

Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliseringsprojekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almennyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt vores arbejde – Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om sponsoratet her: <https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat>

Ophavsret

Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

Links

Slægtsforskerens Bibliotek: <https://slaegtsbibliotek.dk>

Danske Slægtsforskere: <https://slaegt.dk>

Nord sjælland

TURISTÅRBOGEN 1973

- Nordsjællands landskabsformer *side 3*
af professor, dr. phil. Axel Schou
- Nordsjællands arkæologi 11
af mag. art Bodil Leth-Larsen
- Skovene 16
af lektor P. Chr. Nielsen
- Fiskerlejerne 23
af overinspektør, dr. phil. Holger Rasmussen
- Tibirke Bakker 29
af forfatteren Hans Hartvig Seedorff
- Træk af Nordsjællands historie 34
af rigsarkivar, dr. phil. Johan Hvidtfeldt
- Nogle data om Nordsjælland 45
af Johan Hvidtfeldt
- Jægerspris 48
af Johan Hvidtfeldt
- Frederiksværk 54
af Johan Hvidtfeldt
- Hillerød 61
af direktør på Frederiksborg Jørgen Paulsen
- Frederiksborg 66
af Jørgen Paulsen
- Fredensborg 74
af Jørgen Paulsen
- Helsingør 81
af museumsdirektør Knud Klem
- Kronborg 89
af museumsdirektør, dr. phil. Henning Henningsen
- Fra Rungsted til Helsingør 96
af auditor Topsøe-Jensen
- Andre ture i Nordsjælland 106
af redaktør Tage Christiansen
- Et krydstogt inden for kysterne 106 – Syd for Arresø 118 –
Fra Frederikssund til Kulhuse 122 – Rundt om Arresø 125
– Omkring Esrum Sø 130 – Langs Kysten fra Helsingør til
Frederiksværk 131.

Denne bog er sat med 10 punkt Intertype Baskerville
og trykt i Fyens Stiftsbogtrykkeri, Odense
Klicheerne fra Fyens Stifts Reproduktionsanstalt
Typografien ved Erik Ellegaard Frederiksen 1DD
På omslaget Gilleleje med udsigt til Nakkehoved
fotograferet af Carrebye, København
Kortudsnittene er fra Geodætisk Institut og er
reproduceret med dettes tilladelse AL nr. 78/1973

Redaktion ved Johan Hvidtfeldt

Udgivet af Samvirkende Danske Turistforeninger

Nordsjællands landskabsformer

Af AXEL SCHOU

Nordsjællands landskabsformer er udformet i den blanding af ler, sand, grus og stenblokke, benævnt moræne, som af istidens gletschere blev transporteret fra Sverige og Østersøens bund hertil, indefrosset i isens bundlag. Smeltevandsstrømmene udvaskede dele af jordmasserne og aflejrede dem senere sorteret efter kornstørrelse som sand- og gruslag.

Morænelandskaberne

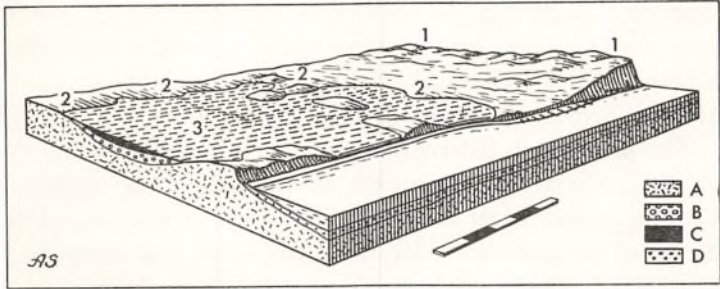
Langt den overvejende del af Nordsjælland præges af morænelandskaberne, hvis former: bakkedrag eller jævnt bølgede flader, skyldes forholdene ved isdækkets rand under afsmeltningen. Når isranden smeltede hurtigt tilbage og ikke senere rykkede frem, blev morænen efterladt som et relativt jævnt dække oven på dybgrundslagene. I løbet af de årtusinder, indlandsisen skred ud over Nordsjælland, er undergrundens kalkoverflade blevet afhøvlet og glattet. De aflejrede morænemasser, hvis mægtighed i Nordsjælland er den gennemsnitlige, dvs. 30–50 meter, vil derfor danne et jævnt bølget terræn, en moræneflade.

Når en klimaændring i afsmeltningstiden fremkaldte et fremstød af dele af gletscherranden, blev de foranliggende morænemasser skubbet foran isranden, der virkede som en bulldozer. Morænemasserne blev, alt efter fremstødets varighed, presset op i mindre eller større volde parallelt med isranden. Der opstod et endemorænelandskab, karakteriseret ved serier af bakkedrag orienteret i israndens retning. Da isen smeltede tilbage mod øst, havde isens rand under afsmeltningen i Nordsjælland en nord-sydgående hovedretning, og endemorænelandskabernes bakkedrag har derfor samme orientering. Efter det sagte er halvøen Halsnæs vest for Frederiksværk det først dannede nordsjællandske landskab, og bakkedraget, der kulminerer i Spodsbjerg nord for Hundested, og som fortsætter di-

rekte mod syd til Lynæs, er således det ældste randmoræne-strøg i Nordsjælland.

Ser man fra Spodsbjerg mod øst, bemærker man, at bakke-draget i den retning begrænses af en udstrakt moræneflade, der i øvrigt er så lavtliggende, at den under stenalderens havstigninger blev overskyttet og i lang tid var en fjord. Herom vidner lag af havsand med skaller af havmuslinger og -snegle. Længere mod øst ser man i det fjerne en nord-sydgående bakkekæde tegne sin silhuet. Det er bakkerne ved Melby, hvis kamlinje får individuelt særpræg ved en række bronzealder-høje. Vore forfædre lagde deres gravhøje så højt som muligt – det var jo samtidig mindesmærker, der skulle ses viden om. Og det er lykkedes for bronzealderens Melby-bønder at gøre dette effektivt. Endnu længere østpå følger det storformede nord-sydgående bakkebælte gennem Gribskov med Nordsjæl-lands højeste bakketop Multebjerg (89 m). Ved Gadevang syd derfor ses et sådant israndslandskab i typisk udformning: gru-sede rygge med dybe lavninger imellem. Det samme gælder Præstevangs skovbakker ved Hillerød. Her ligger mange små søer i forskelligt niveau fordelt i de afløbsløse lavninger mel-lem bakkerne – et typisk træk for morænebakkelandet i dets op-rindelige skikkelse. Mange af Nordsjællands talrige småsøer er dog i tidens løb groet til og udfyldt med tørv, andre er aftap-pet enten af de naturlige vandløb eller ved den omfattende dræning, der har fundet sted af kulturlandskabet. Bortset fra Arresø er også de store søer som Esrum Sø – 17 km² –, Gurre Sø på 2,4 km² og Sjælsø på 3 km² morænesøer, dvs. lavninger, der ligger under grundvandsniveau og derfor er vandfyldte.

Længst mod øst, vest for Helsingør, møder vi i Hestens Bakke – 59 m – den sidst oppressede og altså yngste ende-morænevold i Nordsjælland. Den er formentlig skubbet op af den sidste aktive gletscher i området, Øresundsgletscheren, der sydfra nåede frem til standsning her ved Sundets smalleste sted.

Nordsjællands udligningskyst mellem Spodsbjerg og Kikhavn.

1. Endemorænebakker mellem Spodsbjerg og Lynæs. 2. Stenalderhavets kystlinie. 3. Stenalderfjorden ved Kikhavn.

A. Moræne. B. Stenalderhavets bundlag. C. Tørvelag. D. Kattegats sandbund. Indlagt målestok: 1 km. Efter *The Geography of Norden*. Axel Schou del.

Smeltevandsstrømmenes landskabspræg

De store smeltevandsstrømme, der fremkom, da isen smeltede, har på flere måder efterladt sig spor. Mens de løb under tryk i tunneller under isen, har de kunnet udgrave dybe render. De øst-vest forløbende dale med langstrakte søbassiner i Teglstup Hegn, vest for Helsingør, kan forklares som sådanne tunneldale med langsøer, skabt under isdækket og orienteret i dettes bevægelsesretning øst-vest. I disse istunnelers ydre løb nær isranden har en udvidelse af tunnelrøret kunnet finde sted i sommertiden. Derved blev strømhastigheden formindsket og dermed også transportevnen. Store masser af sand og grus blev da aflejret mellem tunnelrørets isvægge. Da disse sluttelig smeltede bort, lå de aflejrede masser tilbage oven på morænelaget som en bakkevold, hvis slingrende forløb gennem landskabet afspejlede den gamle smeltevandsstrøms form. Sådanne bakker kaldes åse. Strø Bjerger, der fra Strø nord for Slangerup til Grimstrup syd for Arresø præger landskabet, er en sådan ås, der danner den stærkeste kontrast til de omliggende moræneflader. Sand- og grusmasserne er af smeltevandet medført fra egnen længere mod sydøst, hvor dybe tunneldalstrøg med

langsøer som Bastrup Sø og Bure Sø sammen med Furesøens store lavning viser, hvorfra disse mægtige materialemængder hidrører. Syd for Hornbæk, mellem Saunte og Horneby, forekommer lignende åsbakker.

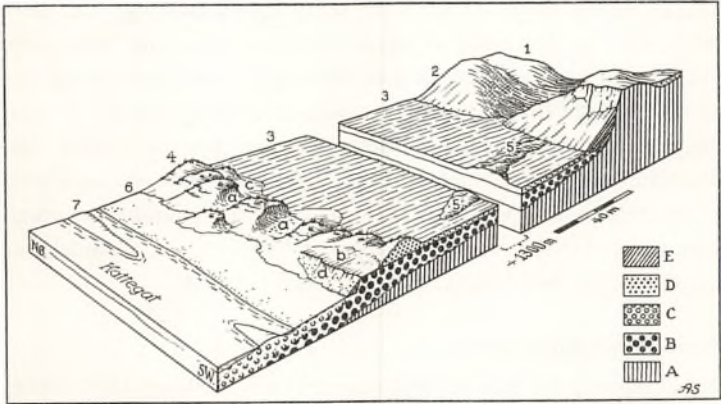
Når smeltevandfloderne kom uden for isranden, bredte de sig almindeligvis ud i et netværk af elve, hvorved de medførte sand- og grusmængder blev aflejret over en stor strækning. Der dannedes en flodslette eller hedeflade, som den betegnes i Vestjylland. Dette landskabelement er ikke almindeligt i Nordsjælland, men forekommer dog syd for Arresø omend i lille format, nu totalt opdyrket og uden hedelyng-vegetationen, der tidligere gav den slags sandflader særpræg. Stednavnene, Store og Lille Lyngby, er de sidste bevarede minder derom.

Smeltevandsaflejringer forekommer også som udfyldning af bassiner i morænelandskabet, således ved Ullerup vest for Hillerød, hvor leret, der altså er afsat i en tidligere issø, har kunnet anvendes i teglværksindustrien.

Det marine forland

De havskabte sletter har stor udbredelse i Nordsjælland, hvor de langs væsentlige dele af kystlinien danner en bræmme uden for morænelandskaberne. Dette skyldes den hævning, der har fundet sted siden stenalderen af det nordlige Danmark, hvorved havbundens landnære dele og mange bugter er blevet tørlagt. Stenalderens gamle kystklinter med den foranliggende hævede havstok som en terrasseflade i 7 til 9 meters højde over nutidens havniveau er et formkompleks, der forekommer con variazioni ved alle Nordsjællands kyster lige med undtagelse af de steder, hvor havangrebet i nutiden er så voldsomt, at bølgerne har udarbejdet stejlkliner i morænebakkerne efter at have fjernet alle dele af den hævede havbund.

Ved Julebæk vest for Helsingør løber Strandvejen på terrassen – Stenalderens hævede havstok. Langs vejens landside hæver de gamle kystklinter deres nu skovklædte stejlskråninger, og vil man ud på badestranden, må man – alt efter alderstrin og fysisk kondition – kravle eller hoppe nogle meter ned ad

Hævet klintekyst med marint forland ved Lerbjerg, Tisvilde Hegn. Blokanter: 8×1500 m, hvoraf 1300 m er bortskåret midt i blokken. 1. Morænelandskab. 2. Stenalderens kystklinter. 3. Hævet stenalderhavbund. 4. Havklitter.

a. Vindbrud. b. Afblæsningsflade i stenalderens havbunds niveau. c. Sandophobning på læside af vindbrud. d. Nutidens kystklint. 5. Rimme af vandreklit. 6. Strandbred. 7. Tilvækstrevler.

A. Moræne. B. Stenalderhavets bundaflejringer. C. Nutidens kystaflejringer. D. Flyvesand. E. Skredmasser ophobet ved foden af de gamle klinter, der ikke mere beskyttes af bølger. Efter Atlas over Danmark, bind 1. Axel Schou del.

nutidens kystklint, hvortil bølgerne kun når op i vinterens stormperioder.

Andre steder strækker de marine forlandsflader sig langt ind i land, således i Halsnæs, hvor der i stenalderen var dybt indtrængende fjorde såvel på Kattegatkysten ved Kikhavn som ved Sølager på sydkysten. Disse fjordbunde var endnu i forrige århundrede vandlidende sumpstrækninger. Ved rationel dræning er de nu i stand til at konkurrere med de omgivende morænelandskaber med hensyn til frugtbarhed. Melby Overdrev store lyngklædte flade og engstrækningerne langs Arre-nakke Å mellem Frederiksværk og Melby er den hævede havbund af Brødemose Sund, der i stenalderen forbandt Kattegat og Roskilde Fjord. De gamle kystklinter hæver sig brat langs østsiden af Liseleje-vejen nord for Frederiksværk. Arresø, Dan-

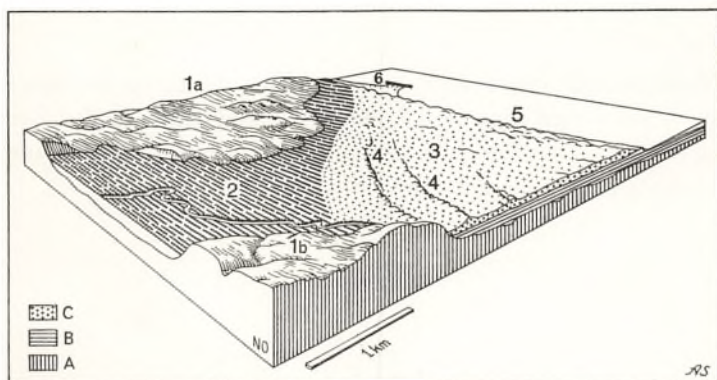
marks største sø på 41 km² var dengang en havbugt, der blev afspærret fra Kattegat af strandvoldsbarrierer, som siden blev stabiliseret ved landhævningen. Søborg Sø's nu tørlagte og opdyrkede flade bund danner en slående modsætning til de omliggende bakkelandskaber. Søborg Sø var også oprindelig den inderste del af en stenalder-fjord, og Søborg var en søkøbstad i middelalderen. Ved Dronningmølle er et analogt fænomen ligesom ved Nivå. Hornsherreds nordlige del er en landskabsmosaik af morænelandskaber og marint forland.

Sandflugtslandskaberne

Sandflugten, der rasede med stor styrke i 1500- og 1600-årene, ødelagde helt de tidligere frugtbare egne mellem Liseleje og Tibirke. Metertykke flyvesandslag dækker nu over de tidligere landoverflader og stedvis, f. eks. syd for Sandkroen, træffer man klitrimmer, langstrakte bakker af flyvesand, som vidnesbyrd om de vandrekitter, der drevet af stormvindenes pres bevægede sig fra vest mod øst helt til Ellemosen, hvis fugtige lavning de vandrende sandmasser ikke kunne traversere. Også længere østpå, ved Hornbæk, er der flyvesandsterræn. Her såvel som i Asserbo-Tisvilde egnen er sandflugten blevet dæmpet ved skovplantning. Liseleje Plantage, Tisvilde Hegn og Hornbæk Plantage står nu som minder om en naturkatastrofes effektive bekæmpelse. Sandflugtsmonumentet, opført 1738, på en høj syd for Tisvilde by er en hyldest til dem, der ydede indsatsen ved gennemførelsen af dette helt utraditionelle projekt.

Kystlandskaberne

Ved Nordsjællands kyst tænker de fleste vist først og fremmest på nordkysten til Kattegat og Øresund, de to farvande der officielt afgrænses af linjen Gilbjerg Hoved-Kullen. Denne kyststrækning er en moden udligningskyst ligesom Jyllands vestkyst. Det er en kystlinje, hvis retning udelukkende er bestemt af de herskende vind- og bølgeretninger, formet uden hensyntagen til de oprindelige nord-syd forløbende bakkedrag. Fra Spodsbjerg til Gilbjerg Hoved er kystlinjen næsten lineallige, skærende sig gennem morænebakkerne, hvorved de stejle klin-

Asserbo-Liseleje-Melby egnen.

1 a. Morænebakkeland i det østlige Halsnæs omkring Melby med Stenalder-kystklinter. 1 b. Arrenakke-„halvøen“, kløftfuret moræneplateau nord for Frederiksværk. 2. Brødemose, det gamle stenalder-sund, med Arrenakke A, Arresøs oprindelige afløb. 3. Hævet marint forland: strandvoldsslette med dække af flyvesand. 4. Rimmer, dvs. sidegrene af parabelklitter. 5. Havklitter på hævet stenalder-havbund. 6. Læmolen (bølgebryderen) ved Liseleje. A. Moræne. B. Stenalderhavets strandaflejringer. C. Flyvesand. Axel Schou, del.

ter fremkommer ved Spodsbjerg, Bavnehøj, Tisvildeleje, Rågeleje og Gilbjerg Hoved. Snart forløber den som et snit gennem de mellemliggende strækninger af marint forland, som det er tilfældet ved Kikhavn, Liseleje og Melby Overdrev. Ved klinternes nedbrydning kommer store sand- og grusmasser ned i havstokken, og de skråtindløbende bølger fragter dette materiale langs kysten, hovedsagelig fra vest mod øst. Derved skabes mulighed for opbygning af de udstrakte strandbredder.

Kysterne ved Roskilde Fjord har en helt anden karakter. Her, hvor der er læ, har kysten oftest bevaret det oprindelige præg: en morænekyst, hvis bugtede kystlinje, øer og holme, betinges af bakkelandets relief. Kun på udsatte steder, hvor der som ved Hvideklint vest for Kregme er en stor åben vandflade mod vest gennem Kulhus Rende, kan store bølger angribe landmassen og forme stejle klinter.

Ferielandet

Nordsjællands vekslende bakkelandskaber, søerne og de mange skove samt rigdommen på badestrande gør denne landsdel til et rekreativt område med stor kapacitet – som også udnyttes i højeste grad af en millionbys befolkning.

Nordsjællands arkæologi

Af BODIL LETH-LARSEN

Stenalderen

Fortidens materielle levn findes i Danmark i uhyre mængde. De har gjort det muligt at genskabe et farverigt, men dog meget ufuldstændigt billede af de skiftende kulturers udviklingsforløb fra de første rensdyrjægere kort efter istidens ophør for ca. 15.000 år siden inddrog landet i deres jagtrevir og frem til omkring 1050 e. Kr., hvor de første litterære kilder betegner afslutningen på oldtiden.

De ældste oldsager blandt de mange og ofte meget betydningsfulde fund, der er gjort i Nordsjælland, er hentet op af moserne omkring Frederikssund og Gilleleje. Det er småtandede benspidsere til fiskelystre, tabt under fangstture af jægere og fiskere, der har tilhørt den vidt udbredte, nordeuropæiske Maglemosekultur. I hundredvis af bopladser er fundet langs søer og åer i de indre og dengang vildtrige dele af landet. Fra slutningen af fastlandstiden og fremefter, hvor havene steg og mørke urskove langsomt fortrængte storvildtet, kendes talrige fangstpladser langs de gamle strandvolde ved de nordsjællandske kyster. De består i mange tilfælde, som f. eks. ved Kassemose, Sølager og Havelse af store dynger af østersskaller iblandet flintredskaber, dyreknogler og andet affald, alt sammen ophobede køkkenmøddinger efter Ertebøllekulturens jægerstammer. Den hidtil eneste grav i landet fra denne tid, hvor den døde havde fået gravgaver med sig, to stenøkser, er fundet ved Melby Enghave. Dødeomsorg, men dertil også skalpering og kannibalisme at dømme efter fund i skaldyngerne, var en del af jægerens liv, måske med kultisk betydning.

Årtusinder igennem forløb udviklingen langsomt, og de enkelte kulturfaser kan kun aflæses i tekniske forbedringer af stort set det samme fangerudstyr. Store omvæltninger indtraf først omkring 4000 f. Kr., da indvandrende bønder og hyrder

med skarptslebne flintøkser tog fat på at rydde indlandets skove til agre og græsgange. Landsbyer med regulære huse skød op, og rundt om bygder og langs veje rejstes store gravmæler af sten, dysserne og noget senere de imponerende jættestuer. Smukke og velbevarede anlæg i Nordsjælland, hvor der nok er fundet bopladser som f. eks. oven på Sølagerdyngen, men endnu savnes hustomter, er bl. a. dysserne i Valby Hegn, den meget seværdige langdysse ved Dæmpegård i Tokkekøb Hegn og Karlsstenen ved Grønnesegård på Halsnæs, der i mange år var velkendt fra J. Th. Lundbys tegning på de gamle femkronesedler. Blandt jættestuerne, der var slægtsgrave og derfor ofte fyldt med gravgods, kan nævnes den store Møllehøj ved Lille Rørby, Julianehøj ved Jægerspris, der er kuriøs ved sin omdannelse til kongeligt prydanlæg i 1776, og dobbeltjættestuen Ølshøj ved Smidstrup.

Storstensgravene er vidnesbyrd om bøndernes stærkeorfædre dyrkelse. I det religiøse liv indgik også madofre i velbrændte, smukt dekorerede lerkrukker – et af landets fineste er fra Højbjerg Mose ved Helsingø, foruden flintøkser og ravsmykker, der henlagdes til naturguddomme i moser og vandløb, undertiden på store offerpladser som i Salpetermosen ved Hillerød.

Nye folk kom ind i landet, hvoraf enkeltgravs- eller stridsøksekulturen fik størst betydning, omend den knap kan spores i Nordsjælland. Det såkaldt grubekeramiske folk, oprindeligt bosat i Sverige og Norge, besejlede derimod de nordsjællandske kystegne som fiskere og sælfangere og efterlod deres typiske grubeornamenterede lerkar, cylindriske flintflækkeblokke og lange tresidede pilespidser af flint på fangstpladser bl. a. ved Sølagerdyngen, der synes at have været et godt sted at bo, og ved Svaleklint i Roskilde Fjord.

I dolk- eller hellekistetid, stenalderens sidste periode, var påvirkningen fra udenlandske kobber- og bronzesager begyndt at slå igennem i flinthåndværket. Et stort depot på over 100 ufærdige flintsave er fundet ved Gilbjerg Hoved og viser, at handelen med flintprodukter, deriblandt også tidens elegante dolke, var ganske omfattende. Hellekister kendes som den ty-

piske gravform i ret stort tal i Nordsjælland, f. eks. fra Ramløse, Græse og Hanebjerg i Vejby sogn. Begravelser i dysser og jættestuer, hvor de gamle knogler blot skubbedes til side, var dog ikke ualmindelige.

Bronzealderen

En blomstrende kultur, båret af en velhavende bondebefolkning med stærke handelsforbindelser til udlandet, blev skabt i løbet af bronzealderens tusindårige periode. Søfarten skaffede hver stump af det eftertragede metal til veje for den hjemlige bronzeindustri og var nok medvirkende til, at Nordsjællands tætte bebyggelse især findes i kystområderne. Herom fortæller, i mangel af bopladsfund, de mange gravhøje, der endnu ligger i klynger ned langs Roskilde Fjord, i Hornsherreds skove, Tisvilde Hegn, omkring Arresø og ved Rågeleje, hvor de otte kuplede Maglehøje er prægtige mindesmærker. Storhøjene rejstes over fornemme personer, der blev bisat med bronzevåben, redskaber og smykker som gravgaver. Lave småhøje, som ses f. eks. i Kohaven i Horns Herred, dækker over gravurner fra en senere del af perioden, hvor ligbrænding havde vundet indpas.

De bedste bronzealderfund i Nordsjælland er mosernes offergaver. En bronzebælteleplade med den ældre periodes fine spiralornamentik, fundet i Langstrup Mose ved Fredensborg, og et bælte af løst ophængte bronzeplader fra Gerlev hører til de smukkeste kvindesmykker i landet. De seks lurer fra Brudevælte Mose ved Lyngø, der står som mesterværkerne inden for den nordiske bronzestøbningskunst, har været hellige musikinstrumenter, og ofringen af dem må have haft en ganske bestemt kultisk betydning. Fem af disse lurer kan i dag ses på Nationalmuseet, mens den sjette har befundet sig i Leningrad siden 1845. Tilbedelse af solen, skibet, talrige dyrefigurer som f. eks. hesten, måske også egentlige guder med symboler som økser og halsringe hører med i bronzealderfolkets religion. Trolddom og magi havde uden tvivl også stor magt over sindene, som det fremgår af en kvindegrav fra Maglehøj ved Frederikssund, hvori der lå en bronzebæltedåse fyldt med amu-

letter: slangehvirvler, klo af en los, hestetænder, en rønnekvist m. m.

Jernalderen

I de første århundreder af jernalderen, der indledtes omkring 500 f. Kr., er Nordsjælland præget af en udbredt mangel på gravfund. Det skyldes antagelig, at de døde brændte ben blev lagt i jorden uden urner og med få eller ingen gravgaver. Der er intet der tyder på folketomhed, selv om også bopladsfundene som sædvanlig svigter. Moseofringerne fortsatte, bl. a. af sjældne keltiske importstykker som en bronzekedel med menneskemasker og dyrehoveder fra Sophienborg og et elegant jernsværd med skede fra en mose ved Slangerup. I Rappendam Mose ved Jørlunde var ofret vogndelev, dyr og et menneske, måske til ære for frugtbarhedsgudinden Nerthus. Fra keltisk tid stammer også den seværdige stenbrolagte kørevej over Ellemosen mellem Ramløse og Tibirke Bakker.

Befolkningens levevis bliver bedre kendt i romersk jernalder, der varer fra omkring Kr. f. til 400 e. Kr. En overklasse med midler til at erhverve luksusvarer fra Romerriget og senere fra de romerske provinser lod sig begrave i jordfæstegrave, udstyret med alle deres kostbarheder. I høvdingegraven fra Ugge-løse var således en bronzespand, antagelig indført fra den østrigske handelsby Carnuntum, mens en bronzeøse med si og tre glasbægre stammede fra Rhin-området. Dragtsmykkerne af guld, sølv og bronze og et remspænde med en særpræget guldmaske var fremstillet i Norden.

I den germanske jernalders første del, guldhornenes tid, nåede en strøm af romerske guldmønter til landet. I dygtige guldsmedes værksteder omskabtes de til smykker og våbenpyrdelser, der selv i dag er svære at eftergøre. De nitten billedhængesmykker eller brakteater, der sammen med et prægtigt guldbelagt spænde blev opgravet i strandkanten ved Kitnæs, udgør landets største skat af denne særdeles populære smykke- eller amuletforn. Guldrigdommen ophørte ca. 550 e. Kr., og i de følgende århundreder frem til 800 e. Kr., der kulturelt foregriber vikingetiden, udvikles den ejendommelige germanske

dyreornamentik, der med sine slyng og snoninger breder sig overalt, hvor der er plads til det på smykker og våben. Et smykke af kønne farvede perler og et bronzespænde fra en ødelagt kvindegrav ved Ørby Mark er det eneste nordsjællandske fund fra denne tid.

Vikingetiden med dens sagnrigdom, handel, plyndring og kolonisering i det fremmede, dens runesten, Trelleborg-lejre, spærringer af sejlrender og nedgravede sølvskatte herhjemme er en spændende afslutning på oldtiden. Gravpladsen ved Dråby Skole, hvor der i en af gravene lå en kvinde med sin ofrede træl, er kun et lille omend uhyggeligt bidrag til forståelsen af en ufredelig storhedstid.

Skovene

Af P. CHR. NIELSEN

Størsteparten af det nordlige Sjælland er præget af skov, enten i store samlede strækninger som Gribskov, Jægerspris Nordskov og Tisvilde Hegn, eller i form af mindre skove, som navnlig findes mellem Esrum Sø og Øresund. Jordbundsforholdene og den historiske udvikling har bestemt fordelingen til landbrug og skovbrug og skovens tilhørsforhold.

Langt den største del af skovarealet er statsskov, der oprindeligt hørte til de kongelige godser. Tisvilde Hegn og Hornbæk Plantage er skove, som staten har opelsket på sandflugtsarealer siden omkring 1800. Kong Frederik 7.s Stiftelse, Jægerspris, ejer de store skove i den nordlige del af Hornsherred. Her findes de berømte kæmpege, Snoegen, Storkeegen og Kongeegen, der med sine 1500–2000 år formentlig er Europas ældste eg.

Enkelte skove er i kommunal eje eller anden offentlig besiddelse. Et betydeligt antal småskove er privat ejendom, men det samlede areal er kun lille. Det anslås, at over 95 pct. af skovarealet ejes af det offentlige eller af stiftelser. For publikums færden i skovene er ejendomsforholdene således særdeles gunstige.

Oplysninger om skovene i området finder man i adskillige let tilgængelige bøger og i Statsskovbrugets vandretursvejledninger, og skovens historie kan studeres på Jagt- og Skovbrugsmuseet i Hørsholm.

Kongeligt jagtdomæne

Kongerne ønskede at få hele Nordsjælland til ejendom og mageskiftede derfor gods med adelen, således at henved 95 pct. blev krongods. En væsentlig baggrund herfor var kongernes interesse for jagt- og vildt, der bedst kunne fremmes i store, samlede vildtbaner. Den nordsjællandske vildtbane omfattede de nuværende København, Roskilde og Frederiksborg amter.

Storkeegen i Nordskoven ved Jægerspris. Billedet er malet af P. C. Skovgaard 1843. Statens Museum for Kunst.

Frederik 2. anlagde Lille Dyrehave, som nu er en del af Frederiksborg Slotspark, og Christian 4. Store Dyrehave. Der blev ansat jægermestre og skovridere, der skulle tage vare på kongens vildt og træer i de nordsjællandske skove. Der var her mængder af hjortevildt, som ikke alene var af jagtlig betydning, men også gav kød til den kongelige husholdning. Ved jagterne drev man ofte vildtet sammen, således at jagtherren kunne få et stort jagtbytte. Christian 4. nedlagde således på én jagtdag i 1617 ti hjorte på en rejse fra København til Frederiksborg.

Som kronprins havde Christian 5. været i Frankrig og dér lært parforcejagten at kende. Da han blev konge i 1670, indrettede han store dele af den nordsjællandske vildtbane til parforcejagt.

For at kunne drive denne jagt i stor stil lod man hugge

systemer af brede udsigtslinier fra højtliggende steder, de såkaldte stjerner. Her opholdt de fornemme sig, medens jagten stod på, for at følge, hvorledes jagtbetjentene og hundene „drev med“ den hjort, man i forvejen havde udset som dagens bytte. Når hundene havde indhentet hjorten, holdt de den fangen ved at bide sig fast i den. Ved et hornsignal blev begivenheden meldt til stjernen, og den, der var udpeget hertil, red hastigt af sted for at give hjorten dødsstødet med sin hirschfænger.

Parforcejagten, som opretholdtes til 1777, har sat sit præg på skovene omkring Frederiksborg. I Store Dyrehave er skæringspunktet for de nuværende skovveje Kongestjernen, hvor Christian 5. lod sætte en sten med kompasrose og monogram. Ved anlægget for 300 år siden var vejene omgivet af brede, træløse bæltter, der nu er plantet til; men mange af jagtvejene, såvel her som i Grib Skov og i det åbne landskab, eksisterer endnu som skovveje, markveje og offentlige veje.

Skoven som græsningsareal

Men skoven var ikke alene til glæde for vildtet og kongens jagtselskaber. Den blev også udnyttet som græsningsareal af bønderne og af det kongelige, frederiksborgske hestestutteri, der blev oprettet 1572. Stutterivangene omfattede ca. 6.000 ha, hvoraf størstedelen var skov. De forskellige „hestestod“ havde navne, der blev knyttet til de indhegninger, hvor de græssede. Selv om stutriet blev nedlagt for henved 150 år siden, er mange af de gamle navne bevaret som stednavne, f. eks. Pibervang, Fændrikvang, Munkevang, Funkevang, Hestehave, Hingsterhus.

Det var ikke alene vildt og heste, men også kreaturer og svin, der græssede i skovene. Skovrider Georg Sarauw, som beskrev landboforholdene i 1831, giver følgende billede af skovtilstanden: „Frederiksborg Amt var, med undtagelse af dets vestlige del, for et århundrede siden endnu en næsten sammenhængende skov, hvori byerne og deres, for en stor del, ligeledes skovbevoksne indmarker lå indsluttede, medens overdrevene, hvoraf senere størstedelen af de nærværende skovindheg-

Fra Grib Skov, Nødebo Skovdistrikt. Den tyske forstmand J. G. von Langen kom til Danmark 1763. Han indførte nåletræer i de danske skove. De to graner i midten er plantet af ham i 1769.
P. Chr. Nielsen fot. 1964.

ninger er tagne, ofte i miles afstand afgav græsning for kreaturer, som i hele måneder ikke blev set af deres ejer, var ved indtræffende olden opholdsstedet for talløse svin, der . . . først mod foråret blev opsøgt igen, når også udgangsgene indfanges for at spændes for ploven“.

Skovene kunne ikke holde til græsningen og den planløse hugst, der fandt sted. Mængden af træ, der blev fældet, var ganske vist ikke stor i sammenligning med nutiden; men ungskoven fik ikke fred til at vokse op, og store dele af skovene blev efterhånden til græssletter med spredtstående træer og

trægrupper omtrent som man endnu kan se det i Lille Hestehave ved Hillerød.

Skovene fredes

Vor første, samlede skovforordning blev udstedt af Christian 5. i 1670. I indledningen kaldes skovene „en af de største herligheder, Gud og naturen dette vort kongerige med begavet haver“. For at bevare denne herlighed bestemte forordningen, at grupper af opvækst, der var kommet af sig selv, skulle fredes for kreaturerne ved indhegning, og at der skulle plantes.

Det blev ikke til meget med fredning og plantning i første omgang, men i Nordsjælland eksisterer dog en af disse tidlige plantninger, nemlig Rostgaards Bøgeplantage i Esrumlund, der blev plantet for snart 300 år siden af den kendte Hans Rostgaard, ridefoged på Kronborg.

Selv om det enkelte steder lykkedes at få ungskovene til at vokse op, var det langt fra tilstrækkeligt. Skovene blev „tyndere og tyndere“, og regeringen søgte med ængstelse at finde midler til at imødegå den truende mangel på træ.

For at få sat system i skovdriften indkaldte man i 1763 den oerømte tyske forstmand, Johan Georg von Langen. Han tog fat på opmåling og inddeling af de nordsjællandske skove, og hans skovplan bestemte, at der kun måtte ske hugst på $1/100$ af det samlede skovareal om året, og at der straks skulle plantes på hugstarealerne, og at plantningerne skulle indhegnes.

Det blev imidlertid for dyrt at fuldføre von Langens planer, og efter godt 15 år blev det besluttet, at man skulle give skovene fred ved at overlade bønderne områder i udkanten af skovene og der hugge træerne bort, så græsningen kunne forbedres, og samtidig skulle hjortevildtet så godt som bortskydes. Skovene skulle indhegnes med stengærder og jordvolde, og inden for de ny skovgrænser blev græsningen helt forbudt. Denne adskillelse af skovbrug og landbrug – skovens udskiftning eller skovseparationen – fandt sted i 1780'erne for de fleste nordsjællandske skove. Først 1805 påbød fredskovsforordningen den for hele landet.

Medens skovgrænserne tidligere havde bugtet sig ud og ind,

afsatte landinspektørerne nu rette skel mellem mark og skov. Skovene fik deres nuværende form og nuværende navne, f. eks. Teglstруп Hegn, Danstrup Hegn, Grønholt Hegn.

De skovstrækninger, der tilskiftedes bønderne, blev ryddet, og det skønnes, at skovarealet i Nordsjælland blev reduceret til mellem $\frac{1}{2}$ og $\frac{2}{3}$ af det tidligere.

Skovene dyrkes

Inden for skovhegnene fandtes græssletter, ja endog dyrkede marker, som forstmændene tog fat på at tilplante. I 1804 blev der udarbejdet en skovplan, og ifølge denne skulle $\frac{1}{3}$ af de nordsjællandske statsskove dyrkes med eg, $\frac{1}{3}$ med bøg og $\frac{1}{3}$ med nåletræ.

Det var særlig egedyrkningen, der blev lagt vægt på af hensyn til landets forsyning med skibstømmer. Mange af de egebevoksninger, der blev plantet dengang, står endnu, og de er nogle af de allerværdifuldeste i vore skove.

I den fattige tid efter krigen med England, 1807–14, faldt priserne på egetømmer, fordi skibsfarten var i tilbagegang. Senere blev det klart, at jern ville blive fremtidens materiale til skibe. Dette medførte en vigende interesse for egen, og fra omkring 1860 blev bøgen, der er vort bedste brændetræ, de nordsjællandske forstmænds foretrukne skovtræ, indtil markedet for bølgebrænde blev ødelagt af importen af de langt billigere kul og koks omkring 1900.

Nu anses nåletræerne for de mest produktive, fordi de vokser hurtigere end løvtræerne.

Træproducent, landskabelement og fritidsområde

I de nordsjællandske skove spiller også andre hensyn end de økonomiske en stor rolle, og løvtrædyrkningen opretholdes i betydelig udstrækning. Fordelingen mellem løvtræ og nåletræ er her ca. 60:40.

Skovene i Nordsjælland er vigtige fritidsområder for befolkningen, og skovbehandlingen har gang på gang været genstand for debat. En officiel erklæring om formålet med statsskovene blev afgivet 30. april 1925: „Der er endvidere inden for kom-

missionen enighed om det ønskelige i, at der ved statsskovenes almindelige behandling og drift tages skønhedsmæssige hensyn samt hensyn til publikums færden i statsskovene i så stor udstrækning, som disse hensyn kan forenes med en fuldt forsvarlig økonomisk drift af skovene“. Citatet giver udtryk for ønsket om at „forene det nyttige og det behagelige“, og disse tvende mål, kan man vel i det store og hele sige, er blevet fulgt i de nordsjællandske statsskove. Visse steder har man lagt vægt på økonomisk skovdrift, medens man andre steder har taget særlig hensyn til landskabet og skovgæsterne.

Da H. Frølund tiltrådte embedet som skovdirektør, udtalte han i et interview med Ekstrabladet 10. december 1958: „Tendensen går i retning af nåletræ, hvis skovvæsenet skal drives rent forretningsmæssigt. Men der er hensyn at tage til naturfredningsforhold og til publikum. Her gælder det ikke mindst de nordsjællandske skove. Det nationale træ, bøgen, må bevares“.

Der er grund til at fremhæve denne udtalelse. I de seneste år er nåletrædyrkningen blevet udvidet meget betydeligt i privatskovene, og for at modvirke denne tendens henstilles det til statsskovbruget at fremme løvtrædyrkningen, navnlig bøgedyrkningen, mest muligt.

Fiskerne

Af HOLGER RASMUSSEN

Blandt de nordsjællandske fiskerbebyggelser, hvoraf mange har en sammensætning med benævnelsen på et naturfænomen som bæk, å, kilde eller næs – Hellebæk, Nivå, Ellekilde, Lynæs –, er der en markant gruppe, der ender på leje: Gilleleje, Rågeleje, Tisvildeleje, Liseleje. Som historikeren Johannes Steenstrup har fremhævet, har vi her samme ord som i fiskerleje, men han lægger megen vægt på at fastslå, at den ældre benævnelse var fiskeleje, og at dets betydning var det sted, hvor man ligger for at fiske, og den tid, hvor man „ligger til fiskes“.

Det kan synes af ringe betydning, om der er et r mere eller mindre i ordet, men det er det nu ikke. I virkeligheden drejer det sig om de nordsjællandske fiskerlejers opståen og dermed om en bofast dansk fiskerbefolknings oprindelse, for fiskelejet var blot en sæsonbestemt foreteelse, hvor de fiskende strømmede til og slog sig ned i primitive boder, mens hovedfiskeriet stod på. Uden for denne sæson lå boderne tomme hen. Et minde om en sådan sæsonbestemt bodebebyggelse har vi i fiskerlejet Boderne nordvest for Helsingør.

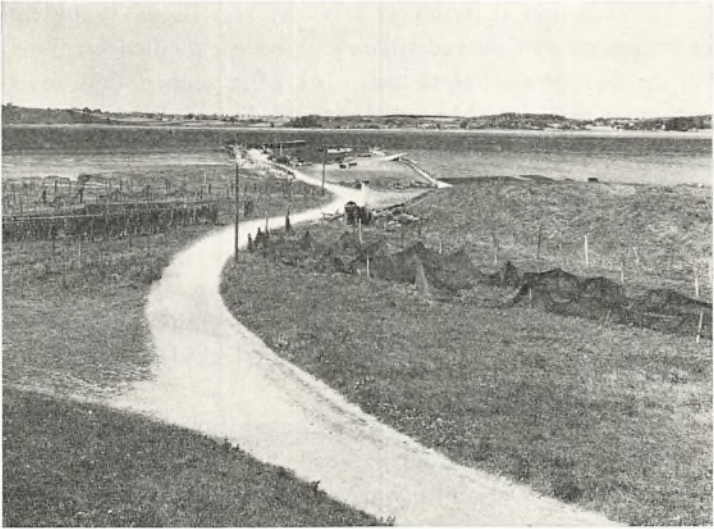
Det helt dominerende sæsonfiskeri var tidligere sildefiskeriet. I middelalderen tilførte det området omkring Øresund liv og rigdom. Saxos ord om dets rigdom er almindelig kendt. Øresund kunne være så fuldt af sildestimer, skriver han, „at fartøjerne stundom sidder fast og næppe er til at drive frem med årerne, så de behøver hverken garn eller krog, men kan fange fisken med de bare hænder“. Det er måske nok overdrevet, men fiskerigdommen var i middelalderen så stor, at den vakte udlændingenes forbavselse. Da franskmænden Filip de Maizieres som korsfarer var på vej for at slutte sig til de tyske riddere i kampen mod de hedenske beboere i de baltiske lande, kom han gennem Sundet og taler om sildefiskeriets to store „undere“, først sildestimernes mængde i vandet, så man flere steder „ville kunne sønderhugge dem med kården“ og der-

næst den utrolige mængde af fiskerbåde og købmandsskibe, der strømmede til for at nyde godt af fangsten. Han anslår antallet af fiskere, sildesaltere og købmænd til mere end 300.000. „Og det er skik, at mandskabet fra alle disse fartøjer i disse to måneder bor langs kysten i hytter af træ og grene“. De to måneder, han nævner, er tiden fra Bartholomæi – 24/8 – til Dionysii dag – 9/10 –, hvor fiskeriet efter høstsilden fandt sted.

Hovedområdet for dette sildefiskeri var ved Skanør og Falsterbo på Skånes vestkyst, men der fandtes mange andre fiskelejer af vekslende betydning og størrelse. Fiskerne måtte søge stimerne, hvor de vandrede til, og kunne ikke have for langt at sejle, førend de kunne give deres garn. Der er derfor ingen tvivl om, at der langs hele kysten af Nordsjælland både ud mod Kattegat og ved Sundet har været fiskelejer fra tidlig middelalder, hvor fiskerne lå parat med båd og redskab for at få del i den sølvblinkende sild. Men en fast, helårs bebyggelse kom der ikke her før i 1500-årene.

Det store sildeeventyr forsvandt fra Sundet og flyttede andetsteds hen. Fiskerbefolkningen i de nordsjællandske lejer måtte løbe an på en mere varieret udnyttelse af alle de fiskearter, der fandtes i havet ud for deres kyst, om de skulle klare sig som fastboende fiskere. Et vidnesbyrd herom er de bundgarns- og rusestader, som strakte sig fra Helsingørs bygrænse ned langs sundkysten. Fiskeriet i disse stader var først og fremmest efter ål. Endnu kan man hist og her langs Strandvejen se sten med indhugne mærker, der markerer disse fiskestaders plads.

Nu er det umuligt at komme ind på de enkelte fiskerlejers historie. Vi må begrænse os til mere alment gældende betragtninger. Fra 1771 har vi en række oplysninger om fiskeriet overalt i Danmark, fordi regeringen ønskede ud herfra at kunne stille forslag til fiskeriets forbedring. I indberetningen fra Kronborg Amt gøres opmærksom på et problem, som var en alvorlig hæmsko for alle områdets fiskerlejer. Det ville være meget tjenligt, siges det, „om der ved ethvert fiskeleje blev anlagt og indrettet en liden havn, hvor fiskerne kunne have deres både liggende, dem de ellers med stort arbejde og møje,

Kulhuse Havn i Horns Herred. Herfra går der færge til Lynæs.
Dansk Folkemuseum.

hver gang de har været i søen, må slæbe på landet. Og kunne en sådan havn for det første allermest behøves at anlægges ved Gilleleje, som både er et stort fiskeleje samt ligger på den yderste pynt af landet, hvor der fra Nordsøen imellemstunder er så stærk søgang, at fiskerne med deres både ikke kan lande uden med stor livsfare. Denne havn ville endog være til stor fordel for omliggende fiskelejer, at de i påkommende hårdt vejr derudi kunne indløbe, når de besynderlig i tunge- og sildefiskeriets tid der i nærværelsen er ude på fiskeri“.

Havneproblemet skulle komme til at vente længe på sin løsning, og det var et problem, der var føleligt ikke blot her, men overalt i landet. Der er nu det bemærkelsesværdige, at fiskerne i Gilleleje selv havde gjort begyndelsen til et havneanlæg, men – som deres sognepræst skriver i sin indberetning – „som al den sten, der i nærværelsen fandtes, er forbrugt, og de har ingen vogne at føre mere sten, har de måttet ophøre igen, til dem den fornødne hjælp bliver forundt“. Alle ansvarlige i am-

tet var enige om at fremhæve havnebyggeriet som overordentlig vigtigt og især da ved Gilleleje. Stedets egnethed for fiskeri var da allerede klart og er blevet bekræftet gennem dets udvikling frem til i dag. Men med havnen her skulle det komme til at vare længe. Ganske vist var den kommission, der i novbr. 1784 nedsattes „til forbedring af bøndernes kår i Kronborg og Frederiksborg amter“ opmærksom på spørgsmålet. Men da overslaget blev på henved 10.000 rdl., oversteg det kommissionens formåen. Først i 1820 satte en kgl. gave i penge og tømmer beboerne i stand til at bygge en lille anløbsbro, der imidlertid hurtigt sandede til. Endelig i 1870 lykkedes det fiskerne selv at få en havn i stand.

Fiskeriet fra den åbne kyst satte grænser for bådenes størrelse og dermed for et egentligt søgående fiskeri. Man kompen- serede ved et rigt varieret udvalg af fiskeredskaber. I 1830'erne foretog zoologen H. N. Krøyer en berejsning af kysten og indsamlede oplysninger om fiskeriets tilstand. Et værdifuldt, men kun lidt benyttet materiale ligger tilbage fra denne undersø- gelse. Han interesserede sig ikke blot for det rent fiskeritekni- ske, men også i høj grad for beboernes hele tilstand. Livet som fisker var ikke let. Om Sletten skriver han, at den har „en af de værste landingspladser på denne kyststrækning, da bådene må slæbes både ud og ind over revlerne, hvilket om vinteren er meget byrdefuldt, efterdi fiskerne ofte derved skulle nødes til at vade i vand til midt på livet“.

Hele befolkningen deltog i fiskeriet, der ikke blot bestod i selve fangsten, men i tilvirkning og reparation af redskabet, afsætning af fangsten m. m. For Snekkersten og Skotterup op- regnes udstyret, der viser alsidigheden. „De redskaber, som her bruges, er fornemmeligt bundgarn, åluser, torskegarn, rød- spættegarn, flyndergarn, hornfiskegarn, makrelgarn, næringer, bakker, snøre, pilk, rejeruser o. s. v.“, og et tilsvarende udvalg forekommer på de øvrige lejer. Beboerne giver han det bedste skudsmål, men det gælder ikke alle pladserne. „Fiskerne her roses, og jeg tror med god grund, for flittighed og orden. Når de ikke er på søen, beskæftiger de sig med at bøde og binde, barke garnene, sysle med bådene o. s. v. Også skal de gifte sig

P. S. Krøyer: Morgen ved Hornbæk. Fiskerne kommer i land. 1875. Den Hirschsprungske Samling. Kunsthistorisk Pladearkiv, Charlottenborg.

sildigere end fiskerne i almindelighed på de nærliggende lejer. Fruentimmerne spinder, bøder, sætter agn på krogene, triller fisk til Helsingør osv. uden dog at forsømme huset. Når børnene er fri fra skolen, værner de sig til at hjælpe forældrene. På grund af købstadens nærhed skal man, hvad føden angår, mere nærme sig købstadsfolks levemåde, end ellers skik er blandt fiskerne“.

Man får gennem Krøyers beskrivelser billedet af en række småsamfund, der i et vist omfang var selvforsynende, men dog måtte have kontakter udad. Forbindelsen med svenske fiskere var levende fra ældre tid. Bl. a. fik man ofte bygget både ved svenske bådebyggere. Afsætningen af fangsten var også vigtig. Hovedstaden kunne bruge mange fisk, men den lå så langt borte, at det ofte var omsonst at tænke på at tage dertil. Af-

sætningen til forbisejlende skibe var især for øresundslejerne en fordelagtig ting. Men det mest karakteristiske træk var imidlertid de „fisketrillere“, mænd og koner, der med små trillebøre kørte fisk omkring på egnen for at afsætte dagens fangst i landsbyerne eller i Helsingør og Hillerød. Afsætningsforholdene bedredes først op imod århundredskiftet, da de nordsjællandske jernbaner udbyggedes, og da der ved de fleste af fiskerlejerne byggedes private havne.

Derved opdagedes de nordsjællandske fiskerlejer, og det i mere end én henseende. Fra gammel tid havde de idylliske skovegne og bondebyerne nord for hovedstaden været feriemålet for det københavnske borgerskab. At der også fandtes en fiskerbefolkning her, vidste man vel nok af selvsyn, når man købte fisk hos skovserkonerne ved Gammelstrand, eller hvis man var litterært dannet og kendte til Ewalds Fiskerne. Men den egentlige „opdagelse“ af nordsjællandslejerne skete omkring midten af forrige århundrede, hvor Drachmann og nogle af hans kunstner venner kom til Hornbæk. Den danske fiskers „opdagelse“ skete altså ikke som almindeligt hævdet på Skagen, men i Nordsjælland. Da Drachmann senere fortalte derom i Galschiøts Danmark i Skildringer og Billeder, var han lige ved at fortryde, at han havde været med til at gøre området kendt. „Hvor var der dog oprindeligt, hyggeligt, fornøjeligt – den gang“, skrev han om Hornbæk.

Efter „opdagelsen“ gik udviklingen stærkt, især da Gribskovbanen forlængedes ud til kysten. Badegæster og landliggere strømmede til, og nyopførte hoteller og badepensionater satte deres præg på lejerne. Med et vist forbehold kan Drachmanns karakteristik af fænomenet stadig gælde: „Gilleleje har badegæster om sommeren – og de holder mindst lige så fanatisk på Gillelejes forrang for Hornbæk, som hornbækkerne tager afstand fra Hellebæk, hellebækkasinerne fra dem i Skotterup og Espergærde osv. hele kysten til Skovshoved“.

Tibirke Bakker

Af HANS HARTVIG SEEDORFF

Da bræen havde opgivet al videre fremrykning og set den uundgåelige smeltedød i møde, efterlod den bag sig, i det navnløse Sjælland, et imponerende bakkedrag, stort i formerne, men presset sammen af usorterede materialer, sand og grus og knoldet ler. Overalt mellem bakkehældene var der smeltevandsbække, som havde travlt med at komme ud til havet. Og det når jo de fleste strømløb til slut. Men her måtte de i første omgang tage til takke med en fladvandet vig, som i tidens løb tørrede hen og blev til et langstrakt, sivende engdrag. På gamle kort har det betegnelsen Tibirke Mose; Ellemosen kaldes det i dag.

Der findes ikke på jorden så hårdt et fjældmassiv, at det ikke før eller siden har måttet erkende, at vejret er den stærkeste. Regn og blæst, frost og tø bryder i evig skiften de stejleste bjergtinder ned – det hele er blot et spørgsmål om tid. Og dog tør man tro, at Tibirke Bakker – skønt gjort af et blødere stof – har bevaret deres „urform“ så temmelig uforandret helt op til vore dage. Nok har også de fået vejrgudernes kræfter at mærke. Storme af nord og vest har pisket deres nakker, og i lavningerne, som de små vandløb havde gravet ud, kunne der aflejre sig revler af grå sandskorn, der havde gjort rejsen med helt ude fra havet. Men konturen af den vældige bakkeknode fik tiden og vejret ikke slebet ned. Den lå, hvor den lå, og synede langt – som en ø i havet. Og det var jo netop hvad den var og vedblev at være helt frem til den tid, da mennesket kom til og indlemmede det hele område i sin tilværelse. Mindre øer var drysset ud i den lave fjordvig. Der var så mange, at de siden gav egnen et fællesnavn. Holbo Herred blev den døbt, og de, som boede der, hed naturligvis holboerne, – dem fra holmene, dvs. fra øerne.

Hvem var de første? Og hvornår satte de foden på bakkerens grund? Jeg kan ikke møde op med nogen kulstofdatering,

men jeg har med egen hånd og af egen jord fremdraget redskaber, der hører den ældre stenalder til, så behøver jeg vel ikke at være mere præcis. Står man og rensrer et sådant fund – en kniv var det første jeg fandt – går tankerne deres egne veje. De vil ikke mere fremad, men styrter sig ud i en baglæns flugt over 5–6000 år, og dér standser de foran et billede. Jeg kan tydeligt se ham. På en skråning med sol – og med bakkerne bag sig som en mægtig læskærm – sidder min ukendte forgænger og tilvirker denne stump flint, som sin lidenhed til trods, skal sikre tilværelsen både for ham selv og senere slægter . . . Der er øjeblikke hvor en primitiv stenkniv siger én lige så meget som et guldhorn!

Hvad ved vi om vore fjerne forfædres inderste tanker. Ikke meget. Hvor man ønsker at drage sikre slutninger, må man ofte lade sig nøje med vage anelser. Men ved deres blotte navn skænker disse bakker os et holdepunkt; – vi nærmer os omend forsigtigt de anonyme gamles forestillingskreds. Fra længst forangne tider, vel sagtens fra de første mennesker boede her, har Tibirke været en kultplads for naturmagterne, personificeret i skikkelse af altformående guder, hvis velvilje det gjaldt om at sikre sig, og hvis vrede man søgte at afbøde. Før aserne med Odin og Thor i spidsen tog Nordens folk og lande i deres besiddelse dyrkedes her under navn af Tii den fremmeste af alle guder, han som hos grækerne hed Zeus og hos romerne Jupiter. Krigsgud blev han, efterhånden som tiden gik (og udviklingen førte det rolleskifte med sig!), men som en lysende himmelgud begyndte han sin gerning; han var ikke blot et billede på livskraften og lyset, men selve den ubesejrede sol, – *sol invictus*, som man sagde i syden.

To gange om året, når solen stod på sit højeste, og når den viklede sig ud af det uldne vintermørke, der havde truet med at opsluge den, udfoldede der sig her et højtideligt ritual, bivånet ikke blot af stedets egne, men af forventningsfulde menneskeskarer, der var strømmet til fra fjern og nær. Den hele egn, ikke bakkerne alene, var at betragte som et vel anlagt og velbesøgt gudehov, og lokalnavnene – igen er det dem, vi må spørge – giver os gode muligheder for at drage forsvarlige kon-

Jørgen Sonne: Syge ved Helenes Kilde 1847.
Statens Museum for Kunst.

klusioner. Blandt de kyndige synes der at være fuld enighed om, at *Tibirke* må tolkes som en til Tii indviet birkelund, og at *Tisvilde* (Tiis Væld) dækker over en til samme guddom helliget kilde.

Og hvad er så blevet tilbage af dette omfangsrige sacrale arrangement. Ikke så forfærdelig meget, men nok til at sætte arkæologernes tanker og fantasier i sving. Kort efter at oldtidsvejen i Ellemosen var afdækket, foretog arkæologen Ejnar Dyggve en række undersøgelser ved Tibirke Kirke, og mente da at kunne påvise et tresidet gudevi, ret nøje svarende til det, hvis linjer han havde trukket op ved Jelling. Om de slutnin-

ger, han drog, navnlig om det kultiske samspil mellem viet og vejen, er meningerne delte. Men at man ved kirken og kilden står på hedensk hellig grund, derom er der vist ingen, der tvivler. At Toftekilde ved Tibirke Landevej er det oprindelige Tiis Væld, må vist også nu betragtes som fastslået.

Hvis man kan fornemme det sus af tid, som årene efterlader sig, vil man også kunne høre den treklang, der ligesom er blevet hængende i luften over det gamle kultsted: birkenes henusende hvisken ved offerlunden, hvor de hængte fordum svajede for vinden, den kølige rislen af Tiis utrættelige kilde og en lyd af blæst, der stryger hen over bakkernes rygning, dér hvor folket engang samlede sig og tændte bål for guldskiven oppe på himlen, alt levendes opretholder, den rullende sol.

Selv guderne bliver aflægs og mister deres indflydelse, og Tibirkens Tii er ikke nogen undtagelse. Alligevel reddede han sig over i det nye gudedynasti og lod sig nøje med en mindre rolle, – hellere det end slet ingenting. Sammen med sine kolleger oplevede han ragnarok, kristendommens indførelse og alt det skrækkelige. Så gav han endelig op; han havde kørt sit løb.

Endnu kan man møde ham, formummet i sagnets klædebon, og endnu søger han de gamle steder, hvor han havde sin storhedstid. Han kan træffes ved kilden og også ved den lavning, hvor offerlunden lå, og hvor et par birke stadig står og vifter. Men han befinder sig ikke vel. Nu ligger kirken der. Den gamle gud er hjemløs.

Der er kun ét sted, hvor han holder af at tage sig et hvil, og hvor han ikke føler sig fremmed. Da jeg boede på disse kanter, fulgte jeg ofte den vej han tog, en smal sti, troldstien kaldet, der gik tværs gennem sæden op til bakkernes højeste top. Dér holdt han af at sidde og meditere, og derfra så han ud over det landskab, for hvilket han engang havde været et lysende samlingsmærke. Det havde forandret sig, måtte han sige, var svært at kende igen. Hvor var nu øerne? Der lå kun nogle holme, der ikke havde så meget som en pyt vand at spejle sig i. Selv tørvegravene var ved at gro til... Men det kunne ske, at han fandt herop en sommeraften, hvor Ellemo-

sen begyndte at dampe, og hvor en let nordenbrise løftede tågetæppet op og ligesom rullede det ud over det lange og brede engdrag, der lå mellem tagrør og ellebuske og gav dagens oplagrede solvarme fra sig.

Da gik der et genkendelsens smil hen over den gamle guddoms ansigt. Et landskab, som han kendte, men forlængst havde mistet, opstod igen af de bølgende tågemasser. Den opskårne tørvemose blev atter en fjordvig, hvis grænse blev trukket af bakkernes fod, de skovklædte højder blev igen til øer, de spredte birkekrat sank ned i mosebrygget og blev borte til slut. Og ude fra oldtidsfjorden, så underligt hørlig i den hvide tågeaften, kom den kendte lyd af en stagåres vrik . . .

Sådan, som sagt, har jeg set ham sidde, og når det skete, følte jeg mig altid sært bevæget. For hvad er mere bevægende end at se en afdanket guddom for nogle korte øjeblikke glemme nuet og tankefuldt betragte sit mistede rige.

Træk af Nordsjællands historie

Af JOHAN HVIDTFELDT

Den, der for over 1000 år siden færdedes i Nordsjælland, ville næsten overalt have været nødt til at finde vej gennem skoven, urskoven, stor og stille. Her var langt mellem menneskers bolig, her var dyrenes verden. Landsbyernes navne fortæller os i dag lidt om, hvor vi dengang kunne finde mennesker. Der er meget korte navne, som vi ikke kender alderen på, men ellers er det sådan, at sprogfolkene og historikerne med nogen sikkerhed kan datere landsbyernes navne ved hjælp af endelserne. Ældst er -inge, som stammer fra folkevandringstiden, -um er også meget gammel, hvis der er tale om en oprindelig endelse på -heim – tilsvarende endelser findes på tysk og engelsk. Et udlydende -um kan dog også være en bøjningsendelse, dativ pluralis, f. eks. Engum, ved engene, og er i så fald nyere. I alder kommer derefter -lev; -løse er yngre, men dog vel fra før vikingetiden. -løsebyerne er ofte meget store. Navnene på -by var i anvendelse endnu i vikingetiden, og denne endelse forekommer almindeligt i Danelagen og Normandiet.

Af et kort, der viser, hvordan de ældre former af endelser i stednavne er fordelt i Nordsjælland, fremgår det tydeligt, hvor der var landsbyer i de sidste århundreder af oldtiden. Der var sammenhængende bebyggelse i den sydlige del af Horns Herred, i egnen syd for Arresø og nordvest for denne sø. Den nordlige del af Horns Herred var dækket af den store Hornsved Skov. Mellem Esrum Sø og Helsingør strakte Ørvid Skov sig. Også egnen vest og syd for Esrum har været dækket af skov. De vældige skove fik ikke lov til at ligge urørt hen, der kom den tid, da menneskene tog fat på at rydde dem, dyrke dem og de øde udmarker op. De byer, som ender på -torp – egentlig en udflytterby – der nu er blevet til -rup eller -strup, er fra den tidlige middelalder eller lidt senere. De findes særlig tæt på Halsnæs og i det allernordligste Sjælland. Byer, der har endelser på -rød og -holt, hører nok til de yngste, og nav-

nene bærer vidnesbyrd om skovrydning. -rød navnene findes ikke mindst i den sydøstlige del af Frederiksborg Amt og rækker helt ind i Københavns Amt. De udgør ligesom en bygd for sig. Endelsen -køb – et stykke købt jord – er i Danmark noget specielt for Nordsjælland. Den er nok yngre end -rød og -holt. En del af de bebyggelser, der kendes fra stenalder og bronzealder, var forsvundet, og de fleste steder synes der ikke at være nogen forbindelse mellem dem og den senere bebyggelse på folkevandringstiden og i vikingetiden.

Kirker og klostre

De danske kirker er jo en af den europæiske kulturverdens seværdigheder. Få km fra hinanden ligger disse mindesmærker om danske i fortiden, om deres tro, deres forestillingsverden, om den kunst, som de oplevede på kirkens mure. Og langt den overvejende del af disse kirker er blevet til på mindre end et århundrede. Det gælder også de nordsjællandske kirker. Ingen er dateret, men en stor del af dem er fra 1100-årene, vel nok især den sidste halvdel af århundredet, nogle vel fra begyndelsen af 1200-årene. Teglstensteknikken kom til Danmark omkring midten af 1100-årene. Blandt de ældste værker var Valdemarsmuren og vagttårnet på Sprogø. Hurtigt blev den også taget i brug af kirkebyggerne. De fleste af de nordsjællandske kirker blev dog bygget af kamp, rå eller kløvet, men ofte anvendte man også andet materiale sammen med kampen, f. eks. myremalm i Annisse, Asminderød og Ramløse, frådsten i Dråby og Lille Lyngby. Kridt og granitkvadre forekommer mange steder. Særlig mærkelig er bygningsmaterialet i de to kirker, Valby og Vejby i Holbo Herred. De er begge bygget af kvaderhugne sandsten fra Helsingborg-egnen ved en engelsk bygmester, og der kan næppe være tvivl om, at det er en stormand, som er bygherre. Af kirkerne fra den store byggeperiode er enkelte dog bygget i munkesten, Græse, Søborg, Tikøb og Uvelse. De er nok lidt yngre end kampestenskirkerne, vel fra årene omkring 1200.

Næsten alle kirkerne er oprindelig bygget i romansk stil, Al Sønderup fra 1400-årene er dog gotisk. Hornbæks ældste kirke

var fra 1588. En del af vesttårnet i Slingerup Kirke er sen-gotisk, men kirken som sådan er nybygget i 1580'erne. I ny tid er der her som i andre dele af landet bygget mange nye kirker, de fleste i 1900-årene. Besøger man de nordsjællandske lands-bykirker, møder man mange forskellige stilarter i bygning og i inventar. Typisk er det, at en meget stor del af kirkerne har fået udvidelser af forskellig art, især i 1400-årene, nogle dog også længe før, allerede i 1200-årene.

På mange forskellige måder fik den katolske kirke og dens mænd stor betydning for menneskene i de nordsjællandske sogne. Stiftets sæde var Roskilde, og biskopperne her havde meget jordegods rundt om. De var ikke blot rige, men øvede stor indflydelse, politisk såvel som religiøst. Roskilde spillede da også en betydelig rolle i de indbyrdes krige fra 1131 til 1157, da mange kongsemner kæmpede om riget og magten. Roskilde Fjord var indfaldsporten til Roskilde, og flere gange nåede krigsskibene frem til stiftets hovedstad. Ved Skuldelev i Horns Herred oprettede man engang en spærring af sænkede skibe og sten. Det kom også til regulær kamp i land. Svend Grathe slog Knud ved Slingerup 1147. I 1134 efter slaget ved Fodevig blev Eskil biskop i Roskilde, og selv om han allerede fire år senere blev ærkebiskop i Lund, fik han dog den største betydning for den kirkelige udvikling i Nordsjælland. Af Erik Lam fik han Esum by, og her oprettede han et kloster, som før 1150 blev et cistersienserkloster. Der kom munke hertil fra det berømte Clairvaux i Frankrig. Esum fik rige gaver i gods af Eskil og blev efterhånden et af landets rigeste klostre. Det blev moderkloster for bl. a. Vitskøl i Nørrejylland og Ryd Kloster. Søborg havde hørt under Eskil, men efter belejring måtte han, der var kommet i strid med kong Valdemar den Store, overgive bor-gen til kongens mænd. Det blev kongemagtens vigtigste støttepunkt i Nordsjælland, ofte brugt til statsfængsel. Rundt om den kongelige borg voksede en by frem, nævnt som købstad i 1200-årene. Absalon, som blev biskop i Roskilde i 1158, støt-tede også Esum med stor iver. Desuden fik han indkaldt kar-theusermunke under broder Rogert fra Reims til Asserbo, som han kort før havde erhvervet. Men stedet passede dem ikke,

Bygningsrester fra Æbelholt Kloster lidt vest for Hillerød.
Sven Thoby fot. Danmarks Turistråd.

og de rejste hjem igen. Asserbo overgik derefter til Sorø Kloster, som havde det i flere århundreder.

Større held med sig havde Absalon, da han indkaldte nogle franske munke, blandt dem Vilhelm. De skulle bringe det lille kloster på Eskilsø i Roskilde Fjord på fode. Det lykkedes ikke, og omved 1175 blev det flyttet til Æbelholt i Tjæreby. Vilhelm blev en fremragende leder af klostret, og han fik ved Absalons hjælp samlet meget gods til klostret. Efter sin død blev han i 1142 af paven erklæret for helgen.

Reformationens gennemførelse i 1536 betød en vældig forøgelse af kongens godsområder, idet bispegods, kapitelsgods og klostergods tilfaldt ham. Klostrene fik dog lov at bestå nogle år endnu, indtil munkene – eller de fleste af dem – var døde.

Denne omvæltning betød, at kongen nu ejede langt den overvejende del af jordegodset i Nordsjælland, hvor der aldrig rigtig havde været plads for adelige godsejere. Asserbo med tilhørende gods var 1527 kommet i privat eje, men 1560 erhvervede kongen det ved mageskifte. Samme år sendte kongen breve til de adelsmænd, som havde gods i de nordsjællandske herreder. De skulle sende registre derover til kongen, som mod vederlag ville erhverve det. Det tog nogen tid, inden alt godset var hans. Det blev én stor vildtbane, hvor alene kongen kunne jage, og hvor vildtet kunne leve i fred for andre end kongen. Det vigtigste af mageskifterne her var erhvervelsen af Hillerødholm fra Herluf Trolle, der i stedet fik Skovkloster ved Næstved. Til Hillerødholm hørte spredt gods rundt om i Nordsjælland, bl. a. Hillerød by med 6 gårde og 4 huse.

Ufredstider

Den svenske konge Karl 10. Gustavs angreb på Danmark førte til Roskildefreden den 27. august 1658, hvorved Danmark bl. a. måtte afstå de tre skånske provinser til Sverige. Frederik 3. indbød svenskekongen til et møde på Frederiksborg Slot, hvor de to konger førte timelange samtaler. Den 5. marts drog Karl Gustav til Skåne. Freden varede kun til 7. august, da den svenske flåde med en stor ekspeditionsstyrke løb ind til Korsør. Målet var København og Kronborg. Meddelelsen nåede København dagen efter, men denne gang var der ingen tanke om at kapitulere. Frederik 3. ville dø i sin rede. Belejringen af Kronborg begyndte den 16. august, og det svære skyts bombarderede slottet. Kommandanten, oberst Poul Beenfelt, havde strenge ordrer til at holde ud, men 6. september kapitulerede han mod fri afmarch.

I Nordsjælland var en snaphanebevægelse hurtigt kommet i gang. De ledende var de to kongelige ridefogder Lorenz Tuxen og Hans Rostgaard, som ved hjælp af fiskerbåde havde forbindelse med København og på denne måde kunne orientere om svenske troppebevægelser. Sammen med sognepræsten i Birkerød Henrik Gerner og lederen af fæstningsarbejdet ved Kronborg Oluf van Steenwinckel havde man også lagt planer

om en generobring af Kronborg. De blev afsløret, flere blev fængslet og Steenwinckel henrettet. Rundt om i Nordsjælland mærkede man besættelsen, men befolkningen led ikke så meget som andre steder i landet, f. eks. i Jylland. Da fjenden atter var borte, var dog en del gårde øde eller afbrudte. Omkring Helsingøe synes forholdene at have været særligt dårlige.

I 1700 kom det til krig mellem Sverige og Danmark. Den svensk-engelsk-hollandske flåde var herre i Øresund, og den unge krigerkong Karl 12. besluttede at gøre landgang i Nordsjælland. Den 4. august stod skibe mod kysten ved Tibberup Mølle mellem Humlebæk og Espergærde. Kongen sprang selv i vandet og vadede i land foran sine tropper. Amtsforvalterne Jens Rostgaard og Kaj Ahlefeldt kommanderede det danske landeværn, som med små kanoner og gamle geværer kæmpede mod svenskerne. Ilden fra krigsskibene i Sundet „fyldte Humlebæk, skov, mark og alt vedliggende med idel kugler, store og små“. En del bønder blev „både døde og kvæstede“. Kampen var for ulige. Svenskerne indrettede en befæstet lejr, og nye forstærkninger kom til over Øresund. Få dage efter blev der sluttet fred i Travental i Holsten.

Sandflugten

Mange kystegne i Danmark har været plaget af flyvesandet. Værst gik det selvfølgelig ud over en del af sognene langs Jyllands vestkyst. Men også den nordsjællandske kyst blev ramt. Asserbo hovedgård var et af de første ofre. Den var forsvundet allerede i 1578, og landsbyen Torup, der engang lå lidt nordøst for Asserbo, blev i årene omkring 1600 dækket af sandmasserne. Ingen ved i dag, hvor den har ligget. Fra bønderne i Tibirke kom der ustandselig klager over sandet, og bønderne kunne ikke overkomme at rejse de risgærder, som skulle standse sandflugten. Også andre steder i kystsognene føg sandet ind over bøndernes marker og gjorde dem ubrugelige. I slutningen af 1600-årene tog fygningen fat med fornyet styrke. Sandbjergene nærmede sig Tibirke by. Det blev 1717 berettet, at sandet nu nåede til kirkens tagskæg, og man foreslog kongen, at den skulle rives ned. Men Frederik 4. sagde nej. I hans regerings-

tid var ingen kirke blevet revet ned, og det skulle heller ikke ske her. Soldater ryddede derefter kirkegården for sand.

Tilsandingen af Arresøs afløb førte til, at man i 1719 fik den kanal til Roskilde Fjord, som på en måde blev forudsætningen for Frederiksværks tilblivelse. Også på Tibirkeegnen tog man med kraft fat på at bekæmpe sandflugten. I 1724 blev det overdraget oldenborgeren Johan Ulrich Röhl at føre krigen mod sandmasserne. Der blev ikke blot rejst sandgærder, men også sået sandhavre, hjelme og klittag, og de åbne sandbrud blev dæmpet med græstørv og tang. Röhl blev i sit arbejde stærkt støttet af amtmand Fr. von Gram. Kampen blev vundet, og 1735 var sandflugten ikke længere en trussel. Röhl gjorde også forsøg med dyrkning af gran, pil, birk og eg. Nogle af disse kulturer lykkedes. 1793 begyndte man på en systematisk tilsåning af Tisvilde Hegn med fyrrefrø, og mange af de anlagte kulturer lykkedes over al forventning.

Landbrugsreformer

I de første år af 1780'erne var der enkelte byer i Holbo Herred, som var blevet udskiftet, så hver bonde nogenlunde fik sin jord for sig. Rigtig gang i dette arbejde kom der først, da en særlig kommission, den lille landbokommission, blev nedsat i 1784. I den sad bl. a. Chr. Ditlev Reventlow og hans broder Johan Ludvig Reventlow. Dens opgave var at forbedre landbruget i Kronborg og Frederiksborg amter. Et reformarbejde her var lettere end andetsteds, da så at sige alle bønderne var fæstere under kronen. Foruden udskiftningen fremmede man også udflytningen fra landsbyen til de marker, bonden fik tillagt ved udskiftningen, og der blev stillet midler til rådighed for rejsning af de nye bygninger. Udskiftning og udflytning blev skelsættende i bøndernes liv. Afgørende vigtigt var det også, at kommissionen havde til opgave at fremme overgang fra fæste til selveje eller arvefæste. Den 15. august 1788 kunne Chr. Ditlev Reventlow på Frederiksborg Slot overrække 12 bønder fra Kronborg Amt deres arvefæstebreve. I sin tale sagde han, at bønderne i de to amter endnu mere end bønderne andre steder kunne glæde sig over kongens „milde anordninger“, de

Kanalen mellem Arresø og Roskilde Fjord. Udløbet i Arresø.
Stender fot. 1919. Det kgl. Bibliotek.

skulle „tælles blandt de mest velhavende, men også blandt dem, som ved mere oplysning end nu udmærker sig ved dyd, gode sæder og gudsfrugt“. Der blev anvendt 280.000 rdlr. på det omfattende reformarbejde i Nordsjælland, men de kgl. indtægter af de to amter steg med 27.000 rdlr. om året – senere mere. Pengene var givet godt ud.

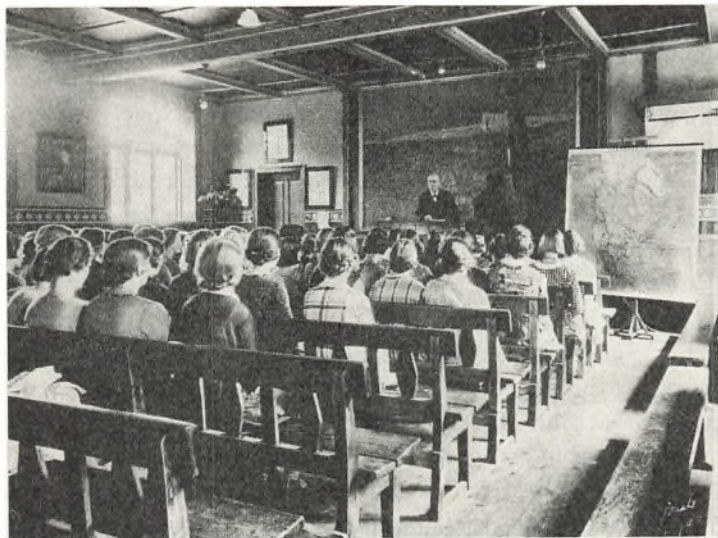
Også på mange andre måder blev sidste halvdel af 1700-årene en reformtid, som Nordsjælland vel i højere grad end andre dele af landet kunne nyde godt af. J. G. von Langen kunne i 1764 begynde på de store reformer inden for det nordsjællandske forstsvæsen. Samme år kom en anden reformmand, schweitzeren Jean Marmillod, til Danmark fra Frankrig. Han anlagde blandt andet en ny vej fra Fredensborg til Hørsholm og København efter det franske chaussé-system. Den blev åbnet for almindelig færdsel, men der måtte betales en mindre afgift ved bommene.

Fattigdom og nye tider

Og så kom ufredens år på ny. Krigen mod England fra 1807 til 1814 bragte fattigdom og til sidst statsbankerot. Da freden var vendt tilbage, kom snart efter den store landbrugskrise, som varede til efter 1830. Man var efterhånden begyndt at dyrke kartofler og kløver, men det tog under disse forhold lang tid, inden det nye slog igennem, som det fremgår af en beretning om Frederiksborg Amt, skrevet af landvæsenskommissær G. Sarauw. Mergling var endnu ikke blevet særlig almindeligt. En del havde anskaffet nye redskaber som f. eks. hjulpløve. Man havde ved stutteriernes hjælp fået bedre heste, og skovene blev efter udskiftningen drevet efter mere forstmæssige principper, så heste og kreaturer ikke mere fik adgang til dem.

Det kunne i disse fattigdommens tider være nødvendigt, at bønderne skaffede sig ekstrafortjeneste. Fra gammel tid havde der i skovegnene, især ved Gribskov, været bønder, som også var kulsviere. Kullene blev ført til København, og det gjaldt for kulsvierne om at have heste, der kunne løbe stærkt. Der gik mange beretninger om kulsviernes liv ved milerne i nattens mørke ensomhed, om deres vilde liv på farterne til København, om kapkørsel og glade timer i kroerne. Meget er nok mere myte end sandhed. Omkring 1830 var dette erhverv i tilbagegang. Det kneb med at få træ til milerne.

Årene efter krigen i 1864 blev en gennembrudstid. Andelsbevægelsen fik den største økonomiske betydning for den enkelte bonde. Men også politisk, religiøst og folkeligt var det en ny tid, der brød igennem og på alle måder begyndte at ændre det gamle bondesamfund, der havde overlevet den store reformtid i 1700-årene. I 1850'erne havde mormonbevægelsen virket i Frederiksborg Amt, og der var slet ikke så få, som fulgte læren om de sidste dages hellige og drog til det forjættede land Utah. Den lutherske Missionsforening, der var pietistisk, vandt stærkt frem. Den havde sit centrum i Græsted. Men også Indre Mission fik mange tilhængere, og efterhånden tilhørte flere og flere af præsterne denne kirkelige retning. En grundtvigsk bevægelse udgik fra Højbjerg i Helsingø

Holger Begtrup på Frederiksborg Højskoles talerstol.
Det kgl. Bibliotek.

sogn. Man holdt en del foredrag, især i skoler rundt om. C. Hostrup, slotspræst i Hillerød, var en yndet foredragsholder. Efterhånden kom der også forsamlingshuse, det første i Vejby 1882. Allerede i 1867 havde man afholdt en stor folkefest i Tisvilde. I 1890'erne begyndte man at holde store festlige sammenkomster ved Fruebjerg i Gribskov. De blev arrangeret af Holger Begtrup, som 1895 oprettede Frederiksborg Højskole ved Hillerød.

Ferielandet

De mange jernbaner, som efterhånden blev oprettet i Nordsjælland, især i årene efter 1880, betød uhyre meget for befolkningen, både økonomisk og kulturelt. De fik også den virkning, at menneskene i Københavns trange gader nu kunne søge rekreation og hvile i skovene og ved strandene. Nordsjælland begyndte at blive et „sommerland“; mange steder kom der sommervillaer og mindre huse. Allerede 1835 havde Søren Kierke-

gaard boet ved Gilleleje. En anden, der tidligt opdagede både Hornbæk og Tisvildeleje, var Holger Drachmann. Mange malere og kunstnere fandt her steder, der kunne inspirere dem i arbejdet. Og Nordsjælland har også været et yndet udflugtssted for andre skandinaver, ikke mindst for svenskere.

Under besættelsen kom nordsjællandske kyster til at spille en stor rolle for de illegale transportere til Sverige. Særlig omfattende blev sejladsene efter den tyske jødeaktion i København natten mellem 1. og 2. oktober 1943. Den 7. oktober var omved 200 jøder skjult på kirkeloftet i Gilleleje og i et menighedshus i nærheden. Bådene, der skulle føre dem i sikkerhed, kunne ikke komme af sted på grund af tyske patruljer. Det lykkedes tyskerne at finde frem til jøderne, som blev arresteret og via lejren i Horserød sendt til Theresienstadt.

Årtierne efter krigen er en tid, hvor udviklingen på forskellig vis har ændret det samfund, som var før krigen. Landbruget skifter på mange måder karakter, maskinerne afløser heste og håndkraft, de unge søger til byerne, og mange mindre landbrug nedlægges. Samtidig er der i Nordsjælland sket en vældig forøgelse af befolkningen. Mange stationsbyer og andre større bebyggelser vokser, og stadig er der flere og flere, som har deres arbejde i hovedstaden, men har bolig i de skønne egne i Nordsjælland. Den stigende velstand og bilen, som er blevet hvermands eje, har gjort det muligt for mange flere end før at have feriehus eller weekendhytte her. Hus på landet er ikke mere forbeholdt de få. Stadig rykker sommerhusbebyggelsen længere og længere ind i landet. Engang var Halsnæs, Tibirke og Gilleleje fjerne steder, hvor man levede uden videre forbindelse med den store omverden. I dag fyldes de i hver weekend med tusinder af mennesker, som her søger ro, fred og den fri natur.

Nogle data om Nordsjælland

Af JOHAN HVIDTFELDT

Søer. Arresø er med sine 41 km² Danmarks største sø. Den er dannet som strandsø og er meget lavvandet. Esrum Sø er Danmarks næststørste. Den dækker et areal på 17 km², og den største dybde er 19–21 m. Sjælsøs vandflade er 3 km² og Gurre Sø 2,4 km².

Vandløb. Nordsjælland afvandes i det væsentlige til Øresund og Roskilde Fjord. Hovedvandskellet følger det høje bakkeområde gennem Gribskov og går mod nord til Gilbjerg Hoved, mod syd til Blovstrød. Nivå samler en del vandløb til Nivå Bugt, mens Esrum og Gurre søer bliver afvandet gennem Esrum Kanal. Arresø får vand fra Ramløse Å, Pøleå, Æbelholt Å og Lyngby Å og afvandes gennem kanalen til Roskilde Fjord. Den vestlige del af området afvandes gennem Havelse Å, Græse Å og Værebros Å, der løber ud i fjorden.

Administrativ inddeling. I 1500-årene hørte Nordsjælland under fire *len*: Kronborg, Frederiksborg, Abrahamstrup og Hørsholm. Fra 1660 var der tre *amter*: Frederiksborg, Kronborg og Abrahamstrup. De to første blev forenet 1672, og af Horns Herred kom Dråby og Gjerlev sogne i 1682 herunder. Hørsholm Birk var 1730–1771 tillagt dronning Sophie Magdalene og udgjorde i den tid et særskilt amt. Det nuværende Frederiksborg amt blev oprettet i henhold til kgl. resolution af 4. september 1793.

Oprindeligt var der kun tre *herreder* i Nordsjælland: Strø, Lyng og Horns. Omkring 1280 blev Holbo herred, den nordøstlige del af Sjælland, skilt ud fra Strø. Det skyldtes uden tvivl den stærke opdyrkning, der skete her i de foregående århundreder. Efter reformationen blev der foretaget mange ændringer i retsinddelingen, og efterhånden blev en del birker skilt ud fra herrederne: Kronborg, Frederiksborg, Hørsholm,

Jægerspris og Frederiksværk med Halsnæs. Ved retsreformen i 1919 blev politi- og domsmyndighed adskilt. På den tid var der byfogder i Helsingør, Hillerød, Frederiksværk og Frederikssund. De to sidste var desuden henholdsvis birkedommer i Halsnæs birk og herredsfoged i Horns Herred. Desuden var der birkedommere for Frederiksborg, Hørsholm, Kronborg Østre og Kronborg Vestre birker. Efterhånden blev en del af disse retskredse nedlagt. Nu er der dommere i Helsingør med Fredensborg, Hørsholm, Hillerød, Helsingø, Frederikssund med Frederiksværk. Politimestre er der kun i Helsingør med Hørsholm, Hillerød med Helsingø og Frederikssund med Frederiksværk.

Indbyggertal. I 1801 var der i hele Frederiksborg Amt 48.339 indbyggere, 1901 var tallet 90.476, 1950 var det steget til 147.965 og i 1970 til 254.975. Den store kommunalreform pr. 1. april 1970 betød, at antallet af kommuner blev stærkt formindsket. Købstæderne indgik nu i amtskommunen, hvilket er forklaringen på den stærke forøgelse af folketallet i Frederiksborg Amt 1970. Desuden fik byerne store udvidelser af deres område. I 1965 og 1970 havde Frederiksværk 4.549 og 14.352 indbyggere, Hillerød 12.650 og 29.716, Helsingør 29.049 og 51.697.

Trafik. Nordbanen fra København over Hillerød til Helsingør var færdig i 1864. Allerede 1863 var banen København-Klampenborg blevet åbnet. Kystbanen blev 1897 videreført til Snekersten, senere til Helsingør. Banen fra København til Frederikssund blev åbnet 1879. Efterhånden blev der oprettet en del privatbaner: 1880 fra Hillerød til Græsted – Gribskovbanen – fra 1896 ført igennem til Gilleleje, banen fra Kagerup til Helsingø kom 1897, og i 1924 blev den forlænget til Tisvildeleje. Frederiksværk-Hillerødbanen blev åbnet 1897 og i 1916 ført igennem til Hundested. Banen Helsingør-Hornbæk-Gilleleje blev åbnet 1906.

Der er færgeforbindelse Hundested-Grenå, overfartstid 2½ time, Hundested-Rørvig 25 minutter, Helsingør-Helsingborg,

25 minutter, som regel hvert kvarter, flere andre færger fra Helsingør – og Snekkersten – til Helsingborg. Færgen Kulhuse-Sølager sejler ikke i december, januar og februar.

Der er et tæt net af rutebiler over hele Nordsjælland med forbindelser mellem byerne og ind til hovedstaden og også ud til de mange badesteder. Mange af dem udgår fra Hillerød.

Afstande. Fra Hillerød til København er der 47 km, til Helsingør 24, til Fredensborg 11, til Helsingør 13, til Gilleleje 26. Afstanden fra Helsingør til København er 47 km, til Rungsted 19, til Hundested 57, til Hornbæk 12 og derfra til Gilleleje 11. Fra Frederiksværk er der til Frederikssund 17 km, til Hundested 13, til Liseleje 6, til Helsingør 14 og derfra til Rågeleje 10 km.

Kendte mænd, født i Nordsjælland. Christiern Pedersen, f. ca. 1480, general Chr. de Meza, f. 1792, og forfatteren Palle Rosenkrantz, f. 1867, alle i Helsingør, sprogmanden H. F. Feilberg, f. 1831, og politikeren Hartvig Frisch, f. 1893, begge i Hillerød, krigsminister A. F. Tscherning, f. 1795 i Frederiksværk, gehejmearkivar Fr. Rostgaard, f. 1671 i Humlebæk sogn, højskoleforstander Holger Begtrup, f. i Birkerød 1859, Thomas Kingo, f. 1634, og historikeren Erik Arup, f. 1876, begge i Slangerup.

Jægerspris

Af JOHAN HVIDTFELDT

Den nordlige del af Horns Herred var fra gammel tid dækket af skoven Hornsved. I den sydligste del af den opstod der i 1100- eller 1200-årene en bebyggelse, Abrahams Torp, og her blev der – uvist når – bygget en lille borg. Med sikkerhed nævnes den første gang under Valdemar Atterdag, som i 1360 opholdt sig her. Det middelalderlige *Abrahamstrup* er stadig en del af Jægerspris' nordlige fløj, og man kan endnu se de tilmurede gotiske vinduer.

Med flid blev der gennem århundrederne bygget på slottet. Lensmanden på Abrahamstrup fik 1590 ordre til at opføre et grundmuret hus. Det blev nederste etage af den sydlige fløj ud mod den ydre slotsplads, som blev resultatet af denne ordre. I midten af denne enetages bygning var der en stor port. Det er i dag forstuen, der går gennem hele fløjen og er karakteristisk ved den store tøndehvælving, som udgør loftet. Trappetårnet ved nordfløjen stammer sikkert også fra Christian 4.s tid, og en almindelig ombygning og modernisering af det middelalderlige hus må være sket samtidig med bygningen af tårnet.

Abrahamstrup havde været i kongens eje gennem århundreder, men i 1673 blev det solgt til kongens jægermester Vincents Joachim Hahn, og fire år senere bestemte kongen, at godset i fremtiden skulle kaldes *Jægerspris*. Hahn var en hård herre og blev ikke populær blandt godsets bønder. Længe levede på egnen sagnet om „Ridder Hahne“, den vilde jæger, der ikke fik fred i graven. Han var nok heller ikke for anset i andre kredse. Den satiriske digter Jacob Worm skrev om ham:

Hør på det hane-gal, al verden han forfører.

For kongen gal han så, at han ej sandhed hører.

Allerede 1679 købte kongen Jægerspris tilbage, og Frederik 4. skænkede det i 1703 på livstid til sin broder, prins Carl. Han

Jægerspris Slot, set fra Slotsparken. Ved østfløjen ses H. W. Bissens buste af Frederik 7. fra 1865. Inga Aistrup fot. Danmarks Turistråd.

og søsteren Sophie Hedvig boede her ofte, og i prins Carls tid blev der bygget meget. Det middelalderlige hus blev på ny ombygget og moderniseret. Portbygningen eller sydfløjen blev forhøjet med ét stokværk, og portgennemkørslen blev lukket. Allerede fra Christian 4.s tid havde der været et lille tårn mod vest på denne fløj. Det blev nu forhøjet, og et tilsvarende tårn blev bygget på østsiden. *Sydfløjen* var nu den fornemste, og det blev fremover den del af slottet, som kom til at rumme de kongelige herskaber.

Prins Carl døde 1729, og Jægerspris blev atter kongens. Få år efter lod Christian 6. bygge østfløjen, der forbinder syd- og

nordfløj, og 1746 blev nordfløjen forlænget, så den fik samme længde som den nyere sydfløj. Denne fløjs to tårne fik nye spir, tegnet af Nicolai Eigtved. Jægerspris havde nu stort set fået det ydre udseende, som det har i dag.

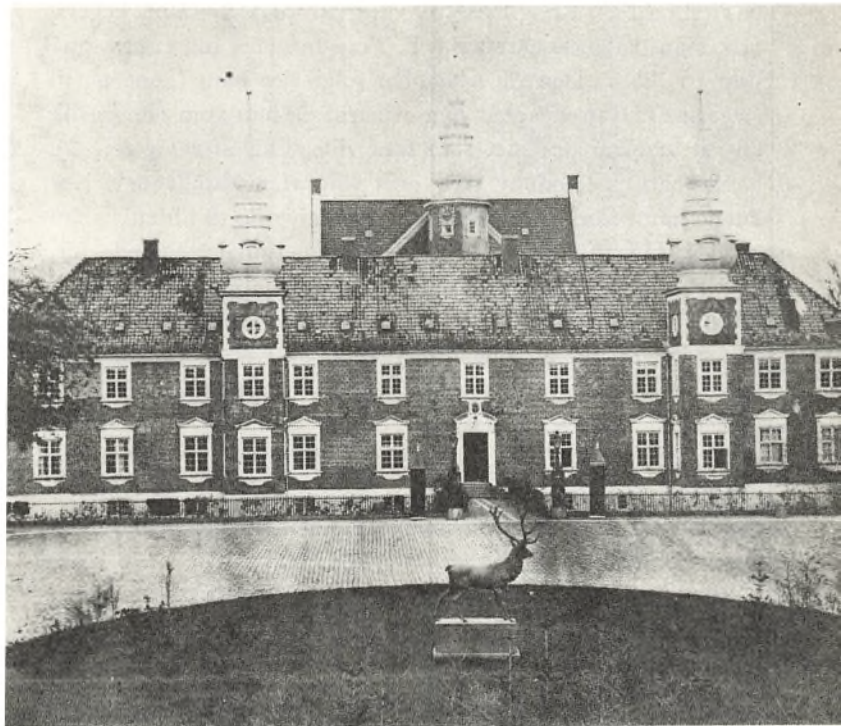
Arveprins Frederik

Kong Christian 7. skænkede i 1773 Jægerspris til sin halvbroder *arveprins Frederik*, den senere kong Christian 8.s far og bedstefar til Frederik 7. Der blev i hans tid foretaget forskellige ombygninger i det indre, og der kom nye tapeter, hvoraf nogle endnu er bevaret, således de damask tapeter, der er i grevindens værelse i sydfløjens øverste etage. Der kom også nye møbler i tidens lidt strenge, kølige stil. Arveprinsen lod også den kendte billedhugger *Johannes Wiedewelt* udføre fire sandstensvaser, som symboliserede de fire årstider. De findes nu i haven.

Arveprinsens far, Frederik 5., havde i 1744 som kronprins foretaget en slags udgravning af en jættestue, *Troldstuen* kaldet, nordøst for slottet. Historikeren Erik Pontoppidan skrev en tekst til den sten, der blev sat på graven. Arveprinsen virkede også som arkæolog, og 1776 lod han en jættestue udgrave, *Monses Høj* nordvest for slottet. Han kaldte den *Julianehøj*, og over indgangen til den blev der anbragt en sten „til den bedste moders minde“. Omkring højen sattes der 7 ens steler, udført af Wiedewelt. En norsk runesten fra Telemarken blev senere anbragt oven på højen. Tilskyndet af statsminister Ove Høegh Guldberg besluttede arveprinsen at indrette en *mindepark* for store mænd i Danmarks fortid. I årene 1777 til 1789 udførte Wiedewelt 54 monumenter. De fleste af dem står endnu i slottets park og i Slotshegnet.

Frederik 7. og grevinden

Da enevælden ophørte, overgik de kongelige slotte til staten. Der var tale om at sælge Jægerspris. *Frederik 7.* besluttede da at købe slottet. På hans gemalinde grevinde Louise af Daners fødselsdag, den 21. april 1854, blev skødet underskrevet. Der blev foretaget en omhyggelig istandsættelse. I lofterne blev

Fotografi af Jægerspris Slot, set fra syd. Billedet må være taget før Frederik 7.s død i november 1863. Billedet findes på Jægerspris. Nationalmuseet fot.

der opsat gibsafstøbninger efter relieffer af Thorvaldsen, og en del af de gamle vægtapeter blev erstattet med trykte papirtapeter. Der blev købt mange nye møbler i nyrokostil, og fra Frederiksgave på Fyn kom der en del møbler, som prægede interiørerne på Jægerspris. Efter Frederiksborgs brand i 1859 førtes en del malerier herfra til Jægerspris. Man fik nu også bad med varmt og koldt vand, og der blev opsat vandklosetter med afløb. I den ydre slotsgård blev der opstillet en statue af en hjort i zink, i parken øst for slottet opsattes et solur fra slutningen af 1700-årene. Her anbragtes også tre runesten, som kongen havde taget med sig fra Frederiksgave. De stammer fra Båg

Herred på Fyn. Kong Frederik var glad for at være på Jægerspris. Hans kabinetssekretær J. P. Trap fortæller om et besøg på slottet i 1858: „Den 23. november fulgte jeg ham (kongen) til Jægerspris. Han var glad som et barn, da han kom der, og fik lov til at arrangere sig, som han ville. Om aftenen den 24. havde han en l'hombre efter eget valg af medspillende“. Her kunne han bedre end i København hengive sig til idrætter, han yndede. Han fiskede i voldgraven, og personalet sørgede for, at der var fisk, som kunne bide på krogen. Grevinden var selvfølgelig hans uadskillelige ledsager under opholdet på Jægerspris. Selv ved den af kongen så yndede jagt var hun med. Trap beretter: „Hendes Nåde tog del i jagten i en art amagerdragt“.

Kongen døde på Glücksborg Slot den 15. november 1863. Det blev grevinden, som nu overtog Jægerspris i henhold til testamentarisk bestemmelse. Hun opholdt sig som enke ofte på det slot, som rummede så mange minder om den mand, som hun vel aldrig havde elsket, men som hun havde værnet om af al sin evne, og hvis minde hun altid viste den største pietet. I Slotsparken øst for Slottet opstillede hun i 1865 H. W. Bissens marmorbuste af Frederik 7. Det var hendes ønske, at en del af slottet skulle åbnes for landets borgere, så de kunne se, hvordan han, den elskede konge, havde boet. Allerede 1866 fik publikum adgang til den del af slottet, som rummede den afdøde konges stuer.

Grevinden rejste meget. Hun døde i Genua den 6. marts 1874, knap 59 år gammel. Den *sarkofag*, som kom til at rumme hendes jordiske rester, blev efter hendes ønske gravsat i en muret gravhøj i Slotsparken.

Grevinden var velhavende, og hele sin formue, godt syv millioner kroner, brugte hun til velgørenhed. Kort før sin død oprettede hun *Kong Frederik 7.s Stiftelse* på Jægerspris som et hjem for ulykkeligt stillede pigebørn, også de, der var født uden for ægteskab. De skulle opdrages til dygtige tjenestepiger. Stiftelsen blev grevindens universalarving og overtog Jægerspris og godset; den skulle vedligeholde slottet, kongens værelser og grevindens kabinet, som fra 1875 blev gjort tilgængelig for offentligheden. På børnehjemmet er der i dag omved 100

børn, fra 2 år til voksenalderen, det vil sige, til de har endt deres uddannelse. Slottet rummer også et børneforsorgsseminarium. Slotsfogden bor i et lille hus lige til venstre for slottet. *Slotsparken* med de mange monumenter er åben for publikum hele året rundt. *Mindestuerne* kan beses i månederne april til oktober. Indgangen til dem er gennem det gamle portrum i midten af slottet. En lang korridor, bl. a. prydet med billeder af de oldenborgske konger, fører ind til kongens værelser. Inderst er hans audiensværelse, bl. a. med buste af Frederik 7. og en lille statue af Christian 4. efter Thorvaldsen. Ved siden heraf er kongens arbejdsværelse, der rummer en del værdifulde malerier og buster, møbler fra samtiden og kongens pibebræt. Herfra er der adgang til tårnværelset, hvorfra kongen drev sit fiskeri i den nu tørlagte voldgrav. Joustuen ligger ved siden af kongens værelse. Den blev møbleret af grevinden 1864–1866 og rummer bl. a. montrer med dragter, våben og „diverse preciosa“. Her er også kongens, grevindens, kammerherre Berlings, kongens og grevindens sammenlagte hænder, alle hugget i marmor. *Grevindens kabinet* findes på 1. etage. Her er en del værdifulde malerier og miniaturer, møbler fra samtiden.

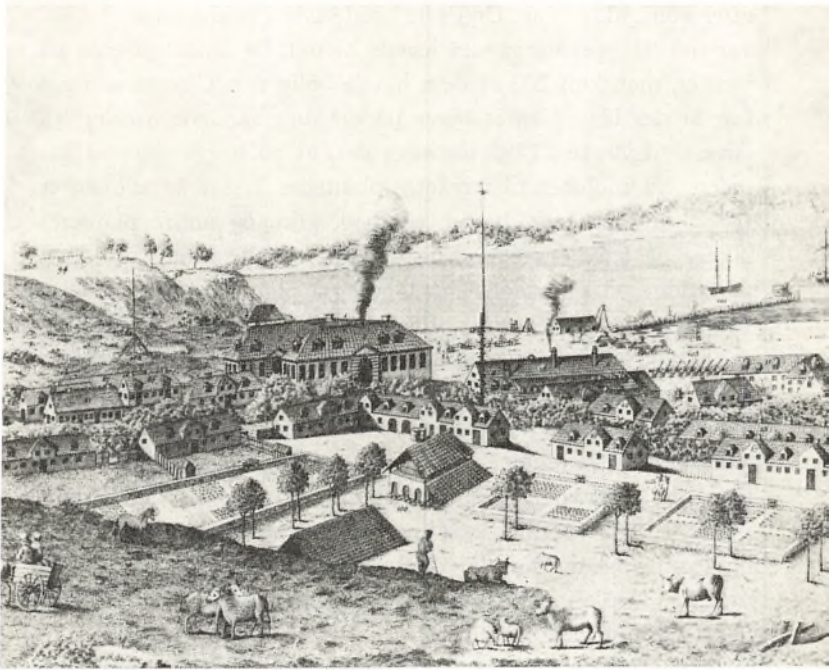
Jægersborg Slot og dets slotspark rummer minder fra dansk historie gennem århundreder. På en måde taler fortiden her til én på en mere direkte måde end i de fleste museer. Men først og fremmest er det et minde om Frederik 7., vel den mærkeligste monark, der har siddet på Danmarks trone, og om den kvinde, der fik så stor betydning i hans liv, på ondt og godt. *Mindestuerne* fortæller også en del om finkulturen i den tid, da de to levede en del af deres liv på Jægerspris.

Frederiksværk

Af JOHAN HVIDTFELDT

Arresø var i gammel tid en havbugt af Kattegat, idet den gennem et sund over Asserbo Overdrev stod i forbindelse med havet. Efterhånden sandede denne forbindelse til. Bugten blev til en sø, som dog havde afløb ud til Roskilde Fjord. Efterhånden sandede også de til. Søens vandstand steg, og bønderne ved dens bredder fik deres jorder ødelagt af oversvømmelserne, som nu og da kunne være så voldsomme, at beboerne måtte flygte fra hus og hjem for at bringe sig i sikkerhed.

De mange klager førte til, at kongen godkendte et forslag om at grave en *kanal* fra Arresø til Roskilde Fjord. Det skete i årene 1717 til 1719, og en del af arbejdet blev udført ved hjælp af svenske krigsfanger. Ikke længe efter begyndte man at bruge kanalens eller åens vand til industrielle formål. I 1720'erne blev der anlagt en agatslibemølle, som var i drift til 1746. En franskmænd, Etienne Jandin de Peyrembert, fik 1751 privilegium på at indrette en *kanonfabrik* ved kanalen, ikke langt fra dens udløb i Roskilde Fjord, på de jorder, som den ulyksalige sandflugt havde dækket med sand. Det blev ikke nogen succes. Peyremberts prøvekanoner sprængtes, og han måtte 1756 forlade landet. Samme år overlod kongen fabrikken til etatsråd Just Fabritius og den 31-årige *Johan Frederik Classen*, en dygtig forretningsmand, energisk og med stort fremsyn. Der skulle oprettes et *krudtværk*, og det var muligt for de to mænd, hvis de ville, at videreføre kanonstøberiet. Classen blev den egentlige leder af foretagendet. Kanonproduktionen kom hurtigt i gang, Classens kanoner kunne bestå skydeprøverne, og allerede det første år blev der støbt 24 kanoner. Værket, fra 1756 kaldt *Frederiksværk*, blev 1761 overgivet til kongen, men Classen fortsatte som bestyrer. I 1768 fik han dog skøde på Frederiksværk med krudt- og våbenfabrik, med værksteder, magasiner og beboelseshuse til en stab af flere hundrede arbejdere og funktionærer med familier. Han fik også det gods,

Udsnit af prospekt over Frederiksværk. Man ser en del af den almindelige bebyggelse og af selve værket. Nationalmuseet fot.

der hørte til godset, bøndergods fra Avderød og Kregme i øst til Lynæs og Kikhavn i vest med en snes landsbyer og store skovstrækninger. Af dette jordtilligende fik han i 1773 oprettet *Arresødal* tæt ved Arresø og 1776 Grønnessegård ved Kulhuse Rende. Til Arresødal byggede han en statelig hovedbygning tæt ved kanalen og ikke langt fra dens udløb i Arresø. Den var færdig i 1786. Ved kontrakter af 1769 og 1770 fik han sikkerhed for omfattende leverancer af krudt og kanoner til staten, så værketets fremtid var sikret. I øvrigt oprettede han i 1769 også et *jernstøberi*, landets første.

På det smalle stykke jord mellem højderne, der omgiver Frederiksværk, og Roskilde Fjord, opstod der her fra 1750'erne en lille *industriby*. Antallet af arbejdere kunne svinge en del

efter konjunkturerne. De fleste boede ude i landsbyerne. I 1787 var der 910 personer, som levede af det, de ansatte tjente på værket, men kun 202 af dem havde bolig dér. Classen sørgede for, at der blev *plantet træer* på de åbne sandede arealer fra Arresø til værket. 1793 fortælles det, at på begge sider af kanalen, fra indløbet til værket, „plantedes år for år alle sorter træer, pile, el, birk, hassel, eg, bøg, gran og andre planter“. Træer på kanalens eller åens skrænter skulle hindre sandet i at skride ned i kanalen. Der blev også plantet i selve byen og ved værket, på bakkerne nord og syd for byen. Det var vigtigt, at værket havde rådighed over betydelige skovarealer, da det skulle bruge meget brændsel. Et andet og vigtigt formål med beplantningen var at begrænse virkningen ved eventuelle *ekspllosioner*. Tilværelsen i et krudtværk er nu engang ikke ufarlig. I de 33 år, det eksisterede under Classen, var der eksplosioner i 17 forskellige værksteder. Det er ikke kendt, hvor mange mennesker der blev dræbt herved, men i 1800-årene ved man, at eksplosionerne kostede en del menneskeliv. De huse, hvori krudtet blev produceret, var i øvrigt bygget på en måde, så tagene let kunne ryge af ved en eksplosion. På denne måde blev skaden begrænset. Når krudtet var færdigt, blev det på grund af eksplosionsfaren ført væk fra værket for at blive opbevaret i små huse i skovene og på bakkerne uden for byen.

Generalmajor Classen døde på Arresødal i 1792. Ved testamente havde han bestemt, at værket og godserne skulle overgå til prins *Carl af Hessen*, kronprins Frederiks svigerfar. Han skulle betale 7000 rigsdaler om året til *Det Classenske Fideicommiss*, som generalen oprettede til gavn for uddannelse og „til at hindre fattigdom og elendighed“. Prins Carl udnævnte en inspektør, *Eilert Peter Tscherning*, som i en lang række år med stor dygtighed ledede arbejdet på værket. Han var far til Anton Frederik Tscherning, krigsministeren fra 1848, som er født på Frederiksværk den 12. december 1795.

Prins Carl skænkede i 1804 Frederiksværk til sin svigersøn, og kaptajn Tscherning fortsatte som leder, også i de vanskelige år efter 1813. Fra 1840 var det staten, som ejede Frederiksværk. Efter krigen blev næsten alt afhændet. Bønderne blev

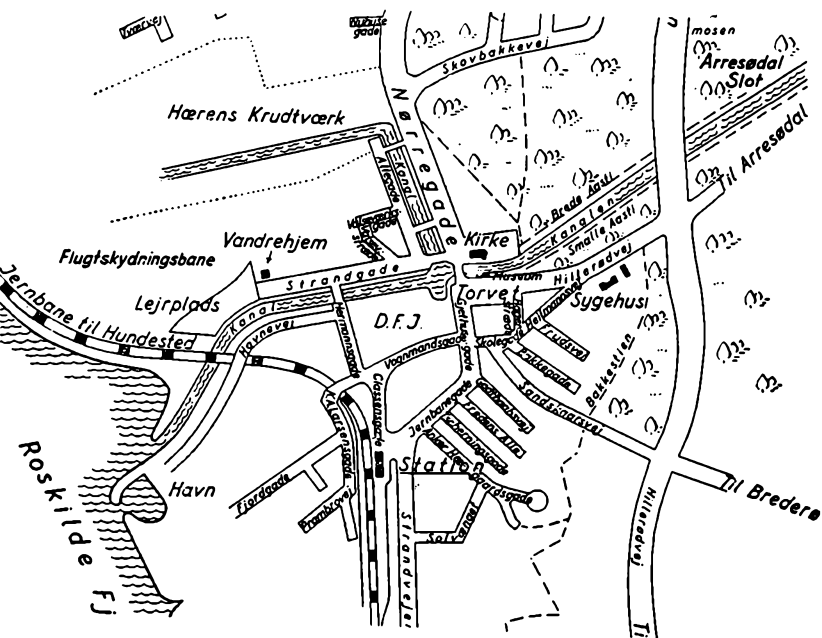

Stålvalseværket og en del af Frederiksværk. Længere ude ses Arresø og Kattégat. 1955. Det kgl. Bibliotek.

selvejere, og 1859 blev *Arresødal* solgt. 1883 blev det erhvervet af fideicommisset, som her har indrettet reconvalescenthjem. De store fabriksanlæg blev 1857 solgt til fabrikant *Anker Heegaard*. Kun krudtværket blev ved med at være statsejendom.

Frederiksværk bliver handelsplads

Selve *byen* Frederiksværks forhold måtte under disse forhold også ordnes. Den blev udskilt af Kregme-Vinderød kommune og gjort til *handelsplads* i 1850. Den fik nu en kommunalbestyrelse på 7 mand med birkedommeren som født formand. I løbet af 1850'erne overtog man fra staten en række bygninger, de fleste veje og broer, torve- og markedspladserne. Det var ikke nogen stor by, der nu skulle prøve at bygge en kommune

Kort over Frederiksværk

op. Der var i 1850 kun 739 mennesker her, og forholdene var yderst beskedne. En enlig lygte udgjorde gadebelysningen, „skidenfærdigheden“ var mange steder stor, og da koleraen truede i 1857, fik man travlt med at køre skarnet væk fra gaderne. Foreningsliv var ukendt, forlystelserne få, lidt dans nu og da.

Frederiksværk lå i en lidt afsides del af Danmark. Det hjalp noget, at man i 1860 fik bedre *havneforhold*. I en beretning fra 1861 hedder det om byen: „I en blanding af kulstøv og gult sand vandrer man her ned til den storartede dampskibsbro, der vistnok i sit slags er den eneste i Danmark og med rette en genstand for byens stolthed. To gange om dagen anløber Issefjord-dampskibet denne bro og medbringer posten og besøgende“... Det fortælles, at „neden for den norske bakke ligger byens torv med jernstøberiet og maskinværkstedet... et særdeles interessant arbejde er behandlingen af marinens gamle ka-

Krudtværkskanalen i Frederiksværk 1970. Wilhelm Jørgensen fot.
Turistforeningen i Frederiksværk.

noner, som her omlægges med svære jernringe og udbores til riffelskyts“. Den store *fabrik* blev drevet af „Arresøens vandkraft“, som dog til tider måtte understøttes af damp. Langt ned i tiden producerede man på fabrikken krigsmateriel, men efter 1864 blev hovedvægten lagt på dampmaskiner, lokomobiler, kirkeklokker og almindelige forbrugsvarer.

Frederiksværk fik *jernbane* i 1897 til Hillerød. Den blev 1914–1916 forlænget til Hundested. Byen var dermed kommet ud af sin isolation, og den smukke egn omkring Frederiksværk blev gjort tilgængelig for turister og landliggere. I 1907 blev handelspladsen til *købstad*, og fire år senere fik den sin egen *kirke*. Afgørende for byen og dens fremtid blev det, at en ny

FREDERIKSVÆRK

industrivirksomhed, *Det danske Stålvalseværk*, i 1942 kunne begynde sin produktion i Frederiksværk. Værket er anbragt på et areal, som er fremkommet ved opfyldning ud i Roskilde Fjord. Den kunstige halvø har et areal på 440.000 m². Stålvalseværket beskæftiger omved 2500 mennesker og står foran betydelige udvidelser. Anker Heegaard-fabrikken indgik 1928 i *De forenede Jernstøberier*. Også denne virksomhed er af betydning for Frederiksværk. *Hærens Krudtværk* er nu overgået til et svensk firma og producerer især jagtpatroner. Også andre – og nye – industrier har fundet vej til Frederiksværk. 1901 var der 1431 mennesker i byen, i 1965 var tallet 4.549, efter kommunalreformens gennemførelse har Frederiksværk storkommune over 14.000 indbyggere.

Frederiksværk ligger kønt, omkranset som byen er af skove. Kanalerne giver den et vist særpræg, ikke mindst den kanal, der løber mellem Allégade og byens lange hovedgade, Nørregade med et rigt forretningsliv. Et af de smukkeste huse er nok Hotel Frederiksværk fra omkring 1800. Det ligger ved Torvet, og her er også *Arsenalet* med nogle af de gamle Frederiksværkkanoner udenfor. Det er nu fabriks- og egnsmuseum. Af betydelig historisk interesse er også *Krudtværksmuseet* i Krudtværksalleen.

Hillerød

Af JØRGEN PAULSEN

Efter stednavnet at dømme er Hillerød opstået i en skovrydning – formentlig i 1100-årene. Ved midten af 1500-årene omfattede bebyggelsen endnu kun 6–7 gårde og 4 huse, beliggende på et skrånende terræn ved sydøstbredden af Slotssøen. På en holm i søen lå over for den lille landsby en stormandsgård – siden 1275 kendt under navnet *Hillerødsholm*. Den tilbyttede Frederik 2. sig i 1560 ved en handel med Herluf Trolle og Birgitte Gøye, som i stedet fik Skovkloster, fra da kaldt Herlufsholm, ved Næstved.

Slotsby

Kongen gav herregården navnet *Frederiksborg* og lod den udbygge til et stateligt lyst- og jagtslot, som blev et af hans kæreste opholdssteder. Det var hans hensigt også at anlægge en købstad ved slottet. Han begyndte med at opføre en kro med god plads til håndværkere og gæster samt staldrum til deres heste. På forskellig måde forsøgte han at lokke borgerne i købstaden Slangstrup til at flytte til Hillerød. Dog uden større held.

Først da Christian 4. i årene 1600–1620 iværksatte de store byggearbejder, der omdannede Frederiksborg til det imponerende slotsanlæg, vi kender i dag, kom der gang i byudviklingen. Betroede slotsbetjente og håndværkere fik af kongen overladt byggegrunde og markjorder med formaning om at opføre rummelige og solide huse med tegltag. Den nye bebyggelse voksede op omkring den gamle landsby, dækkende det område, der i dag udgør Hillerøds kerne, nemlig Torvet, Østergade – tidligere Mørkegade – Helsingørsgade, Bakkegade og den nærmeste halvdel af Slotsgade: „Kongens Stenbro til Slottet“. Hvor Torvet nu ligger, blev anlagt kirkegård og 1621 bygget en kirke, som fik en krank skæbne; i et stormvejr kun 3 år efter styrtede den omkuld og blev siden ikke genopført – deraf det særegne forhold at Hillerøds menighed aldrig har haft

egen kirke, men siden 1630 kongelig tilladelse til at benytte slotskirken til gudstjeneste.

Omkring 1650 var der ca. 560 indbyggere. Først fra Christian 5.s tid blev byen betragtet og behandlet på lige fod med landets andre købstæder, omend den aldrig fik købstadprivilegier. Byfoged fik den 1679, kort efter også byskriver; 1686 opnåedes privilegium på afholdelse af to årlige markeder.

Nedgangstid

Hillerøds stærke afhængighed af slottet fik alvorlige følger, efter at Frederik 4. i 1720'erne havde bygget Fredensborg, som mere og mere overtog Frederiksborgs rolle som residensslot. På forskellig måde søgte kongerne i 1700-årene at bøde på de skader, som flytningen voldte byens næringsliv. De vigtigste forholdsregler kom dog Nyhusene vest for slottet mere til gavn end Hillerød. Det var gammel „slotsgrund“. Her lå slottets ladegård, som nu fra ca. 1720 under navnet *Hillerødsholm* blev hjemsted for Det kgl. Frederiksborgske Stutteri, der flyttedes hertil fra Esrum. Det betød tilflytning af adskillige tjenestemænd og funktionærer, som byggede ret anseelige huse, bl. a. ved Frederiksværksvejen. Enkelte af disse er endnu i behold. I selve Hillerød reformeredes fattigvæsenet, og der byggedes et hjem for gamle – et såkaldt hospital – i Slotsgade. Hovedmanden for disse sociale foranstaltninger var slotspræsten Peder Hersleb. For at fremme næringslivet anlagdes 1753 i kvarteret mellem Møllestræde og Slangerrupgade et *salpeterværk*, hvortil senere kom et skedevandskogereri, der brugte salpeter som råmateriale. I 1754 udvidedes rettighederne til at afholde kvæg- og hestemarkeder. Den gamle kro fra Frederik 2.s tid måtte give op i 1732, men fik snart en afløser i Abels gæstgivergård – det senere hotel Leidersdorff.

At Hillerød nu helt betragtedes som købstad fremgår af, at byen 1778 fik lov til at vælge eligerede borgere og 1787 fik godkendt et særligt bysegl. I 1831 byggedes det første rådhus ved Torvet, samtidig med at kirkegården forlagdes et stykke mod øst. Ved købstadloven 1837 fik byen en borgerrepræsentation på 8 medlemmer; den første lokalavis, *Frederiksborg*

Kort over den indre del af Hillerød.

Amtstidende, udkom 1839. Det første pengeinstitut, Frederiksborg Amts Sparekasse, blev stiftet 1842; nogle år senere begyndte man at afholde dyrskuer m. m., hvilket bidrog til at skabe nye muligheder for Hillerød som oplandsby med en tilværelse uafhængig af slottet.

Hillerød fik endnu engang lejlighed til at bryste sig af at være kongestad, da *Frederik 7.* kort efter sin tronbestigelse 1848 besluttede at gøre Frederiksborg til residens. Men alt fik en brat ende med den ulykkelige slotsbrand 1859.

Nye tider

Det store vendepunkt i byens nyere historie blev åbningen 1864 af *Nordbanen* – forbindelsen København-Hillerød-Helsingør. En snes år senere var udbygningen af lokalbanerne i gang.

Først *Gribskovbanen* 1880 til Græsted, 1896 forlænget til Gilleleje, 1897 udbygget med sidespor til Helsingør og dette igen 1924 forlænget til Tisvildeleje. Derefter *Frederiksværkbanen* 1895–97, som blev ført videre til Hundested 1914–16. Disse jernbaner skabte mange nye muligheder for Nordsjællands næringsliv samtidig med, at de åbnede for tilstrømning fra hovedstaden af landligere og badegæster til den tiltrækkende nordkyst. Hillerød blev nu et udpræget trafikcentrum og et naturligt midtpunkt for et stort opland. Dertil bidrog også vejnetets udbygning og rutebilforbindelser i alle retninger. Handel og industri blomstrede op som aldrig før – byen blev kendt for sine gode vel assorterede forretninger og fik jernstøberier, landbrugsmaskinfabrik m. m. På landbrugsområdet blev det bemærkelsesværdigt, at de store gårde under slottet – Faurholm og Trollesminde – nu blev midtpunkt i en højt værdsat landbrugsfaglig forsøgsvirksomhed – Statens Forsøgsmejeri og Statens Forsøgsgårde, medens Hillerødsholm efterhånden blev udstykket til boligområder. Også i kraft af at være hjemsted for amtsadministrationen med alt hvad det førte med sig – bl. a. udbygningen af et stort centralsygehus – blev Hillerød betragtet som amtets hovedby. I 1874 begyndte udgivelsen af venstrepolitikeren Christen Bergs blad *Frederiksborg Amts Avis*, det store lokale dagblad, som endnu lever i bedste velgående. Hillerød blev en udpræget skoleby med den landskendte private Frk. Mørks Skole, Frederiksborg – senere Grundtvigs – Højskole, Luthersk Missionsforenings Højskole, Lyngby Landbrugsskole, Den nordsjællandske Lejrskole foruden Frederiksborg Statsskole og efterhånden talrige kommuneskoler, fagskoler af forskellig art som Handelsskole, Teknisk Skole, Danmarks farmaceutiske Højskole m. fl. Nye kulturinstitutioner kom til, såsom et stort bibliotek, Nordsjællands Folkemuseum og Æbelholt Klostermuseum.

Endelig fik *Frederiksborg Slot* en helt ny betydning for byen. Det blev efter genopførelsen fra 1878 hjemsted for Det nationalhistoriske Museum og derved efterhånden valfartssted ikke blot for landets egen befolkning, men også for en stadig voksende strøm af turister fra alverdens lande.

Hillerød er en moderne by i kraftig vækst. Dens indbyggertal har i 1972 rundet 30.000 – takket været at en række omliggende sognekommuner er indlemmet i byen. Stor betydning har det også, at S-togsdriften på Nordbanen nu er ført frem til Hillerød. Mange arbejder i hovedstadsområdet – men dette har ingenlunde gjort Hillerød til „soveby“. Den er sin egen – nu som før – og har en stærk vilje og mange muligheder for at vedblive at være det.

Gamle bygninger

Omend Hillerød både i oprindelse og flere århundreders eksistens var stærkt afhængig af Frederiksborg Slot, blev dens bebyggelse aldrig særlig påvirket deraf. Her findes ingen monumentale palæer eller statelige borgerhuse, – derimod nok af eksempler på småborgerlige miljøer. Det eneste udtryk for en vis uniformitet, var en række huse, der blev opført med kongelig tilskyndelse og støtte efter en stor ildebrand 1692. Det var lave enetages bygninger med bred – som regel 3 fags – frontispice. Denne hustype fastholdt man også efter andre storbrande i 1733, 1762, 1764, 1788 og 1834, og den prægede gadebilledet helt ind i 1900-årene.

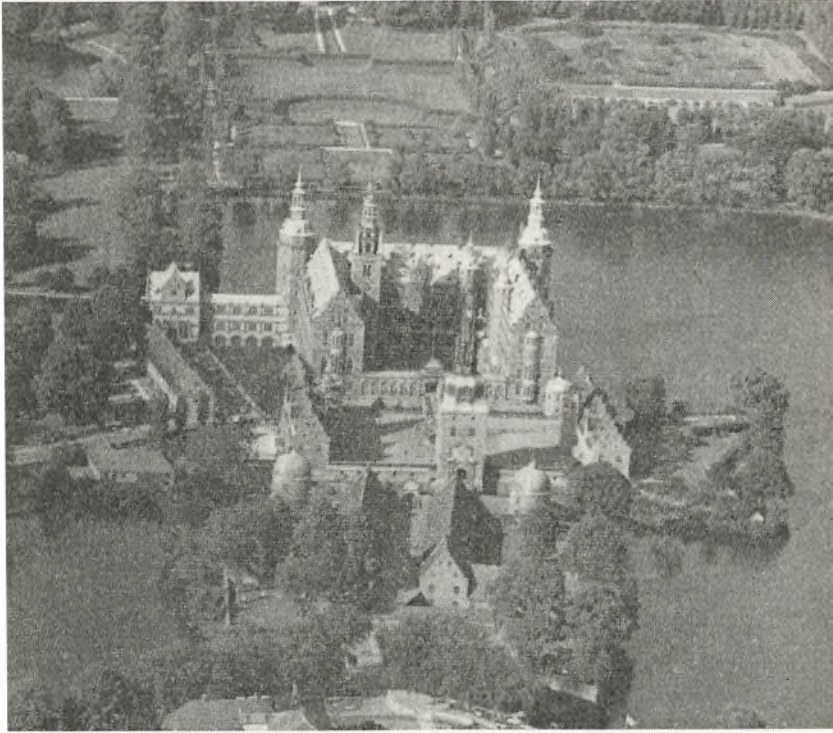
Den nyeste byudvikling har været hård ved de gamle kvarterer, hvilket man får et levende indtryk af ved at gennemblade den af Frederiksborg Amts historiske Samfund i 1925 udgivne bog Hillerød By med gengivelser af Kr. Kongstads dejlige tegninger. Så meget mere grund er der til at hæge om de få tilbageblevne bevaringsværdige huse: Stutmesterboligen i Frederiksværksgade og Gartnerboligen – nu politimesterbolig – ved Slotshaven, begge opført omkring 1720 med J. C. Krieger som arkitekt; endvidere amtsstuegården – Annaborg – og et stort barokt forhus til en gård i Frederiksværksgade; den gamle fiskemesterbolig Carlsberg på Københavnsvej fra ca. 1750; Lowzow's Gård i Møllestræde, ligeledes fra 1750'erne; endelig den af arkitekten J. H. Koch efter branden 1834 opførte skolebygning. Den er nu hjemsted for Hillerød Handelsskole.

Frederiksborg

Af JØRGER PAULSEN

Når Frederiksborg Slot indtager en så fremtrædende plads blandt de historiske mindesmærker i Danmark, skyldes det mange forskellige omstændigheder. Først og fremmest selve bygningsværket, et af de mest storslåede og fantasifulde i Norden. Dernæst dets beliggenhed på tre afskårne holme ud i en lille indsø. Fra hvilken side slottet end betragtes virker det betagende og imponerende som det med sine mange spir og gavle hæver sig op fra vandet – mest eventyrligt når det på stille solfyldte dage spejler sig i slotssøens blanke flade. Omgivelserne har altid virket dragende på mange mennesker; det gælder såvel de nærliggende, kunstigt formede områder – Indelukket, Lille Dyrehave, Slotsparken og Jægerbakken – som de fjernere storskove – Store Dyrehave og Gribskov.

Dertil kommer så stedets historiske kvaliteter. I lange perioder var Frederiksborg yndlingsresidens for adskillige konger, deriblandt de to mest folkekære i vor kongerække, Christian 4. og Frederik 7. Gennem hele enevoldstiden – fra 1660 indtil 1849 – dannede den prægtige slotskirke rammen om de højtidelige salvings- og kroningsceremonier efter hvert tronskifte, og lige siden 1693 har kirkens galleri været de danske ordeners – elefantordenens og dannebrogordenens – ridderkappel. Slottets navn blev for al fremtid indskrevet i de nordiske rigers historie, da freden på Frederiksborg 1720 gjorde ende på århundreders krige mellem Danmark-Norge på den ene side og Sverige-Finland på den anden. Til minde om denne begivenhed påbegyndte Frederik 4. opførelsen af det nærliggende Fredensborg, samtidig med at han ved Frederiksborg lod anlægge den fine og i sin grundform velbevarede slotspark – inden for dansk havekunst et virkeligt klenodie. Ganske vist overtog Fredensborg efterhånden i 1700-årene mere og mere af Frederiksborgs funktion som kongeligt residensslot, men ved dets rolle som landets historiske mindebog kunne der ikke rok-

Luftfoto af Frederiksborg Slot. Erik Betting fot. Danmarks Turistråd.

kes. Dette blev på ny understreget, da Frederik 6. i begyndelsen af 1800-årene bestemte, at slottet skulle danne hjemsted for rigets historiske *portrætsamling* – et nationalt portrætgalleri. Hertil valfartede nu ikke blot historisk interesserede og naturelskere, men også romantiske digtere og guldalderens kunstnere.

Da Frederik 7. kort efter sin tiltræden 1848 valgte Frederiksborg som residens, indvarsledes en pikant og dramatisk periode i slottets historie, begyndende med kongens vielse 1850 i slotskirken til grevinde Danner og endende en kold decembernat 1859 med en skæbnesvanger *brand*, der raserede det meste af hovedslottets indre og fik dets tage, tårne og spir til at styrte i grus. Takket være en resolut indsats fra mange sider

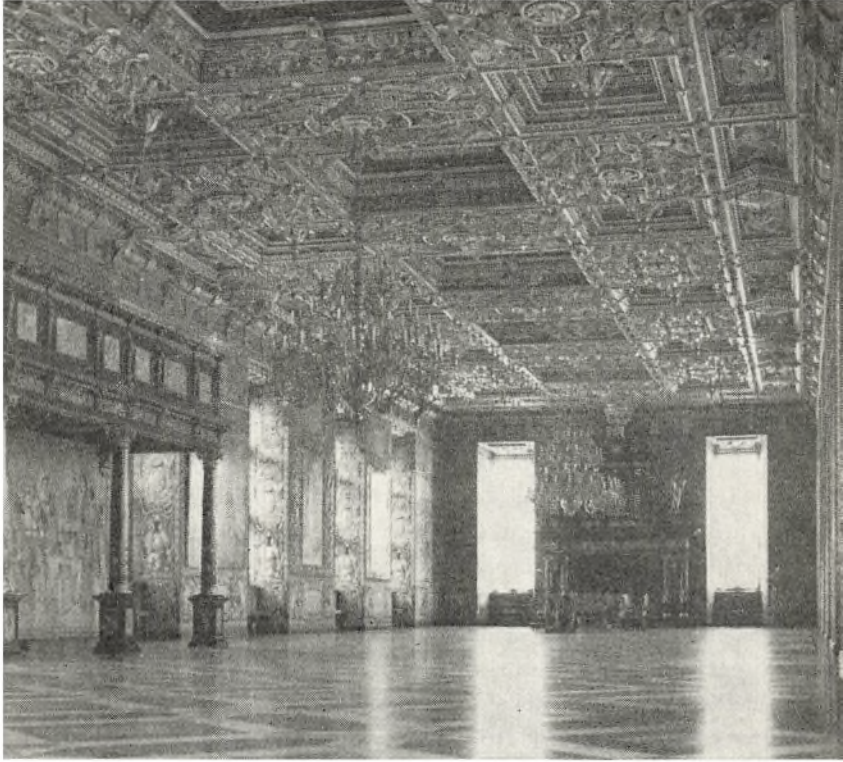
og pengemidler fra kongehus, stat og en landsindsamling kunne genrejsningsarbejdet under arkitekt Meldahls ledelse hurtigt sættes i gang. Men formålet med genopførelsen var uklart. Hvad skulle slottet bruges til i fremtiden?

Der gik næsten to årtier efter branden, forinden dette spørgsmål fandt sin løsning, og det var brygger J. C. Jacobsen, der kom med både ideen og pengene.

På det sted, hvor Frederiksborgs hovedbygning i dag er beliggende, lå i middelalderen en adelig gård, hvis navn *Hillerødsholm* første gang omtales i historiske kilder 1275. I reformationstiden blev den ejet af rigshofmesteren Mogens Gøye. Da hans datter Birgitte Gøye 1544 ægtede søhelten Herluf Trolle var Hillerødsholm en part af hendes medgift. En halv snes år senere opførte det berømte ægtepar ved en indvandret arkitekt ved navn Matheus Rubensaath en ny hovedbygning på stedet – et dobbelthus i sengotisk stil. Imidlertid fik de kun i kort tid lov til at nyde frugten af deres anstrengelser, for 1560 erhvervede Frederik 2. ved en byttehandel hovedgårdene Hillerødsholm og Græse fra Herluf Trolle, som i stedet fik Skovkloster – herefter kaldet Herlufsholm – ved Næstved. Det var det sidste led i en række ejendomshandler, hvorved den jagtglade konge blev herre over store sammenhængende jord- og skovområder i Nordsjælland. Han omdøbte gårdens navn til Frederiksborg.

I de følgende årtier blev der gjort meget for at udbygge den hidtidige herregård til et stateligt slotsanlæg og forskønne omgivelserne. Ved opdæmninger og kanalanlæg tilførtes der *Slotssøen* mere vand. Til opholdssted for sjældne arter af vildt blev der indhegnet dyrehaver, og i nærheden anlagdes fiskedamme samt opsattes fugleherder – kort sagt et eldorado for en jagtlysten fyrste.

Af bygningerne fra Frederik 2.s tid er nu kun mindre, men ganske bemærkelsesværdige dele tilbage. Det gælder hele anlægget på den forreste slotsholm med det ejendommelige skævc indgangsparti ved byporten, det høje to-etages hus – kaldet Herluf Trolles Tårn – til højre for indgangen, de lave staldlænger, der oprindeligt rummede boliger for slotsfunktionærer,

Riddersalen på Frederiksborg Slot. Inga Aistrup fot.
Danmarks Turistråd.

og de to mærkværdige runde tårne med løgformede blytage og med kongens valgsprog „Meine Hoffnung Zu Gott Allein“ samt årstallet 1562 i et skriftbælte, dannet af murankre mellem profilerede sandstensgesimser.

I Indelukket ligger endnu det lille idylliske lystslot *Badstuen* fra 1580–81 i sin oprindelige skikkelse, omend restauret i midten af 1800-årene. Medens hele bygningsanlægget på den forreste holm i helhed som detaljer peger tilbage mod dansk middelalderlig byggeskik, står Badstuen som repræsentant for den nye europæiske renæssancestil, som med Kronborgs bygmestre vandt indpas i Danmark.

Christian 4. er født på Frederiksborg i april 1577. Allerede som ung viste han en særlig interesse for arkitektur. Han voksede op i en tid, hvor adelige herremænd næsten kappedes om at bygge. Han higede efter at markere sin og kongemagtens position ved på sit fødested at bygge et slot, prægtigere end noget andet i de nordiske riger. Forinden nedrivningen af Herluf Trolles og faderens værk lod han omkring 1620 en kunstner male et stort prospekt af hele bygningsanlægget. Dette maleri findes nu på Gripsholm slot i Sverige – sammen med et endnu større billede af Christian 4.s slot i 1652 set fra nogenlunde samme synsvinkel. Begge blev bortført fra Frederiksborg som krigsbytte under svenskekrigene 1658–59, samtidig med at bronzefigurerne fra springvandet i den ydre slotsgård blev taget med til Drottningholm slot.

I lighed med bl. a. Rosenborg og Børsen i København er Christian 4.s Frederiksborg opført i en renæssancestil, som har sin rod i *nederlandsk arkitektur*, men som i øvrigt fik en ret selvstændig udvikling her i landet. Kongen var personlig engageret i såvel planlægning som udformning, men både Hans Steenwinkel den ældre, død 1601, og dennes to sønner har medvirket som arkitekter, de to sidste ved alle de bygninger, der kom til efter året 1613. Blandt de mest betroede håndværkere var bygmesteren Jørgen Friborg, stenhuggeren Caspar Bogaert, snedkeren Hans Barckmand og kunstsmeden Caspar Fincke.

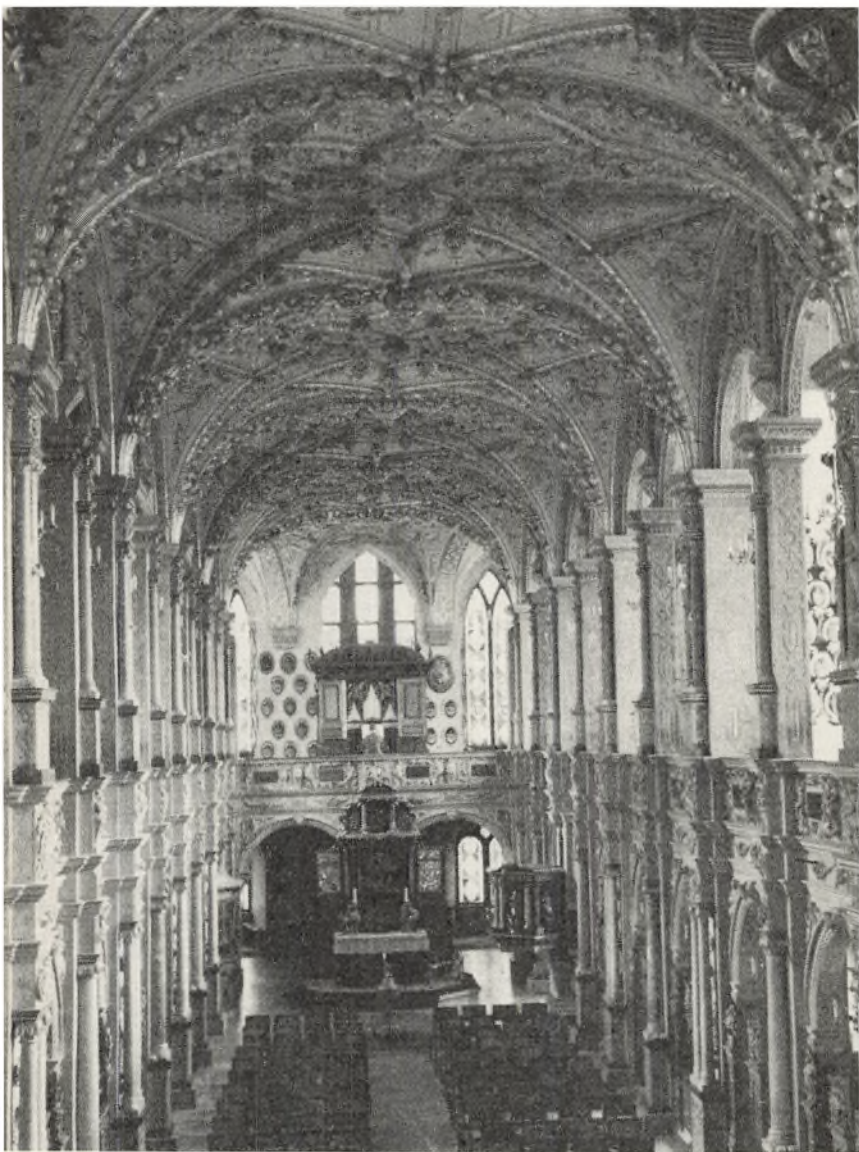
Hovedslottet, bestående af tre høje fløje og en lav terrassebygning omkring en indre slotsgård, blev bygget i årene 1602–09. Kongefløjen i midten fremhæves ved et marmorgalleri med statuer og relieffer fra den klassiske gudeverden. Her havde kongen og dronningen deres værelser i anden etage. Kirkefløjen til venstre er forsynet med et kraftigt klokketårn med højt spir. Det var festfløjen med riddersal, kirke og vinkælder. Den højre fløj fik i 1700-årene navnet Prinsessefløjen. Terrassebygningen er ud mod den ydre slotsgård prydet med et søjlegalleri og gudestatuer i nicher; over porten hæver sig en rigt dekoreret gavl med Christian 4.s navnetræk samt kongens og dronningens våbner.

Efter opførelsen af hovedbygningen kom der en pause i byggeriet. Først da Kalmarkrigen 1613 var forbi, tog man igen fat og nu med bygningerne omkring ydre slotsgård og partiet ved Ringrendingspladsen. Der byggedes bolig til lensmanden – Slotsherrens Hus mod vest – og deroverfor et hus til regeringskontorer – Kancellibygningen. Mod syd ved S-broen rejstes et kraftigt porttårn med et højt spir i nærmest barok udformning, – Fangetårnet blev det oftest kaldt efter fangecellerne i dets dybe bund. Midt på pladsen lagdes 1620–21 Neptunfontænen, hvis bronzefigurer og hele opbygning skyldes den nederlandske billedhugger Adriaen de Vries.

Medens alle de hidtil anførte bygninger var opført i røde mursten med rig anvendelse af sandsten, blev Audienshuset med Møntporten og Løngangen ved Ringrendingspladsen bygget i sandsten. Midt på denne plads opførtes en portal – fornyet 1736 – med smedejernsgitter af Caspar Fincke.

Således som hele bygningsværket stod færdigt omkring 1621, blev det i det ydre stående til den dag i dag – uden nye tilføjelser ud over en barok sandstensportal fra Christian 6.s tid og uden væsentlige ombygninger. I det indre skete der derimod en række forandringer – alt efter tidens moder og rummenes brug. Selv under *branden* i hovedslottet 1859 holdt de solide ydermure stand. Af interiørerne reddedes derimod kun *Slotskirken* med dens rige udsmykning og værdifulde inventar fra Christian 4.s tid – takket være dens hvælvinger, hvoraf dog nogle styrtede sammen under selve branden og ved nedstyrtninger af gavle i blæsevejre nogle dage efter branden. Audienshuset og Løngangen med dens prægtige udstyr af stukarbejder, paneler, indfældede malerier m. m. fra 1680'erne og alle bygningerne uden for hovedslottet gik helt fri af branden. Dette måtte virke som et argument for en genrejsning. Det forhold, at slotskirken lige siden Christian 4.s tid havde været stillet til rådighed for menigheden i Hillerød fik ligeledes betydning for en hurtig iværksættelse af genopførelsen. Allerede i 1864 var arbejdet så langt fremme, at kirken kunne genindvies.

FREDERIKSBORG

Frederiksborg Slotskirke med Compenius-orglet.
Inga Aistrup fot. Danmarks Turistråd.

Frederiksborgmuseet

Under restaureringsarbejdet havde *brygger J. C. Jacobsen* engageret sig mere og mere i genskabelsen – såvidt det var muligt – af de tidligere pragtrum i slottets indre. Under indtryk dels af egne ungdomsoplevelser ved besøg på Frederiksborg dels af indtryk på rejser til Gripsholm i Sverige og Versailles i Frankrig formedes efterhånden i hans sind den plan, som han i 1877 skriftligt fremlagde for Komitéen til Frederiksborg Slots Genopførelse, gående ud på at gøre slottet til hjemsted for et nationalhistorisk museum. Planen blev bifaldet af såvel kongehuset som regeringen, dog under forudsætning af, at det ikke derved pådroges staten nogen forpligtelse til at bringe pekuniære ofre i den anledning. En virkeliggørelse forudsatte derfor, at bryggeren også måtte sikre museets fremtidige beståen økonomisk. Lykkeligvis havde han kort forinden stiftet *Carlsbergfondet*. Museet lagdes ind under fondet som en særskilt afdeling med egen bestyrelse. Under 5. april 1878 udstedtes herefter et kgl. reskript om Frederiksborgmuseets oprettelse.

Takket være grundlæggerens idé og Carlsbergfondets midler er det ved mangfoldige erhvervelser i hjemland og udland lykkedes at skabe et museum, hvis righoldige samlinger af portrætter og historiemalerier, møbler og kunstindustrielle genstande tjener til at vække interessen for og at belyse Danmarks historie gennem de sidste 4–5 århundreder.

Det besøges nu af over 250.000 gæster årligt, hvoraf godt halvdelen danske og resten udlændinge. Besøget har været i stadig stigen, som statistikken udviser. I årene 1878–1928 var det på 2.089.947, i de følgende 25 år 1928–1953 på 2.771.936 og i tiden 1953–1972 på 4.411.608.

En besøgsanalyse for nogle år siden på årets største besøgsdag, viste at af et samlet antal gæster på 4.940 var 52 pct. fra Danmark, 9 pct. fra det øvrige Norden, 14 pct. fra det øvrige Europa og 25 pct. fra lande uden for Europa.

Christian 4. var forudseende, da han selvfølende gav sine kritikere det svar, at hans bygninger var opført „ikke til Vores rekreation men dette gamle kongerige til en prydelse og ære“.

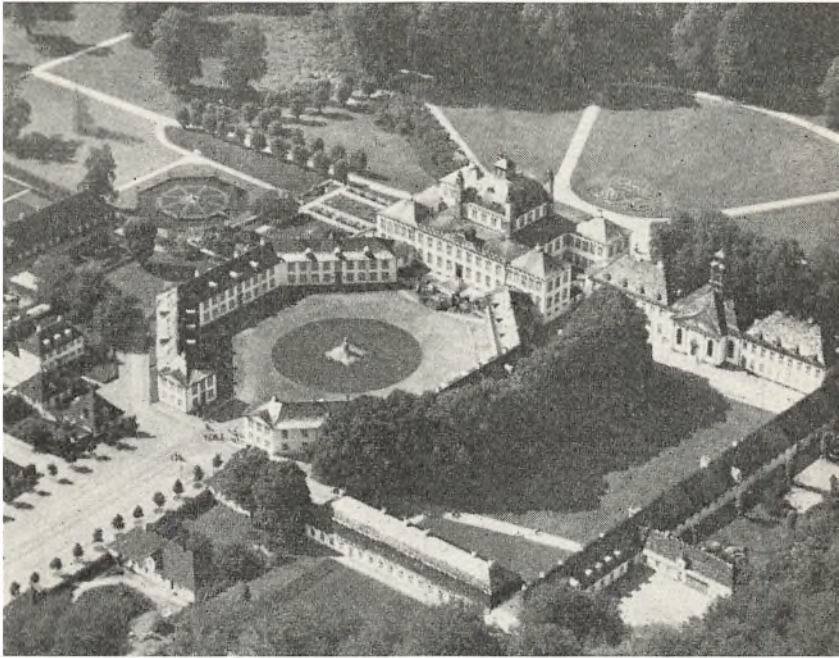
Fredensborg

Af JØRGEN PAULSEN

I oktober 1972 var det 250 år, siden Fredensborg blev indviet og taget i brug som kongebolig. Jubilæet blev fejret både af beboerne i slotsbyen og af dronningen på slottet. Med god grund. For siden begyndelsen og til dagen i dag har Fredensborg fremfor noget andet slot i Danmark kunnet svare til sit navn og sit oprindelige formål. Det har – med få afbrydelser – været kongefamiliens fredfyldte hjem og foretrukne sommerbolig.

Bygningsværket

Det var *Frederik 4.*, der grundlagde slottet. Allerede som ung havde han følt sig tiltrukket af stedet, hvor der i forvejen lå en lille kongelig jagtgård, kaldet Østrup. Her søgte han hen fra det store Frederiksborg, når han ville have „ret rolige timer“. Snart syslede han med planer om her at bygge et *lystslot* i lighed med de villaer eller landsteder, som han havde fået en særlig forkærlighed for under sin rejse i Norditalien 1709. Men først da den store nordiske krig nærmede sig enden, kunne planerne føres ud i livet. I 1719 påbegyndtes under ledelse af havearkitekten J. C. Krieger opførelsen af en stor kvadratisk kuppelbygning, – kærnen i hele anlægget –, og i tilknytning hertil på sydsiden syv lave længer, omsluttende en ottekantet slotsgård. Hovedbygningens ruminddeling var fra begyndelsen klar og anskuelig, således som baroktiden krævede det. I midten den høje festlige kuppelsal med et omløbende galleri ud for første sal. Dette pragtrum står i dag i sin oprindelige skikkelse, med sit rige stukloft, med en marmorkamin i hvert hjørne og en marmorportal midt på hver væg; kun de i væggen indfældede malerier er kommet til senere i 1800-årene. På hver side af kuppelsalen lå to store rum, gardesalen og havesalen, og på de to andre sider var der symmetriske beboelseslejligheder – for kongeparret mod vest og kronprinsparret mod øst.

Luftfoto af Fredensborg Slot. Sven Thoby fot. Danmarks Turistråd.

Frederik 4.s ønsker fik snart et videre sigte end et forholdsvis lille lystslot. Han ville gøre Fredensborg til sin faste *sommerresidens* og dertil krævedes mere plads og større forhold. I de følgende år udvidedes derfor anlægget med flere bygninger; mod syd langs den brede opkørsel to rækker af små vagthuse; mod øst omkring en stort anlagt ridebane en lang staldlænge og i nordsiden en kirke flankeret af et orangerihus og en kavalerbygning; endelig mod vest en lang bygning med boliger til slotsbetjente – den nuværende røde længe.

Medens hovedbygningens forbillede må søges i italiensk klassicistisk barok, er kirken bygget under indflydelse af hollandsk barok; dens facade er opdelt af pilastre og indgangspartiet er markeret af en trekantgavl, hvori er anbragt en buste af Frederik 4.

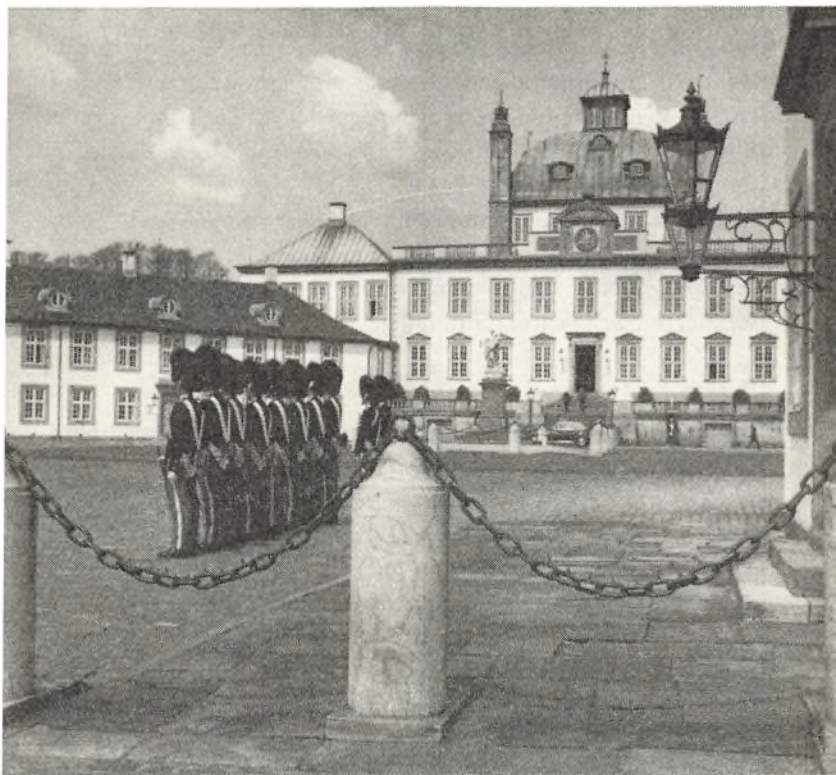
Som slutsten på værket anbragtes 1725 midt i slotsgården en

kvindestatue, der symboliserer freden. Den står der stadig. Sammen med sin elskede anden dronning Anna Sophie tilbragte kongen en væsentlig del af sine sidste år på det nye slot. Tynget af personlige sorger følte han en dyb tilfredsstillelse ved en rolig tilværelse.

Frederik 4. døde 1730, og dronning Anna Sophie forvistes fra hoffet. Det nye kongepar Christian 6. og dronning Sophie Magdalene havde næret en stærk uvilje mod faderens andet ægteskab og måtte derfor nærmest føle Fredensborg som noget vanhelligt. De benyttede kun Fredensborg lidt. Alligevel blev der bygget videre på slottet. Der opførtes 1731–32 en ny kavalerybygning på ridebanens sydside, og i 1741–42 fulgte en ombygning af kuppelbygningen, hvis mezzanin førtes op i fuld etagehøjde. Disse sidste arbejder lededes af Laurids Thura, hofbygmester fra 1733.

Frederik 5.s regeringstid 1746–66 blev den egentlige glansperiode i Fredensborgs historie. Hver sommer opholdt kongefamilien sig på slottet, og her fejredes mange og store fester. Det førte nye betydelige byggearbejder med sig, først og fremmest i 1753 en stor udvidelse af selve kuppelbygningen i form af fire toetages pavilloner ved hvert af dens hjørner og i flugt med hovedbygningens facader. Men Fredensborgs udseende blev derved afgørende ændret, idet slottet mistede sit oprindelige præg af at være en centralbygning. Især fra havesiden blev dets nye karakter af et i længden udstrakt palæ iøjnefaldende. En mindre udvidelse fulgte 1754 ved tilføjelsen af en forbindelsesbygning mellem de to nyopførte vestlige pavilloner. Mesteren for disse byggearbejder var arkitekten *Nic. Eigtved*, død 1754. I denne periode fik også havesalen sin endelige skikkelse med udskårne paneler og forgyldte konsolpejle samt fantasifulde ruinlandskaber, malet af den venezianske maler Jacob Fabris.

De to bygninger, der på ridebanens nordside flankerer kirken, forhøjedes i 1760–61 med én etage og kaldtes nu marskallhusene, fordi her bl. a. indrettedes bolig for kongens indflydelsesrige hofmarskal, greve A. G. Moltke. Den indre udstyrelse af boligen betroedes den franske arkitekt *N. H. Jardin*, med

Fredensborg Slot med et detachment af Den kgl. Livgarde.
Inga Aistrup fot. Danmarks Turistråd.

hvem nyklassicismen kom til Fredensborg. Et enkelt af hans interiører er endnu bevaret.

Efter Frederik 5.s død blev Fredensborg enkesæde for dronning Juliane Marie til hendes død 1796. Fra 1772 til 1784 var hun kongehusets faktiske overhovede og slottet blev på ny rammen om et glansfuldt hofliv med mange fester. Dets boligkapacitet måtte sættes endnu en tak i vejret. De lave bygninger omkring den ottekantede slotsgård blev alle forhøjet med en etage, portbygningen midt for indkørselen blev revet ned, så der åbnedes en vid adgang og udsigt til dobbeltalleen; på begge

sider af åbningen opførtes pavillonagtige bygninger med lave trekantgavle i et enkelt klassisk formsprog, der også gav sig til kende i en ændring af selve hovedbygningens gårdfacade: uret, balustraden, hoveddøren og trappepartiet. Endelig ombyggedes husene langs indkørselen, og nede ved indgangen rejstes et jerngitter med store stenpiller.

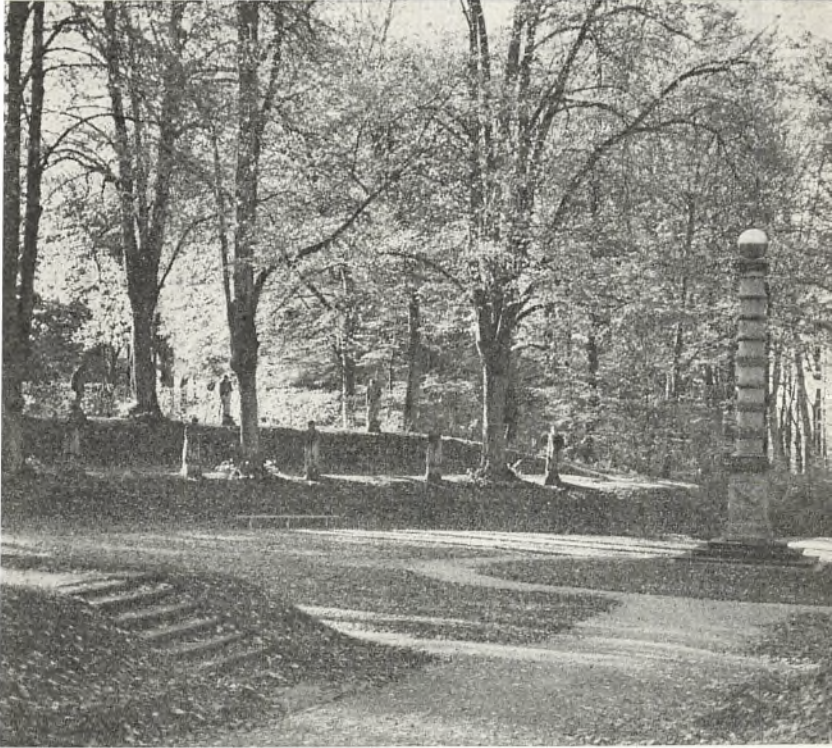
Hele denne sidste ombygning lededes af arkitekten *C. F. Harsdorff*, der også satte sit præg på nogle af slottets interiører. Fredensborg som bygningsværk havde derved fået det udseende, som er bevaret indtil i dag.

Parken

Bygningerne er imidlertid kun den ene side af Fredensborg. Den anden er haven, parken og skoven, som forlener stedet med en ganske særlig ro og stille, storslået fornemhed. Slot og park danner her en uadskillelig helhed. Når Frederik 4. tog gartneren Krieger til arkitekt, må det nok ses som udtryk for, at han ønskede arkitekturen underlagt den omgivende natur.

Lystslottet blev derfor placeret på det sted, hvor det stråleformede system af jagtveje i skoven mødtes, – i selve „Stjernen“. Nærmest slottet anlagdes på vestsiden en halvrund parterrehave med radiære gange og afgrænset fra Dyrehaven ved den såkaldte Runde Alle. Den blev beplantet med blomsterbede formet som spejlmonogrammer for kongefamiliens medlemmer. Tæt nede ved søen opførtes på hver sin side af Eremitagealleen to små pavilloner.

Da N. H. Jardin i 1756 kom til Danmark, fik han bl. a. overdraget den opgave at omlægge Fredensborg slotspark. Havens hovedplan blev bevaret, men alleen midt for slottets havefacade udvidedes til en bred udsigt mod Esrum sø, Kæmpealleen, og vest for slottet anlagdes den sirlige lille Marmorhave. Jævnside hermed foregik parkens udsmykning med et væld af skulpturer, udført af billedhuggeren *Johs. Wiedewelt*. De mest iøjnefaldende er de to monumentale opbygninger ved Kæmpealleens udmunding, symboliserende tvillingrigerne Danmark og Norge. Samtidig anlagdes den både i ideindhold og udførelse meget særprægede *Nordmandsdal*, et amfitea-

Nordmandsdalen i Fredensborg Slotspark. Der er her omved 70 figurer, norske og færøske bønder i nationaldragter, som i 1764 og følgende år er udført af hofbilledhugger Johan Gottfried Grund. Inga Aistrup fot. Danmarks Turistråd.

tralsk terrasseformet anlæg med billedhuggeren J. G. Grunds mange sandstensstatuer af norske bønder- og fiskerfolk, – et varsel om en helt ny menneskevurdering.

De væsentlige træk af hele anlægget er endnu i behold, og parken er offentlig tilgængelig.

En ny storhedstid for Fredensborg indleddes, da det atter blev taget i brug som sommerresidens under *Christian 9.* og dronning Louise. Her samledes den store familiekreds omkring „Europas svigerforældre“. Der hvilede en særlig stem-

ning over det intime familieliv og de festlige begivenheder under „de store Fredensborgdage“. Christian 9.s efterfølgere har i større eller mindre grad fortsat traditionen. Medens Christian 10.s ophold oftest indskrænkede sig til jagttiden om efteråret, benyttede *Frederik 9.* og dronning *Ingrid* atter Fredensborg som fast sommerresidens. De nærrede dyb forkærlighed for stedet og har på mangfoldige områder bidraget til dets forskønnelse både inde og ude. At *dronning Margrethe 2.* agter at fortsætte denne linie, får man et levende indtryk af ved at læse hendes forord til Jan Steenbergs store Fredensborg-bog fra 1969. Her blot et lille udpluk derfra: „– Nye slægtled kom til. – Ikke af pragtlyst alene eller af politiske grunde, men fordi slottet stod deres hjerte nær, har generation efter generation smykket dets indre såvel som dets ydre, føjet til og bygget om. Deraf Fredensborgs mangfoldighed: de mange stilarter, de skiftende indtryk man får ved at nærme sig slottet fra forskellige sider; men først og fremmest: deraf dets atmosfære, dets venlighed. Mennesker har været lykkelige her, de har præget huset i så høj grad, at der er et overskud, som gives videre til hver ny generation, som har taget det i brug. – – –“

Helsingør

Af KNUD KLEM

Besøgende, der kommer til Helsingør, vil hurtigt bemærke, at byen selv på almindelige dage er præget af et travlt handelsliv. Den er centrum for en handel, der tiltrækker sine kunder fra omegnen, ikke mindst fra de tætte bymæssige bebyggelser langs Øresund, men også i høj grad fra Sverige. De svenske husmødre finder i stort tal frem til de helsingørske forretninger, og hele året igennem er der søværts forbindelse med Helsingborg med 6–7 færger i timen og med et stort passagertal.

Vi er i en grænseby med et stort opland såvel fra dansk som fra svensk side, og dog er Helsingør i historiens forløb kendt som byen uden opland eller i hvert fald med et opland af særlig karakter. Skove og vidtstrakte uopdyrkede arealer uden om byen bevirkede, at ingen søgte til byen fra denne kant. Helsingørs opland var Øresund, og det var tillige Sundet, som skabte dens historie.

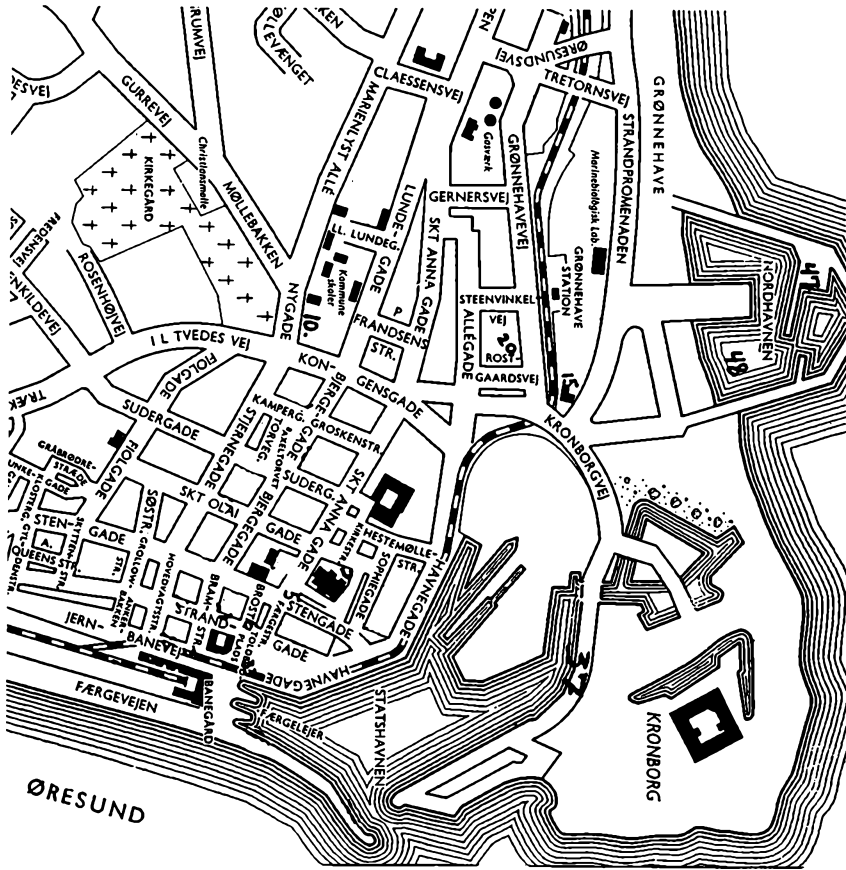
Helsingør ligger ved det smalleste sted af Øresund, „halsen“, og har formentlig sin oprindelse i overfarten til Skåne og sildefiskeriet i Øresund. Byens navn nævnes første gang i kong Valdemars Jordebog fra 1231, og de romanske teglstenselementer i Skt. Olai kirkes nordmur viser, at der har været en bydannelse i hvert fald ved 1200-årenes begyndelse. Byens ældste befæstning var *Flynderborg*, der var beliggende syd på omtrent på det sted, hvor Strandvejen krydser Kystbanen, et tidligt middelalderligt fæstningsanlæg med en central borgbanke, delvis omgivet af et halvmåneformet forborgsanlæg. Det blev gentagne gange afbrændt af ydre fjender, blev forladt og ødelagdes i øvrigt ved Kystbanens anlæg i 1889.

I 1426 gav Erik af Pommern Helsingør nye købstadsprivilegier, og han lod Flynderborg afløse af en ny fæstning, *Krogen*, anlagt nord for byen på øret ud mod Sundet ikke alene til byens forsvar, men som hævder af autoriteten ved opkrævningen af

den øresundstold af de forbigående skibe, som han indledte i slutningen af 1420'erne, en told som skæppede godt i kongens kasse, og som fik betydning for byens erhvervsliv, især fordi det lykkedes at opretholde denne passagetold i mere end 400 år.

Helsingør fik under Erik af Pommern og hans nærmeste efterfølgere sin første blomstringstid. I denne periode rejstes i byen tre klostre, et sortebrødrekloster syd i byen nær Svingelport og et gråbrødrekloster på nuværende Marienlyst Slotsplads. De er begge forsvundet. Derimod eksisterer hvidebrødrenes *Karmeliterkloster* stadig og er i sin restaurerede skikkelse Nordens bedst bevarede klosterkompleks. Klostret har fratergang med åbne arkader. I dets østre og nordre fløj ligger endnu Kapitelsalen – munkenes forsamlingsal – og refektoriet eller spisesalen. I vestfløjen findes stadig de to krydshvælvede rum, i hvilke Helsingør latinskole i årene 1541–1807 havde sine lokaler. Sydfløjen er byens ene sognekirke, Skt. Mariæ. Den anden, *Skt. Olai*, begyndte årene som en enskibet romansk teglstenskirke, der i 1400-årenes begyndelse forlængedes. I middelalderens sidste århundrede blev den ombygget til den nuværende treskibede kirke. Den er fra Helsingør stifts oprettelse i 1961 domkirke.

Helsingørs middelalderlige byplan med hovedgaden *Stengade*, parallelgaden Skt. Olai og tværgaderne Skt. Annægade, Bjerregade og Stjernegade – de to sidstnævnte gågader – er stadig bevaret, ligesom det middelalderlige *Gamle Færgestræde* stadig fører ned mod havnen, hvor færgerne lå. På Færgestrædes hjørne ved Stengade ligger endnu Oxernes gård med sin smukke, kamtakkede gavl, opført c. 1460 af lensmanden på Krogen Johan Oxe. I strædets anden ende ses en tilsvarende gotisk gavl af det gamle apotek. Bevæger vi os nord ud ad Stengade, finder vi andre middelalderlige huse: Stengade 70–74, der tilhørte den adelige skotske slægt Lejel, der dominerede så stærkt i senmiddelalderens Helsingør. Der er et smukt middelalderligt gårdinteriør i nr. 72–74. Nr. 76, tolder David Hansens gård, er et velbevaret, borgerligt renæssancehus, opført 1579, men rejst på kældrene af et gotisk gavlhus fra o. 1500. Her boede en tid Christian 4.s økonomiske rådgiver Jonas Charisius.

Kort over den indre del af Helsingør.
Efter Kraks kort over danske byer.

Byens næste storhedstid falder under Frederik 2. og Christian 4. Efter halvandet hundred års beståen var Krogen ikke længere tidssvarende som fæstning og afløstes da af Frederik 2.s *Kronborg*. Slotsbyggeriet medførte tilflytning af adskillige fremmede håndværkere, der arbejdede dels på slottets bygning, dels for den voksende bys borgere. Vi finder da også en række smukke gårde fra renæssancen. Tolder David Hansens gård og det gamle apotek, der allerede er nævnt, betegner overgangen til

den nye tid. Renæssanceporte med deres sandstensstik og løve-masker bemærkes ved rådmand Johan Kruses gård Stengade 77, ved porten til toldvisitør Rasmussens gård fra 1580 i samme gade nr. 91 – bindingsværksbygning med svale fra 1637 i gården – og i nr. 49 – Pipers gård fra 1633. Et meget fornemt renæssance-stenhus er Strandgade 55 – badskær Jacob Willumsens gård – hvis dekoration har forbilleder i Antwerpen. Mest talstærk er dog renæssancens bindingsværkshuse, der ses mangfoldige steder i byen, smukkeste og interessantest i Stengade 20 – borgmester Iver Pedersens gård – i Skt. Annægade 11 – Caspar Finckes hus – i Strandgade 27 og Stengade 40. På sidstnævnte ses en plade, hvis plattyske tekst fortæller, at huset er opført i 1604 af Joachim Langen. Her boede i begyndelsen af 1600-årene den engelske lods James Hall, som Christian 4. sendte på opdagelsesrejse til Vestgrønland. Midt i Gamle Færgestræde ses et meget interessant bindingsværkshus, der på sit tømmer har dekorationstræk fra gotikken – overgangsfodens og stolpebladens korsmærkede kølbuer – og fra ung- og højrenæssance. Det tømmerfirma, som har bygget huset, må have haft sans for at bevare traditionerne. I gården Stengade 50 ses i fyldholterne rige bruskarokornamenter, som peger mod den følgende stilperiode.

I 1500-årene havde Helsingør adskillige gange været plaget af pest. Dette fortsatte i det følgende århundrede, hvor navnlig 1654 var et sort år. En plattysk inskription om pesten dette år ses på hotel Øresunds gamle bygning på hjørnet af Stengade og Bjerggade. Værst var pesten dog i 1711, da den bragte Helsingør ned på ca. 2000 indbyggere mod 8000–10.000 i 1625. Dertil kom, at svenskekrigene i 1600-årene og senere den store nordiske krig ramte byen hårdt.

Med fredsslutningen i 1720 begyndte en lang fredsperiode, under hvilken trafikken i Sundet og dermed antallet af klarede skibe steg stærkt. Selve klareringen foregik på øresundstoldens administrationskontor, der gennem tiderne fandtes for-

skellige steder i byen, men fra 1740 var i det såkaldte Øresunds Toldkammer, en smuk senbarok bygning opført af arkitekt Philip de Lange. Den lå for enden af Strandgade indtil 1859, da den blev nedbrudt på grund af en havneudvidelse.

Færgemænd og sundklarerere

Ved klareringsforretningerne var især to helsingørske befolkningsgrupper aktive: færgemændene og sundklarererne. Færgemænd har der været i Helsingør fra meget tidlig tid. Under Christian 4. blev de organiserede i et lav, der i sin glansperiode havde 100 medlemmer. Det var færgemændenes opgave at transportere de fremmede skippere ind fra reden, når de ikke selv ønskede at påtage sig opgaven, hvilket de på grund af vejrforhold og trængsel i det smalle farvand oftest afstod fra. Færgemændene boede på Lappen i byens nordkant, men især i den sydlige del af Strandgade. Deres huse var ofte beskedne, men jævnligt også mere præsentable, da færgemændene ofte supplerede deres færgeindtægter med andre erhverv: bjærgning, værtshushold, brændevinsbrænderi, og under englænderkrigen kaperi. Sundklarererne boede i Strandgades fine nordlige ende eller på hovedgaden. Da de fremmede skippere på grund af vindstille og forsinkelse under klareringen ofte kunne ligge i dagevis på reden, tjente sundklarererne gode penge på skibsproviantering. De påtog sig derfor at beværte og logere skipperne i deres huse, og der var for øvrigt i byen et utal af knejper og beværtninger, så både skippere og matroser kunne more sig dejligt i byen, der var berømt for sit muntre liv. Adskillige af sundklarererne var fremmede: englændere, nederlændere m. fl., som havde nedsat sig i Helsingør for at handle med deres landsmænd blandt skipperne. Det medførte, at fremmedelementet i Helsingør var langt stærkere end i nogen anden dansk provinsby. Det fremmede indslag gjorde sig også gældende i Helsingørs arkitektur, bl. a. i det forhold, at de engelske skydevinduer, som ellers er ret ukendte i Danmark, har domineret stærkt og endnu i dag findes bevaret på flere fremtrædende helsingørske ejendomme.

Det helsingørske erhvervsliv var i høj grad afhængig af sund-

toldforretningerne. Derfor forbedredes de økonomiske forhold også med den stigende søfart gennem Sundet, og derfor blev der råd til at bygge gode huse. De kommer især til i 1700-årene. Barokken er smukt repræsenteret ved købmand Niels Dahls gård med den smukke fronton Stengade 64 og Stengade 68. Generalkrigskommissær Stephen Hansens hus Strandgade 95, som er bygget 1759–60 af Philip de Lange, betegner overgangen til rokokoen, der har en række fremragende repræsentanter i toldskriver Putschers gård Stengade 48, i den Fenwickske gård Strandgade 85–87, i passkriver Trentwedels gård fra 1770 Stengade 77 og i dennes nabohus v. d. Ostens palæ i nr. 79. Nyklassicismen er repræsenteret ved det svenske konsulats gård Stengade 46, ved den i 1794–96 ved arkitekt B. Magens opførte bygning for „Øresunds og Helsingørs Sygehospital“. Som det ses har alle disse bygninger stærk tilknytning til øresundstolden. Det gælder i omtrent lige så høj grad det meget fornemme nyklassiske hus Strandgade 93, der opførtes 1791–93 af Harsdorff og A. C. Wilckens til det helsingørske erhvervslivs førende skikkelse i tiden Jean Jacob Claessen. Også empiren har gode repræsentanter, bl. a. det kønne hus Sophie Brahesgade 6. I øresundstoldens sidste dage fik Helsingør sit statelige nygotiske rådhus Stengade 59, opført 1854–55 af J. H. B. Seidelin.

Naturligvis var der også et erhvervsliv udover det, der var nær knyttet til øresundstolden: nogle brændevinsbrænderier, et jernstøberi, en maskinfabrik, nogle tekstilfabrikker samt et stadig eksisterende bryggeri, stiftet i 1840 af C. Wiibroe. Øresundstoldens bortfald i 1857 var et hårdt slag for byen, der i årene fremover helt måtte omlægge sin tilværelse og opbygge et nyt og mere selvstændigt erhvervsliv. Byen fik i en periode landets største sejlskibsrederi med købmand J. S. Pontoppidan som reder, og der var et par træskibsbyggerier, Løves, Rohmann og Barfoeds værfter, der efter nogle årtiers virksomhed gik op i det i 1882 stiftede Helsingørs Jernskibsværft og Maskinbyggeri, der stadig er byens største arbejdsplads. I årtier efter 1882 var byens erhvervsliv ensidigt præget og afhængig af denne arbejdsplads, men i de sidste slægtled er der skabt en mangfoldighed af erhvervsforetagender indenfor handel, håndværk

og industri, således at byen nu spiller på en mængde strenge og ikke behøver alene at sætte sin lid til skibsværftet. På de af kommunen udlagte industriarealer, der næsten alle er taget i brug, har en række danske industrier etableret deres hovedvirksomhed.

Ved kommunesammenlægningen den 1. april 1970 sammenlagdes Helsingør og Tikøb kommuner. Den nye kommune har et befolkningstal på 54.000 og er i areal en af landets store kommuner. Dette skaber i forbindelse med den stærke urbanisering, der foregår i vore dage, en række problemer for bystyret, der må se det som sit mål at skabe og videre udvikle gode erhvervsvilkår, samtidig med at den gamle bys særpræg og kulturelle værdier ønskes bevaret, ligesom de rekreative værdier i byens omegn søges bibeholdt, så både by og omegn også i fremtiden vil bevare sit særpræg og sin charme.

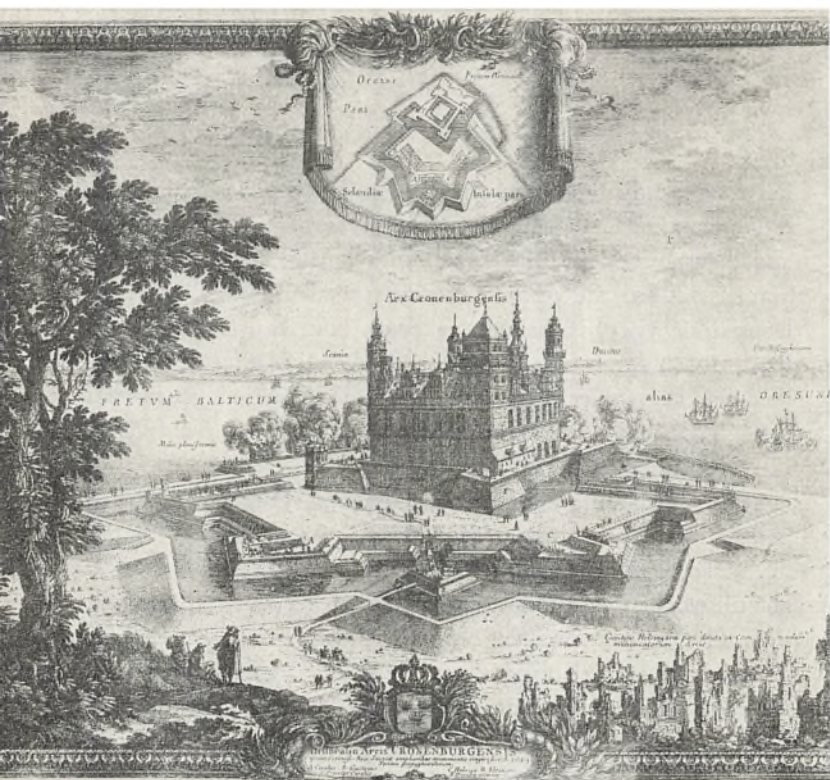
Kronborg

HENNING HENNINGSEN

For mange udlændinge, især i den engelsktalende verden, står Kronborg i bevidstheden som Hamlets slot. Det vil være ørkesløst at diskutere, om Shakespeare virkelig har besøgt slottet, da han i 1602 skrev sin verdensberømte tragedie *Hamlet, Prince of Denmark*, bygget på sagnet fra Saxo. Han kan have hørt om Frederik 2.s storslåede slot, der var blevet færdigt 1585, gennem sine skuespillerkammerater, af hvilke nogle meget vel kan have været med i en af de engelske trupper, som gæstede Danmark i slutningen af 1500-årene.

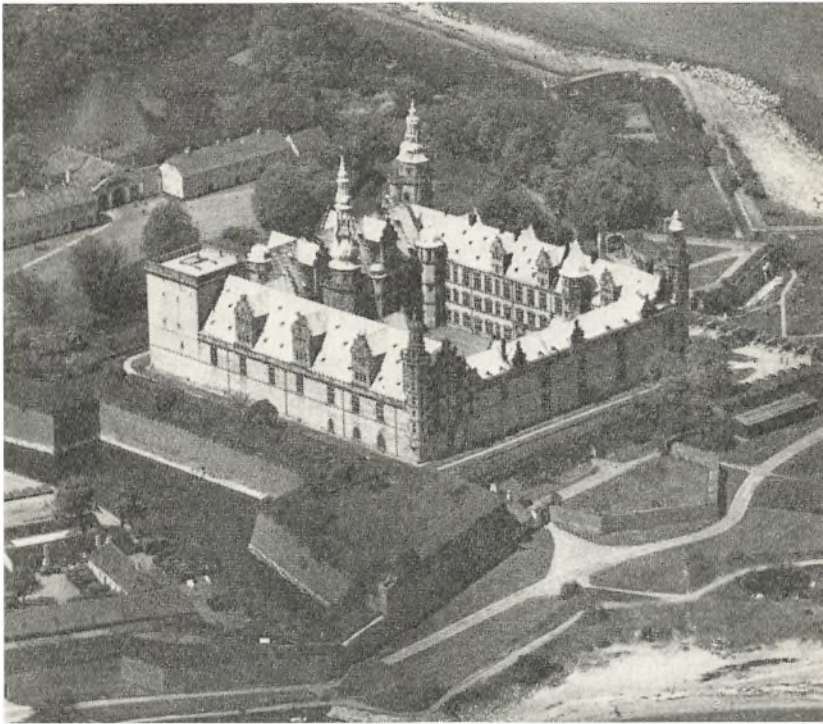
Uden tvivl kan man sige, at Shakespeare stadig er Kronborgs bedste PR-mand i den store verden. For en dansker er den historiske baggrund af større vigtighed. Det er nemlig ikke noget tilfælde, at Kronborg ligger, hvor det ligger, på det sted, hvor Øresund er smallest, kun ca. 4 km bredt. Sundet har gennem århundreder været et af verdens vigtigste skibsfartsstræder. Allerede i middelalderen drog fiskefartøjer, handelskibe og orlogsskibe igennem. For en målbevidst konge som Erik af Pommern var det såre fristende at udnytte situationen og tvinge alle forbigående skibe at stoppe op her og betale en afgift, før de fik lov at sejle videre. Denne *sundtold* blev formentlig indført i 1429, og den holdt sig ved et under til 1857.

For at tvinge de modvillige søfarende til at betale tolden lod kong Erik i 1420'erne opføre den stærke borg *Krogen* eller *Ørekrog* på „Krogen“, det fremspringende næs ud i søen. Den var bygget af røde munkesten og bestod af tre stenhuse og en ringmur, der havde samme ydermål som det nuværende Kronborg, ca. 80 × 80 m. Den trængte 150 år senere til en gennemgribende modernisering. Frederik 2. lod da sine arkitekter Hans van Paeschen og Anthonis van Opbergen bygge det prægtige *Kronborg*, som det nu efter kongelig befaling skulle kaldes, 1574–85, planlagt som et trefløjet anlæg, åbent mod øst ud over Sundet. På grund af vinterens isnende østenvinde blev østfløjen

Svensk tegning af Kronborg Slot 1659. Nationalmuseet.

hurtigt opført, så anlægget blev firfløjet. Af sparsommelighedsgrunde lod man Krogens huse og ringmure stå, og de er den dag i dag at se flere steder bag de sandstensklædte mure. Efter kongens ønske blev Kronborg ikke et rødt, men et gråt slot. Sandstensmurene og de irgrønne tage passer fint til Sundets vekslende farver. En hærskare af hjemlige og især fremmede håndværkere og kunstnere, bygmestre, stenhuggere, træskærere, malere, glarmestre, kobberdækkere, vævere osv. arbejdede på slottet, der med sine hugne portaler, vinduesfordakninger og gavle, med de stolte tårne og spir og sit rige indbo blev et malerisk og majestætisk renæssanceslot.

Luftfoto af Kronborg Slot. Sven Thoby fot. Danmarks Turistråd.

Fra først af havde Kronborg to opgaver: at være fæstning og tillige kongebolig. Slottet var omgivet af stærke bastioner fra 1570'erne – de ældste af moderne type i Norden – af voldgrave og udenværker. Det kneb altid for fæstningsværker at følge med i de militære angrebsvåbens udvikling – svenskerne erobrede slottet i 1658 – og som kongebolig var det meget snart umoderne og ubekvemt. I 1700-årene rykkede militæret ind, og lige til 1924 var Kronborg kaserne. I årene 1925–37 gennemgik det en fuldstændig restaurering og er nu åbnet for publikum.

I umindelige tider har dannebrog vajet på flagbastionen fra solopgang til solnedgang. Flaget personificerede begrebet Danmark og alt hvad det indebar, og alle skibe, der kom forbi, måtte ære det ved at lade topsejlet falde – *stryge for Kronborg* –

og tone flag; orlogsskibe måtte skyde salut. Stadig er der en del skibe, som hilser slottet ved at kipe med flaget.

Allerhelst skal man se Kronborg fra luften. Det går da rigtigt op for én, hvor nært slottet, der ligger som en firkant, omgivet af indre og ydre fæstningsværker, er forbundet med havet. Kun mod vest er det landfast, selv om også dér en voldgrav skærer tangen igennem. For den ca. halve million mennesker, der årligt besøger området, er der dog beredt en statelig *vej op til Kronborg*. Man passerer først den ydre bro over til Würtembergs ravelin med det lille Brohus, der nu er restaurant, og derpå den lange bro, der fører over til den hvælvede port gennem Christian 5.s Kronværk fra 1690. Dette er et murret værk af form som en krone med takker – når det ses ovenfra. Over porten læser man Kingos pompøse æresvers, som begynder:

Trin ind, om du est værd, jeg lader op min bue
og åbner pladsen til det kroned' slot at skue.

Gennem den indre portbue skuer man i sandhed slottet, hvis vestfront rejser sig over Frederik 2.s røde *bastioner*, omgivet af den inderste *voldgrav*, hvori Kongetårnet og det tunge Telegraftårn spejler sig.

En stor del af Kronborgs område er stadig lukket land; bl. a. er her en reserveofficerskole. Man passerer rundt om Frederik 4.s bastion og går under alleen op til den sidste bro og gennem ydre slotsport ind til Mørkeport. Den er bygget i S-form, for at ingen fjende skulle kunne skyde ind i slotsgården gennem den. I de vældige fæstningsværker findes der kasematter i to etager; her sidder *Holger Danske* og sover. Traditionen om ham kan ikke være gammel på dette sted, men H. C. Andersens historie *Holger Danske* fra 1845 har bidraget til at slå den fast. Den drabelige gibsfigur, der forevises ved rundgangen, er H. Petersen-Dans forarbejde til broncefiguren fra 1907 i Hotel Marienlysts park.

Fra Mørkeport kommer man ud i Firportegården. Her er for få år siden opsat en mindetavle af E. Utzon-Frank, med portræt af Shakespeare, og herfra går man op på *Flagbastionen*,

Holger Danske, der sover i kasematterne på Kronborg Slot. Gipsfiguren er H. Petersen-Dans forarbejde til den bronzefigur, der findes i Hotel Marienlysts park. Sven Thoby fot. Danmarks Turistråd.

ikke blot for at se flaget og de gamle salutkanoner, støbt i Frederiksværk i midten af 1700-årene, men for at få et blik ud over Sundet fra Kullens blå bjerge mod nord til Tyge Brahes ø Hven mod syd. Overfor ligger Helsingborg med den middelalderlige donjon Kærnen, hovedtårnet i borgen, der vogtede Sundets østbred. Ser man ind mod slottet, har man foran sig Dronningetårnet, under hvis spir der siden 1772 har været et fyr. Man ser til venstre Kronborgs østmur med den skønne kirkegavl, prydet med dydefigurer, og tårnet Kakkeltårn.

Fra Firportegården træder man ind gennem selve slotsportalen, der meget passende er prydet med statuer af Neptun og

Mercur, søfartens og handelens guder. Og så er man endelig i den store, lukkede *slotsgård*. En lav italiensk renæssancebrønd i kapitælforn står nu i stedet for Georg Labenwolfs kunstfærdige Neptunfontæne fra 1583, som svenskerne fjernede 1658–60. Brønden er nu ønskebrønd, hvori mange besøgende kaster penge. Foran den besøgende rejser sig Trompeter- eller Urtårnet med det kunstfærdige høje spir, kronet af den forgyldte rytter. Flere tårne med morsomme kobberhjelme huser vindeltrapperne. Det enorme kobbertag oplives af talrige små kviste. De forvitrede, 350 år gamle sandstensgavle bliver nu erstattet med nyhugne gavle.

Siden oprettelsen i 1914 har *Handels- og Søfartsmuseet* haft til huse på Kronborg og indtager nu ca. halvdelen af lokalerne. Museet er centralmuseum for dansk handels søfart og fortæller i skibsmodeller, billeder og genstande om Danmarks maritime historie fra de ældste tider til vore dage, om farten over de store have, om Danmarks gamle besiddelser i troperne og mod nord osv. Hvad den historiske stemning angår kunne man ikke finde noget bedre egnet sted til et dansk søfartsmuseum end sundtoldens gamle slot, men det må siges, at Kronborg ikke er velegnet til museum, f. eks. er der endnu ikke indlagt elektrisk lys på slottet.

Slottets repræsentationslokaler, som er åbne for publikum, omfatter bl. a. *Kongens og Dronningens kamre* i nordfløjen. Til det sidste hører det ottekantede tårnkammer, som fejlagtigt opfattes som dronning Caroline Mathildes fængsel i 1772. Den prægtigste sal er den såkaldte *Riddersal* i sydfløjens 2. etage, et 62 m langt og 11 m bredt rum, som næsten tager pusten fra én, når man træder ind i det. Det bare rum virker stærkt ved sine dimensioner og lyset, der falder ind gennem de lange vinduesrækker. I Rigsrådssalen hænger syv af de oprindelig ca. 40 gobeliner, som blev vævet 1581–86 til ophængning i Riddersalen efter tegninger af Hans Knieper; de forestillede hele den danske kongerække fra kong Dan til Frederik 2., ialt 11 konger.

Nævnes må også *Slotskirken*, som endnu står med hele sit prægtige træskærerarbejde fra 1580'erne og med en fin altertavle af marmor med alabastrelief. I længere tid blev rummet brugt

Kronborg Slot. Neptun og Merkur Porten. Stender fot.
Det kgl. Bibliotek.

som fægtesal, men det blev retableret som kirke i 1843. Kirken bruges endnu til gudstjeneste den første søndag i hver måned.

Selv om slottet praktisk talt er ribbet for alt sit gamle udstyr og sin fordums glans – de møbler, gobeliner, lysekroner osv., man nu ser i rummene, er nok samtidige, men ikke oprindeligt fra Kronborg – er det dog stadig renæssancens på én gang festlige og barske slot vi færdes i, et af centrene for hele Nordens historie.

Fra Rungsted til Helsingør

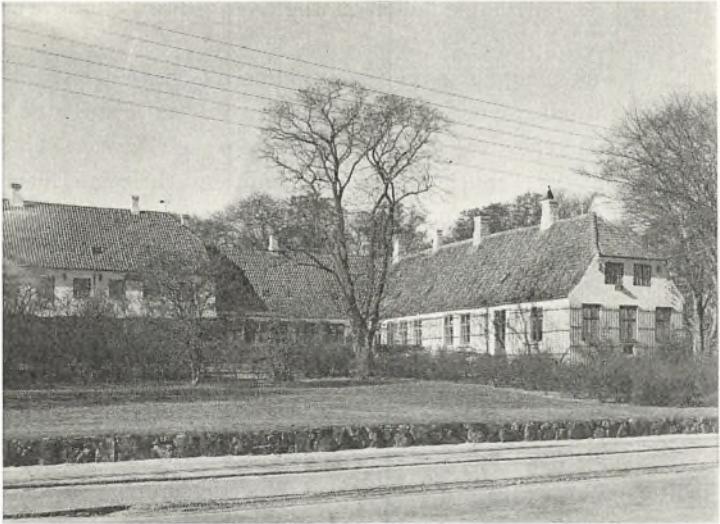
Af TORBEN TOPSØE-JENSEN

Turen fra *Rungsted* til Helsingør er på godt 18 km. Det lyder ikke af så meget, i alt fald ikke, hvis man vil gøre turen i bil, men det lønner sig at give sig god tid, for her er meget at se. Strandvejen, som vi skal bevæge os ad, var århundreder igennem den alfare vej fra København til Helsingør. Men da Kongevejen, den store vej over Hørsholm, var færdigbygget og taget i brug på Christian 7.s tid, foretrak de rejsende denne langt bedre og hurtigere vej, – og der blev stille på den gamle hovedvej langs Sundet. Først da automobilenes tid oprandt, fik vejen eller Strandvejen, som den kaldtes fra forrige århundredes begyndelse, en renæssance.

Rungsted

Når man er i Rungsted, vil det være en god idé at gå en tur på den nye, snart færdigbyggede havn, kystens største lystbådehavn med plads til henved 700 lystfartøjer. Fra den yderste havneplads, et par hundrede meter fra land, har man vid udsigt over Øresund og kysterne på begge sider af havnen. Mod nord strækker sig hele den lange kyst fra bunden af Nivåbugten og ud til Helsingør med Skt. Olais slanke spir og Kronborg, der fortøner sig mod den fjerne Skånekyst. Mod syd har man kysten ned mod Vedbæk og lige foran, i øst, møder blikket Hvens stejle skrænter og Skt. Ibs hvide kirkebygning. Og man fornemmer den intime forbindelse mellem Nordsjælland og Øresund og forstår, at netop turen langs Sundet så ofte er blevet lovprist og berømmet.

Lige overfor havnen på den anden side af Strandvejen ligger *Rungstedlund*. Det var her *Karen Blixen* boede og før hende hendes fader, officeren og forfatteren Wilhelm Dinesen, der under pseudonymet Boganis skrev de berømte „Jagtbreve“. Rungstedlund var oprindeligt en kro, en af de ældste i landet, godt placeret midtvejs på den store vej mellem København og Hel-

Rungstedlund. Denne ejendom blev 1879 erhvervet af jægermester A. W. Dinesen, „Boganis“ og hans søster. Senere var den hans datters Karen Blixens hjem til hendes død. Fot. 1953. Nationalmuseet.

singør. Her bedede de rejsende, og her skiftede man heste. Og det var her *Johannes Ewald* boede 1773–75 og efter traditionen skrev digtet *Rungstedts Lyksaligheder*, en kærlighedserklæring til naturen i Rungsted, til markerne og skovensomheden.

Bag Rungstedlund er skoven, som Karen Blixen fredede og gjorde til reservat for fuglene. I parkens nordvestlige hjørne, godt 5 minutters gang fra parkeringspladsen ved Strandvejen, ligger en lille høj med en stenstøtte, hvori er indhugget Johannes Ewalds navn. Ved højens fod er Karen Blixens grav. Et mægtigt, århundredårigt bøgetræ hvælver sig over stedet, der er markeret af en stor, enkelt tilhugget granitplade, der ikke bærer anden indskrift end navnet: **Karen Blixen**.

Umiddelbart nord for Rungstedvejs tilslutning til Strandvejen ligger den såkaldte *Ewalds Høj*, en oldtidshøj, der nu besøges for udsigtens skyld. Mindestenen på højen er rejst i 1877 til erindring om Johannes Ewalds ophold i Rungsted. Den er pry-

det med en portrætmedaillon af digteren, udført i bronze af V. Bissen.

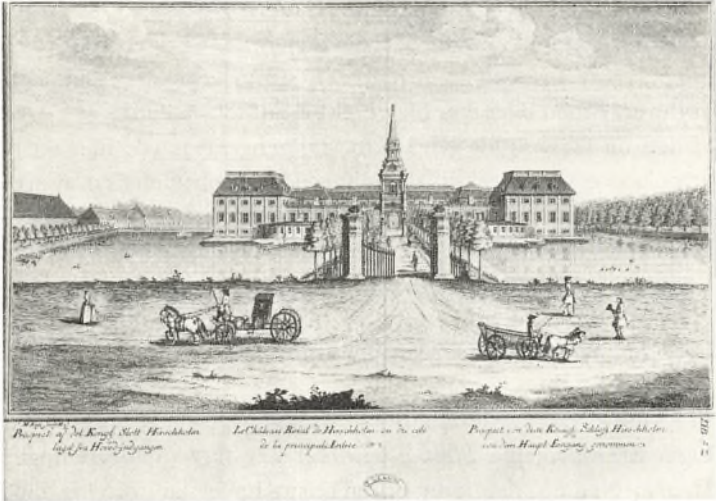
Fra Ewalds Høj og knapt 3 km mod nord ligger vejen ganske tæt ved strandkanten. Omtrent midtvejs på dette vejstykke møder man på vejens vestside en lille banke og her, næsten skjult af de høje træer, toner et fornemt bygningsværk frem. Det er *Sophienberg Slot*, engang i kongeligt eje. Det blev opført i 1742–44 efter ønske af Christian 6.s dronning Sophie Magdalene, som fra det nyopførte pragtfulde Hirschholm eller Hørsholm Slot måtte savne udsigten over Sundet. Køreturen fra Hørsholm til det lille lystslot ved stranden var ikke lang, og kongeparret yndede at tage til Sophienberg for at divertere sig ved synet af sejlerne, som ustandselig gled forbi ude i Sundet.

Sophienberg er hofbygmester Nicolai Eigtveds værk. Oprindeligt så det anderledes ud end i dag. Hovedbygningen var længere, havde to etager og var forsynet med et tårn på midten og pavilloner i begge ender. Omkring år 1800 blev det ombygget og fik sit nuværende udseende. Blandt slottets ejere kan nævnes komponisten P. E. Lange-Müller, der ejede det fra 1898 til sin død i 1926. Hans klaver står nu på det egnshistoriske museum i Hørsholm. På museet, som kun ligger ca. 3 km fra Rungsted, kan man også se gamle billeder af slottet og mange andre minder fra den tur, der her er beskrevet.

Nord for Sophienberg hæver terrænet sig vest for vejen op mod Kokkedals hovedbygning, som fra Strandvejen netop kan skimtes mellem parkens træer. *Kokkedal* var endnu for få år siden et gods, et af de få i Nordsjælland, men det blev solgt til Hørsholm kommune og skal nu udstykkes. Det er dog tanken at bevare flere af de smukke partier i slottets omegn og blandt andet også markerne ud mod Strandvejen.

Nivå-området

Vi fortsætter fra Kokkedal et par km frem gennem en villa-bebyggelse og når til strandengene, som breder sig på begge sider af Nivåens udløb i Sundet. Til venstre har man frodige marker og svagt skrånende bakker, mens der til højre åbner sig en vidtstrakt udsigt over de fugtige strandenge, hvor kreaturer

Hirschholm eller Hørsholm Slot. Efter Danske Vitruvius.
Det kgl. Bibliotek.

græsser sommeren lang, og til sivskovene, der fortsætter helt ud til kysten, og hvor talrige fuglearter holder til.

Vejen over strandene er forholdsvis ny, anlagt for henved 30 år siden. Man stod dengang overfor at skulle udvide den eksisterende vej gennem Nivå by, et arbejde, der både ville blive kostbart og ødelæggende for den karakteristiske gamle vej gennem Nivå. Vejen gennem Nivå eksisterer stadig, og vælger man at køre ad den, oplever man den gamle færdselsvej, som den bugtede sig frem gennem terrænet, fulgt af vejtræer, der markerede vejen og gav skygge på solhede sommerdage. Lidt før man kommer til broen over Nivåen, får man på højre hånd *Nivågårds* hovedbygning. Den er opført i 1880–81 af godsejer Johannes Hage, og ejes nu af Den Hageske Stiftelse. Johannes Hage opførte også museumsbygningen i parken til sin malerisamling. Samlingen, der nu er åben for offentligheden, rummer betydelige værker af gamle hollandske, italienske og franske mestre og har også mange billeder fra dansk malerkunsts guldalder.

Straks efter Nivågård passerer vi selve Nivåen, et af Nord-sjællands rigeste vandløb. Her er for en del år siden fundet en boplads fra Ertebøllekulturen, den sidste af ældre stenalders kulturer. Broen over åen blev i ældre tid holdt vedlige af ejeren af den nu forsvundne Nivå Kro. Til gengæld havde han ret til at opkræve „brokorn“ af de vejfarende – oprindeligt en afgift i korn, senere i penge. På åens nordlige bred, hvor byen Nivå ligger, findes endnu et lille stråttækt hus, der menes at være det tidligere bomhus. Vejen fortsætter forbi de gamle teglværksgrave, der nu er idylliske søer, op til Lave skovs sydlige udkant, hvor den møder vejen fra strandengene.

Fra Lave skov gennem Sletten til Louisiana

Også Strandvejen i *Sletten-området* har fået to forgreninger. Den forgrening, der fører op igennem Lave skov direkte mod Humlebæk kirke, er anlagt for henvend 50 år siden, fordi man dengang erkendte, at en påkrævet udvidelse af Strandvejen gennem Sletten by fuldstændig ville spolere det karakteristiske fiskerleje.

Vi tager ad den gamle vej, der fra den sydlige kant af Lave skov straks søger ud mod kysten, som den følger op til Sletten by. Herfra og mod nord er der imidlertid ensrettet færdsel, men man kan parkere lige syd for byen og gå gennem den. Den har med sin smalle og noget snoede bygade og med de to rækker af lave stråttækte huse bevaret præg af gammelt fiskerleje. Ved kroen er der nedgang til den lille havn, hvorfra der er overfart til Hven. Foran kroen står en af de gamle milepæle fra den tid, vejen var hovedvej til Helsingør.

Vi går tilbage til parkeringspladsen og kører herfra ad Dage-løkkevejen og kommer straks til den nyere Strandvej, som vi forlod ved Lave skovs sydlige udkant, og kører nu ad denne vej til *Lousiana*. Louisiana-museet blev oprettet i 1958 af Knud W. Jensen. Det indeholder en stor samling af nyere kunst, men Louisiana er meget mere end blot museum. Her vises skiftende udstillinger af nutidig kunst, og her afholdes kammerkoncerter. De moderne lave museumsbygninger og den gamle hovedbygning, som er forbundet med hinanden, ligger i den smukke park

NIVÅ BUGT

på højdedraget syd for Humlebæk havn og lige ud til Sundet. Alene udsigten herfra er et besøg værd.

Gennem Humlebæk

Fra Louisiana fortsætter vi et lille stykke ud ad Strandvejen, indtil vi når vejkrydset lige efter Humlebæk Kirke. Vejen, der fører lige frem forbi Kølles Gård, er igen en nyere vej, anlagt for at skåne den gamle Humlebæk Strandvej, der drejer af til højre. Den gamle og den nye vej mødes atter nord for Tipperup Bakke. Vi skal ad den gamle vej, men forinden vi begiver os ud på den, er det nok umagen værd at tage en afstikker ad vejen, der fra vejkrydset går til venstre, til Krogerup, et af de berømte steder i Humlebækområdet.

Vejen til venstre er Krogerup Allé – let kendelig på de mægtige, tykstammede allétræer, der vidner om stor alder. Vi passerer jernbanebroen over Kystbanen og når straks efter stedet. *Krogerup* var oprindelig en bondegård, men ved sammenlægning og tilkøb voksede gården, blev til gods og var en tid endog stamhus. Blandt de tidligste ejere var Hans Rostgaard, som indlagde sig fortjenester under svenskekrigene og blandt andet var med i forsøget på at tilbageerobre Kronborg. En statue af ham er rejst i parken. Krogerups hovedbygning stammer fra 1770'erne og anvendes nu som højskole.

Men tilbage til vejkrydset. Herfra tager vi ad den gamle Strandvej, som gennem en ældre vejjudgravning ret stejlt fører ned til vandet og til den idylliske *Humlebæk Havn*. Denne havn er den ældste af alle kystens små havne, anlagt allerede under krigen 1807–14, fordi man dengang ønskede at anvende dette bekvemme sted som base for kanonbåde. Den har siden da været fiskerihavn, men nu benyttes den i sommertiden også meget af lystfartøjer.

Det meget velbevarede og karakteristiske fiskerleje er fredet. Sådan som man ser det foran sig, når man kommer fra havnen, må det have set ud for langt over hundrede år siden. Den lange række ensartede, lave huse, alle hvidkalkede og stråttækte, følger vejen i en svag bugtning. Overfor husene, på vejens østside, er stranden, og lidt længere fremme en stejleplads, men intet

her forhindrer den frie udsigt over Sundet. Når det sidste hus er passeret, kommer man til den lille *Babylone Skov*. Den rummer en del stendysser, som dog er ret ødelagte. Mellem vejen og skovkanten finder man noget, som i dag er et særsyn: en rigtig reberbane. Den er naturligvis fredet.

Fra Babylone Skov trækker vejen sig op ad en stejl bakke, forbi den højtliggende *Tipperup Mølle*, der forlængst er taget ud af brug. Møllen var tidligere en stubmølle, men blev i forrige århundrede erstattet af den nu eksisterende. Det var på stranden nedenfor møllen, at Karl 12. i august år 1700 gik i land med en hær for at indlede sit felttog mod Danmark, der dog blev ganske kortvarigt.

Fra Espergærde til Helsingør

Den gamle vej over Tipperup Møllebakke møder nord for baken den nyere vej, der fører uden om Humlebæk. Omtrent på dette sted drejer Stokholmsvej af mod vest. Inden man kommer ind i selve Espergærde, kan man gøre en afstikker op ad *Stokholmsvej* og se på mindestenen for Johannes Ewald. Den er rejst på hjørnet af Stokholmsvej og Ewaldsvej på det sted, hvor gården Søbækhuset lå. Her tilbragte Ewald to mistrøstige år, efter at han i 1775 havde måttet forlade Rungsted. Gården brændte i 1907, og mindestenen på dens tomt fortæller blandt andet, at det var under opholdet her, at Ewald skrev sit store digt *Ode til Sjælen*. På Stokholmsvej findes også Espergærde Skole, der rummer et udmærket egnsmuseum for Tikøb kommune.

Vil man i øvrigt på blot et enkelt besøg på denne egn lære lidt af dens historie at kende, kan man gøre det ved at kikke på et eller flere af de mindesmærker, som findes her. Allerede et par hundrede meter nord for Stokholmsvej får man på venstre hånd ét af dem. Det er den såkaldte Rostgaards Kilde, en granitkumme, opstillet under et kildevæld i 1741 af Frederik Rostgaard til Krogerup, en søn af den tidligere omtalte Hans Rostgaard. I granitten er indhugget Frederik Rostgaard og hans ægtefælles våbenskjolde.

Fra kilden fortsættes mod *Espergærde* by. Her kan man besø-

Jørgen Sonne: Sommeraften ved Sundet 1861. Privateje.
Kunsthistorisk Pladearkiv, Charlottenborg.

ge den lille havn, der ligesom havnene i Sletten og Snekkersten er anlagt i 1870'erne. Fra havnen er der ikke langt til *Egebæksvang*, den smukke lille skov, som i forrige århundrede var landskendt på grund af de politiske møder, der blev afholdt her. Møderne fandt sted ved den såkaldte „Håbets Sten“, der står omtrent på midten af skovens østlige kant, og de blev altid holdt den 28. maj, datoen for den forordning, der indførte de rådgivende provinsialstænder. Efter grundlovens givelse fortsatte møderne som grundlovsmøder, og på stenen blev indhugget datoen: 5. juni.

I Snekkerstenområdet føres vejen flere steder ganske tæt ved vandet, og man aner, at netop her har havets angreb ofte været voldsomt. Adskillige gange i forrige århundrede har vejen måt-

tet flyttes ind, som følge af jordskred efter storm og højvande. På det åbne vejstykke ud for det sted, hvor den gamle *Snekkersten Kro* lå, og hvor nu Kystens Perle ligger, er rejst en stor sten til minde om kroens ejer under 2. verdenskrig H. C. Thomsen. Han var en fremtrædende og modig modstandsmand, der indlagde sig stor fortjeneste ved at organisere de illegale transporter, der i krigsårene gik fra Snekkersten til Sverige. I 1944 blev han grebet af Gestapo og ført til Tyskland, hvor han nogle måneder senere døde i koncentrationslejr.

Lidt nord for mindestenen ligger en mægtig sten ude i strandkanten. Det er selve Snekkerstenen, der har givet navn til fiskerlejet. Her ved Snekkerstenen trækker kysten sig lidt nordligere og et lille stykke længere fremme åbner udsigten sig mod nord – og lige foran sig, næsten for enden af vejen, synes det, har man nu Helsingør og Kronborg, turens endemål.

Andre ture i Nordsjælland

Af TAGE CHRISTIANSEN

Karlebo Vindmølle står på sin høje bakketop i landsbyens udkant som et tegn på, at gammel tradition kan trives sammen med ny aktivitet i den hastigt voksende storkommune Karlebo. Den rækker fra Øresundskysten langt ind i næsten uforandrede landsby- og landbrugsområder. Kommunen er så stor, at beboerne har fire-fem forskellige postadresser og nogle 01, andre 03-telefon. Administrationsbygningen ligger i Brønsholmdal øst for Helsingørvejen.

ET KRYDSTOGT INDEN FOR KYSTERNE

Kører man fra Helsingørvejen mod nordvest ad Fredensborgvejen og drejer af til *Avderød*, er man i en af de ikke så få landsbyer af den gamle hyggelige slags. Inde i byen ligger lidt højt og frit på venstre hånd en af de rytterskoler, som Frederik 4. fik oprettet. Disse skolebygninger fra en kort årrække efter 1721, 20 på hvert af de 12 ryttergodser, er nogle af vore fornemste og bedst byggede landsbyhuse. De er en stilfærdig pryd for de landsbyer, der har dem i behold. I Avderød er rytterskolen ombygget 1845 og 1866, men har stadig i den hvidkalkede mur under stråtaget, lige ved den udsmykkede indgangsdør, en sandstenstavle, der blev indmuret ved opførelsen. På latin står der i oversættelse: „I året 1721 har jeg grundlagt denne skole og i lighed med denne 240 i de distrikter, som er oprettede af mig til stadig at underholde 12 ryttereskadroner“. Indtil 1942 var denne rytterskole i brug som skole.

Man passerer den statelige Vintappergård og et lille gadekær og har snart udsigten til *Karlebos Mølle*. Det er en hollandsk vindmølle fra 1837, den fjerde kendte mølle omtrent på samme sted. Den første var en vandmølle, en skvatmølle ved Bassebækken i den nuværende møllegårds have. Den blev nedlagt 1826. Fra 1723 har her været stubmølle, den er forlængst

nedbrændt, og en hestemølle, der afløste vandmøllen, brændte sammen med møllegården 1906.

I Karlebo skal vi dreje af mod Hesselrød, men først standse ved Kirkebakkevej ved vejsvinget. Her ligger den gamle Karlebo Kro. En herlig stråttækt bindingsværksbygning, som ganske vist kun er krobygning af navn. Som kro blev det forbi allerede 1856. Kroen var måske oprettet i henhold til Christian 2.s lov om et herberge for hver 2. eller 3. mil ved de store landeveje. Og dengang gik hovedvejen fra Helsingør til Roskilde over Karlebo og Slangstrup. Kroen spiller en fremtrædende rolle i Georg Nordkilds roman *Sandet fyger om Asserbo*. Gennem et århundrede havde den ofte været på tale for skadelig indflydelse. Karlebos sognepræst fik den i 1856 nedlagt, fordi folk, der kom kørende til kirke, først drak brændevin på kroen.

I øvrigt blev en Karlebo-præst under svenskekrigen dræbt af en svensk løjtnant, måske i slagsmål, eftersom præstens efterladte kom til at afholde udgifterne ved løjtnantens henrettelse, måske skudt på prædikestolen – som H. F. Ewald har skildret begivenheden i romanen *Svenskerne på Kronborg*.

Ikke mange skridt fra kroen ligger *Karlebo Kirke*. Allerede i begyndelsen af 11-årene er her bygget en lille stenkirke af kampesten, den har i løbet af halvandet hundrede år fået tilbygninger, der tredoblede den. Det oprindelige ser man i skibets østparti. Er kirkedøren åben, vil man se et fint renæssancearbejde fra 1597 som altertavle – med rigsvåbenet i topstykket.

Når der på et vejskilt i Karlebo står *Kirkelte*, betyder det ikke, at der her var kirke. Karlebo er den gamle kirkeby. *Kirkijholt* blev til *Kirkelte*, men betyder kirkeskov.

Vi skal ikke videre mod Hesselrød, der indtil 1854 havde bom og bomhus ved Kongevejen, men mod Hillerød. I et smukt landskab bugter vejen sig frem til Grønholt Hegn. Man kommer gennem lidt af skoven, forbi en flyveplads og ind i den hyggelige landsby *Grønholt*. Her skal man se kulsviernes og bøndernes gamle kirke, højt hævet over stråtagene.

Grønholt Kirke har et alterbord, man ikke ser magen til. Det er et bordalter, der opfylder de krav, som i oldtid og herhjemme i 1100-tallet stilledes til et alterbord: pladen er én stor sten. Den

er her $2,14 \times 1,13$ m, vejer ca. 1000 kg og er smukt tilhugget. Det er en lysegrå kalksten fra Gotland, antagelig så gammel som kirken, der er en tidlig, romansk kampestenskirke. Pladen hviler på 6 stensøjler. Et tilsvarende alterbord kendes kun fra Roskilde Domkirkes højalter i tiden 1250–1300. Brudstykker heraf er bevaret i domkirkens museum. I Grønholt har søjlerne på et tidspunkt ikke kunnet bære den tunge stenplade og er erstattet med et muret fundament. I kirkens gulv blev søjle-resterne fundet og i 1960'erne lykkedes det billedhugger Vitus Nielsen, Nationalmuseet, og arkitekt Rolf Graae at genskabe søjle-alterbordet, en af de betydeligste seværdigheder i danske landsbykirker. Bordpladen har et stort, firkantet relikviagemme.

Døbefonten har også sin historie. En del af den blev tilfældigt fundet i et tilgroet hjørne af kirkegården, underdelen viste sig at tjene til at sætte en spand på i vaskehuset på en gård i sognet. Hvad der manglede af det smukke marmorerede røde Gotland-sandsten blev fremskaffet og kirkens gamle døbefont kom igen på plads.

Fra Grønholt køres mod Asminderød ad en herlig skovvej i Grønholt Vang. *Asminderød* er præget af nybyggeri i nær tilknytning til Fredensborg. Kirken er en stærkt udvidet kirke fra 1100-årene, og den har udover prædikestol, stolegavle og malet alterbordsforside fra 1500-årene en seværdighed fra nyere tid. Ved en brand ødelagdes i 1942 en prægtig altertavle af Lorentz Jørgensen. Derefter indrettede arkitekt Mogens Koch et alterparti med kirkens korbuekrucifiks over alterbordet og derover en spidsbuet træbaldakin med stjernehimmel, båret af tynde træsøjler.

Fra Asminderød fører en ny vej mod Veksebo gennem nye boligkvarterer og så mod Langerød. Efter at have passeret jernbanelinien fortsættes mod Danstrup. Undervejs krydses Fredensborg-Helsingør-vejen.

Fra landsbyen Danstrup har man en meget smuk tur langs Danstrup Hegn, der er omgivet af et smukt gammelt stendige, og gennem Lille Esbønderup. Så er vi i *Tikøb*. Den store kirke markerer, at det er en landsby af betydning. Af sognet er dog udskilt Hornbæk-Hellebæk og Egebæksvang sogne.

Hornbæk Bugt

HORN

Hornby Sand

Dronningmølle

Søborg

Villingebæk

Hornby

GRIBSKOV

ESRUM

SØ

GRIBSKOV

FREDERIKSBORG

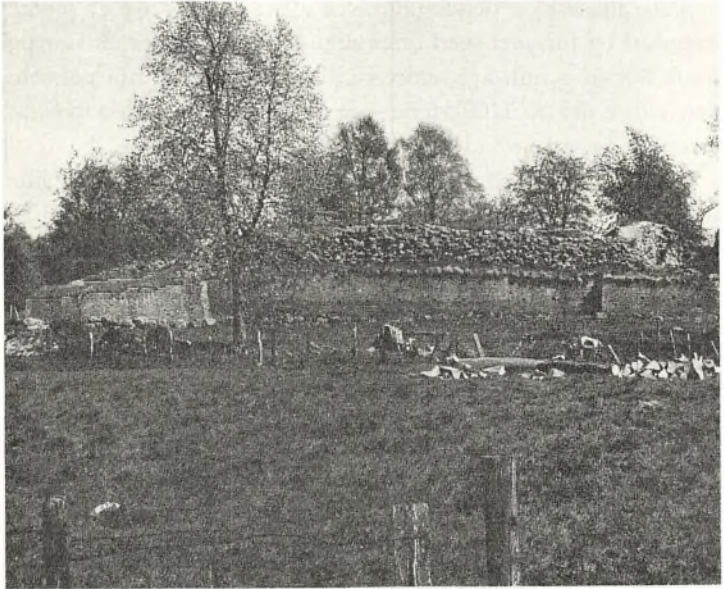
ASMINDERØD

Tikøb og Gurre

Tikøb kirke er en af vore ældste og smukkeste romanske teglstenskirker, opført sidst i 1100-årene. På de ældste mure ses romanske rundbuefriser som på den ældste del af Skt. Olai Kirke i Helsingør, nu domkirke. Kirkens indre har mange interessante detaljer, bl. a. rester af en 3 m høj mur, der i triumfbuen har dannet skillerum mellem kor og menighed. Døbefonten fra o. 1200 er af skånsk sandsten, antagelig lavet af en engelsk mester.

Fra Tikøb skal vi ad Hornbæk-vejen, men forlade den ad første sidevej til højre, mod Gurre – og så er vi inde i centret i denne naturskønne egn, i stilheden og skønheden omkring *Gurre Sø*. Skovvejen gennem Gurre Vang kan man blive ved med at nyde med samme glæde på alle årstider, man er blot altfor hurtigt ude igen. Og så kan man begynde at kigge efter Gurre Sø, som man har kørt langs med. Vi skal ind på Statskovbrugets P-plads på højre hånd foran Skovridergården. Her bliver man endda mødt med en officiel velkomst: „Velkommen i skoven, den er Deres ejendom. Værn om den!“ Det står på en tavle med et kort, der viser den sti med gul afmærkning, man skal følge for at komme Gurre Sø på nærmeste hold. Længere fremme ad vejen ser man ud over den fra en anden P-plads. „Den fagreste sø udi Nordsjællands egn“, som Holger Drachmann kaldte den. Dengang havde man nok udsigt til noget mere af den. Men følg spadserestien, så er man snart fanget ind af idyllen. Selve søen bliver mindre og mindre, moselandet uden om den bliver mere og mere tørlagt og tagrørene rykker stadig udad. Men dejligt er her. Hvorfor spekulere på, „Hvem var det nu det var?“ Her må romantikken havde frit spil, her hvisker digtene om en kong Valdemar og Tovelille, her nynnes de gamle romancer, og gennem Gurre Vang og over Sjølund's fagre sletter går suset af den for evigt straffede Valdemar, fordi han sagde, at Gud gerne måtte beholde sit Himmerig, blot han havde sit Gurre.

Men Gurre er slottet og vi skal videre dertil. Forbi Gurrehus, der tilhørte Prins Georg af Grækenland – han skænkede 1949

Gurre Slotsruin. Jørgen Als fot. Danmarks Turistråd.

Slotsruinen til Nationalmuseet – og siden har hørt under Forsvarsministeriet, og forbi sidevejen til Marianelund.

Ruinen gemmer sig som søen bag træer. Men der er en iskiosk, som gør opmærksom på sin eksistens, og her er billet-salg til *Gurre Slotsruin*. På en sumpet holm i det store mose-
drag og skovområde blev borgen bygget. Det var et værdigt
sted at modtage fremmede diplomater – og et romantisk op-
holdssted. Der er noget karakteristisk dansk over dette steds
sammenvævning af natur, historie og kongeligt privatliv – og
dertil den sære fortryllelse, der er over sagnet om pigen fra Rū-
gen, Tovelille, som så aldeles betog kong Valdemar, at han end
ikke kunne løsrives fra hendes lig, efter at dronningen havde
ladet hende dø i badstuen. Oehlenschläger, Carsten Hauch,
J. P. Jacobsen, Holger Drachmann er sammen med H. C.
Andersen, der her inspireres til linien: „Jeg tror, der er skøn-
nest i Danmark“, blandt dem, der har givet Gurre berømmelse
i poesien.

Slotsruinen blev delvis udgravet allerede 1817 og er senere istandsat og forsynet med orienterende tavle. Det er en stor og smuk 800-årig ruin at vandre rundt på – med midttårnet som den ældste del fra 1100-årene – og med fantasien til hjælp til at forestille sig søens vand mod murene.

Til Gurre Slot hørte et kapel. Ruinen af det ligger et lille stykke vej østpå ved en P-plads. Et beskedent skilt viser vej til Skt. Jakobs Kapel. Man fortsætter langs hegnet om campingpladsen. Da man i gamle dage kunne hente aflad her, kendte man vejen. Man ser i dag – mellem tjørn og andet – kampestensfundamenterne af en lille kirkes skib og kor. For 600 år siden fik kapellet relikvier fra paven.

Gurre landsby har endnu adskillige stråtag langs vejen, men roen er forstyrret af et vejkryds. Vi skal til venstre, men gør først en lille afstikker lige frem til *Gurre Kirke*, som ikke udmærker sig så meget ved alder og seværdigheder som ved en usædvanlig skøn beliggenhed, ensomt på en bakkerand i udkannten af Nyrup Hegn, ved et gammelt offersted, mener man.

Fra Gurre over Esrum til Esbønderup

Nordpå fra Gurre ad Hellebækvejen kommer vi forbi en lang allé til Ørsholt, nu afvænningshjem, og i første vejkryds kører vi til venstre gennem det 569 ha store *Horserød Hegn*. Midt i den dejlige skov ligger med lave, rødmalede huse den lejr, som under første verdenskrig husede 1200 internerede russiske krigsfanger og nu er statsfængsel.

Vi følger inde i skoven nordsiden af Gurre Sø. Ad små skovveje kan man til fods få sig ud over søen med en lille skovklædt holm i forgrunden. Kun langs vejen ved søens vestside er der ved fredninger sørget for udsigt over mose- og søområdet.

Efter Horserød Hegn skal vi ad Hornbæk-vejen gennem Bistrup til sydspidsen af Klosterris Hegn. En lille, men meget skøn vej mod *Havreholm* går langs skoven og dens maleriske gamle stendige.

Holger Drachmann tilbragte i sin ungdom mange somre hos noget familie i Havreholm og blev betaget af døtrene på Havre-

Esum Kloster. Stender fot. 1916. Det kgl. Bibliotek.

holm Papirfabrik – og en af dem blev senere fru Emmy Drachmann. – I En Overkomplet mindes han Havreholm-tiden.

Papirfabriken blev nedlagt 1888. Landstedets havesal blev senere udsmykket af Joakim Skovgaard med store vægmalerier på lærred, 1917 udstillet på Den Frie, bl. a. Adam giver dyrene navne.

Fra Havreholm kører vi gennem åbent landbrugsland til *Villingerød*. Esum Å og Kanal følges omtrent med vejen. I stenalderen gik en fjordarm herind.

Fra Villingerød går turen sydpå til *Esum*, der i skovbrynet gæstfrit modtager fremmede med en statelig kro. Forbi den fortsættes lige ud og i Klostergade er vi ved Esum Kloster. I middelalderen et dominerende åndeligt og materielt center i Nordsjælland, i dag med en tilværelse så stilfærdig som overhovedet muligt: som depotbygning for Nationalmuseet og Rigsarkivet.

Der er noget betagende ved denne lidt dystre røde klosterbygning, selv om den bortset fra gårdspladsen bag et frønnet

plankeværk er omgivet af pigtråd. En stor birk midt på gårdspladsen og en rest af en granitsøjle i et hjørne fremhæver stilheden og tidløsheden.

Det store røde hus er det meste af Esrum Klosters sydfløj. Ærkebiskop Eskils mægtige Cistercienserkloster, bygget med klostertidens fine sans for naturskønhed – og den praktiske nytte af sø og skov. Efterhånden så rigt, at omegnskirker nød godt deraf. Kirken med Fratergården var klostrets nordfløj. Landevejen fører over dens fundamenter fra o. 1150. Da to af klosterfløjene efter 1560 blev nedrevet, gjorde materialet nytte ved kirkebyggeri og kongeligt byggeri. Kronborgs kælderhvelvinger har søjler herfra og klosterkirkens altertavle sikrede man sig i Helsingør til Skt. Olai; nu er den på Nationalmuseet.

Ad landevejen skal vi videre, vejskilt Gilleleje, og først over kanalen. Den har tjent som trafikåre. Klostrene brændte trækul. Abbeden i Esrum fik – som abbeder på en række andre klostre – i 1535 anmodning fra Christian 3. om at lade brænde 20 miles kul. Måske har munkene været læremestre også i den kulsvidning, der ikke mindst foregik i Gribskov og var en væsentlig beskæftigelse for egnens bønder. Det mest opmuntrende for dem har været transporten med store læs af det lette brændsel i vogntog til Københavns Slot. Da Esrumkanalen var færdig, gravet væsentligst af soldater og slaver fra Stokhuset, foregik en stor del af transporten på hestetrukne pramme til udskibning ved nordkysten.

Kort efter at kanalen er passeret drejes af til *Esbønderup*. Det er en landsby, der gør sig smukt bemærket ved sit maleriske miljø foran kirken med et stort gadekær i forgrunden. Kirken er værd at se både udvendig og indvendig. Koret er bygget af skånske sandstenskvadre og har i 1100-årene først stået som en selvstændig bygning – før tilbygninger kom i romansk og gotisk stil. Kirken har en gammel døbefont i firkløver-form med fire relieffer i granitten. Ud mod midtergangen viser billedet antagelig Samson og løven, men det er unægtelig en mere tam løve end på de østjyske døbefonte. I øvrigt har kirken interessante kalkmalerier, de ældste måske fra 1200-årene.

Jørgen Sonne: Familien Puggaard på sejlads på Esrum Kanal 1870. Frederiksborgmuseet.

Søborg

Fra Esbønderup Kirke følges Gillelejevejen til sidevejen til *Søborg*. Også her er en af de store, gamle kirker, der har nydt godt af naboskabet med Esrum – og med Søborg Slot, som var på alder med kirken, men ikke fik dens levetid.

At det ikke er nogen almindelig landsbykirke ser man straks. Den by, der voksede op omkring ærkebiskop Eskils – og snart efter, fra 1160'erne, kongens – borg i Søborg Sø, blev i tiden fra 1270 til midt i 1500-årene omtalt som købstad.

På tre holme i Søborg Sø byggedes borgen, kirken og nogle forsvarsværker, som man ser rester af som store jordvolde lige ved vejen uden for Søborg mod Ruinen. Kongen har sikkert ladet kirken bygge kort efter at have overtaget borgen. Det mest iøjnefaldende, når man træder ind i denne på en købstad beregnede kirke, er tre svære rundpiller i kirkens midtakse. Der er

kalkmalerier på de hvidkalkede søjler og andre ses enkelte steder på væggene. En smuk renaissance-altertavle er skåret af Hans de Brügge 1593 til Skt. Marie Kirke i Helsingør, men blev købt til Søborg 1636. I korvæggen ses en mindesten over ærkebiskop Eskil. Et gotisk processionskors er fra o. 1400. Ved prædikestolen er bevaret de gamle timeglas. Stolegavlne med våbenskjolde og slotsherrenavne er nye.

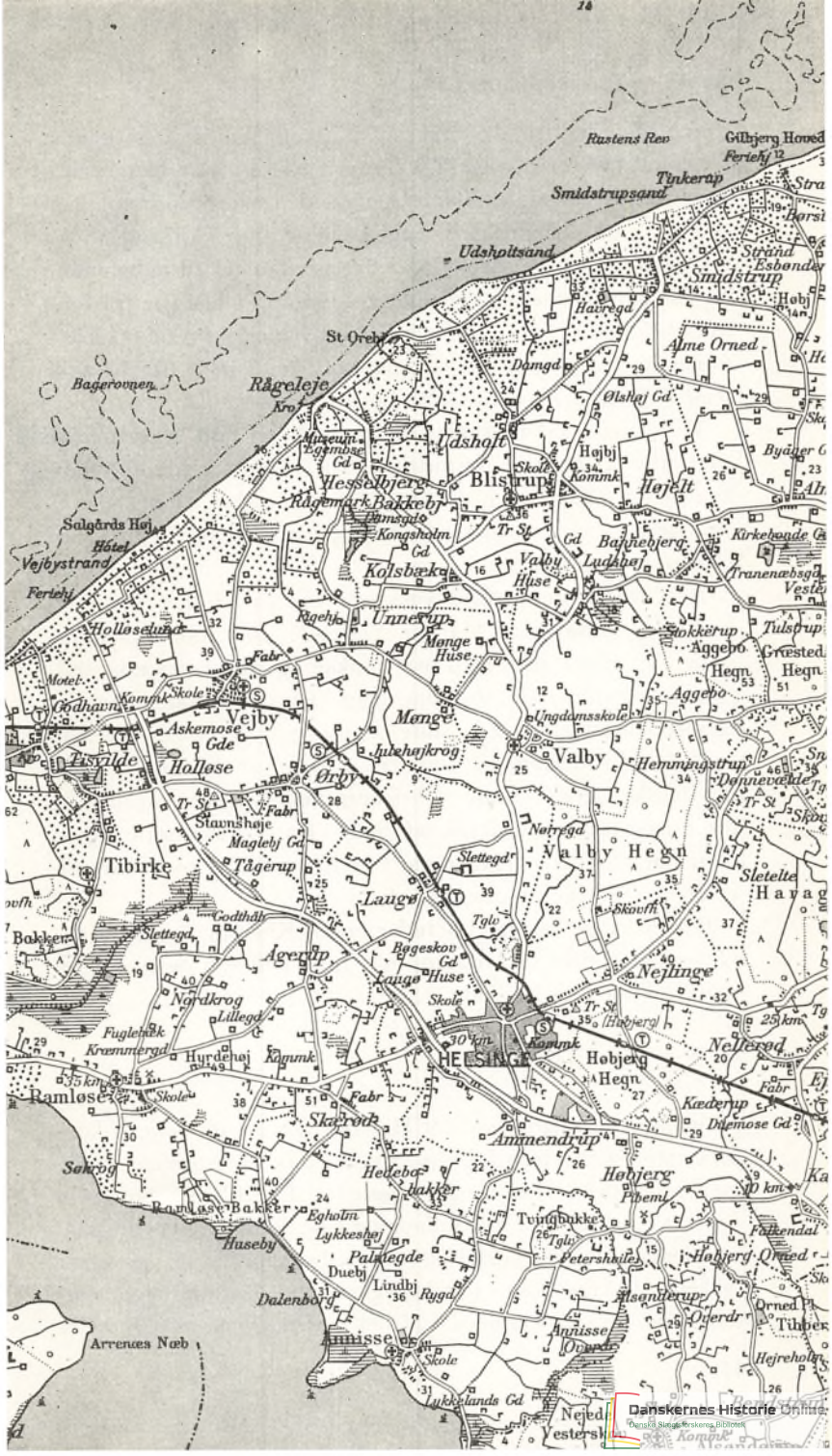
Fra Søborg by fortsættes til en lille primitiv vej til højre forbi en mindesten for løjtnant Fejlberg. Han var, fortæller indskriften, inspektør ved Søborg Søs udtørring 1872–96.

Staten var begyndt på udtørring af den vidstrakte Søborg Sø i 1700-årene, navnlig ved anlæggelse af en kanal fra søen til nordkysten, men først en privat ejer, grev C. E. Frijs, Frijsenborg, fik udtørringen fuldført.

På Søborg Slotsruin parkerer man mellem voldens træer. Og man bruger broen, selv om der ikke mere er vand at se. Ruinerne inden for vold og grav er vildsom romantik, natur og fortid, træer, buske og murrester i skøn forening. Nationalmuseets tavle viser vej til de forskellige borgdeles rester. Da Eskil i 1150'erne byggede sin borg på en gammel borgtomt, var det for første gang i dansk byggeri mursten, den brændte sten, blev anvendt. Borgen skulle beskytte klostret i Esrum. Men som praktisk talt uindtagelig blev den også benyttet som statsfængsel. Det er den fangekælder, hvor ærkebiskop Jens Grand skal have siddet lænket i henved to år fra 1294, der gør stærkest indtryk på den besøgende. Man ser spor af en jernbolt i en stenblok i bunden. Der var ingen dør til fængslet. Fanger og mad blev hejst ned. Hvem „Morten Madsvend“ havde som sammensvorne ved ærkebiskoppens befrielse, vides ikke, men han slap levende hjem til sit Hammershus. Mange andre navnkundige mænd har murene gemt på, før borgen under Grevefejden blev ødelagt.

Fra Søborg til Hillerød

Turen går videre i nutiden – over afvandingskanaler, gennem den lille landsby Holt, et stykke ad Gillelejevejen, vestpå over Alme og Højelt til Blistrup. Vi er efter meget moseland nået til

Rustens Rev Gihbjerg Hoved
Ferieh 12

Smidstrupsand Tinkerap Stra

Udshøltstrand

Bagerønnen

Rågeleje

St Oreh

Damgd

Højbj

Strand
Esbønder
Smidstrup

Salgårds Høj

Hôtel
Vejbystrand

Museu
Løgmøse
Gd

Udshøft

Blistrup

Ølsøj Gd

Alme Orned

Holløsestrand

Hessebjerg
Rågemark Bakkeby
Bamsø Gd

Kolsbæke

Unnerup

Højbj
Komunk

Hejelt

Motel
Gødhavn

Askemose
Gde

Ragehø

Menge

Valby
Huse

Gd
Bakkebjerg

Kirkehaede Gd

Eisvilde

Holløse

Fabr

Julehøjkrog

Valby

Ungdanskole

Stokkerup

Tibirke

Stavnshøje

Ørby

Laug

Valby

Nørregd

Hemmingstrup

Bokløse

Slettegde

Agertup

Laug

Valby Hegn

Skovhø

Slettelte

Fuglebak

Nordkrog

Lillegde

Laug Huse

Valby Hegn

Skovhø

Nejlunge

Ramløse

Hurdehøj

Kagunk

Laug Huse

Valby Hegn

Tr St

Nellerød

Søkrøg

Ramløse

Skærorb

Laug Huse

Valby Hegn

Tr St

Kæderup

Huseby

Bakker

Hedebakker

Laug Huse

Valby Hegn

Tvingbakke

Høbjerg Hegn

Arrenes Nøb

Dalenborg

Annisse

Laug Huse

Valby Hegn

Petershøje

Høbjerg Orned

Arrenes Nøb

Annisse

Lykkeshøj

Laug Huse

Valby Hegn

Andersrup

Høbjerg Orned

Arrenes Nøb

Annisse

Lykkeshøj

Laug Huse

Valby Hegn

Andersrup

Høbjerg Orned

de nordlige højder, der omkring Blistrup, som da også har en vindmølle, er ret anselige. Da Blistrup Kirke i 1966 blev restaureret, fandt man interessante spor af den ældste indretning af skibet – med sidealterbord, vægbænke og midt i kirken, lidt øst for indgangsdørene, det oprindelige fundament til døbefonten. Et par fund i andre kirker har bekræftet, at her var fra først af døbefontens plads. Korbuen har kalkmalerier fra midt i 1200-årene, korhvælvet en meget dekorativ roset med fire bibelske scener. Altertavlen er af C. W. Eckersberg.

Ved vejen mod Helsingø skal man i hvert fald lægge mærke til *Valby Kirke*. Det oprindelige skib og kor er af sandstenskvadre fra Skåne, men det mest interessante er, at det af forskellige detaljer fremgår, at den ligesom kirken i Vejby er en engelsk bygmesters værk.

Helsingø er den stærkt voksende hovedby i den nye stor-kommune omfattende Mårum, Vejby-Tibirke, Ramløse-Annisse og Helsingø-Valby. Den nye smukke og meget moderne indrettede administrationsbygning ligger i byens udkant nær Annisse-vejen, et af de nye, store vejanlæg. I Helsingø centrum er der ved gadekæret en mindemur for et af de store navne i det danske sprogs tjeneste, Christiern Pedersen, berømt navnlig for oversættelser til dansk af Saxos Danmarkshistorie og af Christian 3.s Bibel. Han døde i Helsingø 1554, hvor han tilbragte sine sidste år i præstegården.

Fra Helsingø følges Hillerødvejen til Kagerup; gennem det sydvestlige hjørne af Gribskov når man Hillerød og fortsætter sydpå ad vejen til Roskilde.

SYD FOR ARRESØ

På gammelt krongods syd for Hillerød var fra 1600-årene kongelige stutтерier. Herfra forsynedes ikke blot de kongelige stalde, men i betydelig grad landets hesteavl. I 1840 blev stutтерiet nedlagt og gårdene Trollesminde og Favrholt blev bortforpagtet. Senere blev de udstykket til statshusmandsbrug, og senest rykkede Hillerødsholms Parkbebyggelse ind på de tidligere stutтерivange. På den øvrige del af det gamle krongods oprettedes

Statens Forsøgsgårde, Trollesminde til højre for vejen tæt ved Hillerød, Favrholm ved hovedvejens knæk lidt sydligere, begge under Landbohøjskolens ledelse. Der er god plads at holde på, mens man tager Favrholms store anlæg og den hvide hovedbygning i øjesyn.

Fra Favrholm følges hovedvejen til første sidevej: Freerslev Hegn. Undervejs passeres Havelse Å, som vi senere skal se igen på dens bugtede løb som grænseå for adskillige sogne.

Turen ad den lille vej, der i en bue følger *Freerslev Hegn*, er helt vidunderlig. Man er straks rigtigt på landet, i så fri natur, man med rimelighed kan ønske sig: moseegne endda med lidt åbent vand mellem rør og krat, spredte bevoksninger, enkelte gårde – og så det dejlige *Freerslev Hegn*. Man følger skovbrynet fra syd til nord, så svinger vejen ud til landevejen og vi følger vejskilt *Skævinge*. Ny Harløse svarer til navnet med nybyggeri, men fra landevejen kan man nyde en meget vid udsigt nordover. Det er åbent land, smukt og fredfyldt, let kuperet uden noget dominerende.

Skævinge er en stationsby på Hillerød-Frederiksværk-Hundested banen, tydeligt i god vækst. Det første, man ser, er dog en bindingsværkslænge som forgrund for kirken. Det er forøvrigt en køn lille teglstenskirke med slankt renæssance-tårn. Det har indvendigt kalkmalerier fra efter reformationen, bl. a. af David, Goliath – og Holger Danske. Altertavlen er malet af Eckersberg.

En flok passionsengle. Fra lydhimlen til prædikestolen i Tjæreby Kirke, Strø Herred. M. L. fot. 1961. Nationalmuseet.

Fra P-pladsen foran kirken drejes brat af fra hovedgaden mod *Strø*. Man er næppe ude af Skævinge, og over Havelse Å, her i åben mark, før man foran sig har Strø kirketårn. Strø er en lille gammeldags landsby om en kirke – med en lille kastanjealle foran kirkegårdsålen. Det er en af de efterhånden ret få kirker med korbuekrucifikset hængende på den gamle plads foran korbuen. Den har et prægtigt kor med gotiske kalkmalerier, mest ranke-dekorationer, på hvælvingerne. På sydvæggen er malet en biskop. Også et bevaret, men tildækket romansk korvindue er udsmykket. Kalkmaleriernes mønjerøde farve står godt til altertavlens træværk, ikke så godt til det længe traditionelle røde plyds på knæfaldet.

Strø Bjerger hedder den lange ås, der strækker sig gennem det ellers flade land og er af stor landskabelig virkning. Hvor i istiden smeltevandet havde afløb gennem et tunnellob eller en spalte i isen, kunne under særlige forhold foregå en aflejring i form af langstrakte volde. Disse åse kendes flere steder på Sjælland; Køge Ås, Mogenstrup Ås, Skuldelev Ås. Denne ås virker så stærkt og dominerende i landskabet, at den med blot 38 meters højde har fået bjergnavn. Fælles for disse åse er, at de er nogle af vore mest markante og landskabeligt særprægede minder fra Danmarks allerældste historie – og at der arbejdes ihærdigt og i stigende tempo med at fjerne dem for at tjene penge på det grus, de indeholder. Strø Bjerger ligger her nogenlunde endnu og er en ejendommelig oplevelse. Vejen fører os brat op på „bjergryggen“, som vi dog straks forlader igen

ved at køre ned mod Sigerslevvester og til højre mod Strøbylille. Fra denne vej følger vi Strø Bjerge set fra den anden side – med bratte fald og spor efter indgreb. *Strøbylille* er en ganske lille landsby og ville være den rene idyl, hvis ikke den helt prægedes af et grusværk og dermed følgende natur-destruktion.

Fra de små huse hopper vi endnu engang op på Åsen, og når vi er nede på den anden side, følger vi til venstre vejskilt Ølsted. Herfra skal vi til *Lille Havelse*, så til *Store Havelse*. Disse nordøstsjællandske egne, som man normalt ikke følger på en udflugtstur, er en naturhelhed af speciel karakter, omfattende et på Sjælland ellers ikke forekommende fjordlandskab. Ved kysterne er planlagt betydelige sommerhusområder og ind imellem friluftsområder. Geologisk – og landskabsmæssigt – strækker sig langs kysten fra Frederiksværk til Havelse Å en randmoræne, der fra Havelse og sydpå til Frederikssund danner et bakkeparti med de dejligste udsigter. Derfor skal vi have turen fra Lille Havelse gennem Store Havelse ud til den her også højtliggende amtsvej, hvor vi fortsætter mod Frederikssund. Vi skal være opmærksomme på Havelse Å, der udmunder syd for bakke-bræmmen. Der er planlagt store parkerings- og opholdsområder omkring Havelse Å. Vandet i fjorden er her dog kun til sopning.

Efter åen er naturen en anden. Man er nede på lavt kystforland. Bakkeøen Klinten passeres, og kort efter er man i Frederikssund på den gamle landsby Ude Sundbys overdrev. Her opstod i 1500-årene en lille handelsplads, som fik toldstedret i 1573. Stedet blev fra 1652 kaldt Frederikssund efter kong Frederik 3. I 1801 boede der 262 mennesker her, og fra nytår 1810 fik byen købstadsrettigheder, efter at Slangstrup i 1809 var ophørt med at være købstad. Siden da er byen vokset temmelig stærkt, ikke mindst i 1900-årene.

FRA FREDERIKSSUND TIL KULHUSE

Frederik den Syvendes Bro forbinder over Roskilde Fjord, hvor den er smallest, halvøen Hornsherred med Nordsjælland. Fra de ældste tider har her været færgefart. Færgetroen Bielidt på

Frederikssundssiden eksisterer efter flere genopbygninger. På Hornsherredssiden ligger den gamle færgegård som et stilfærdigt, men meget dekorativt minde om gamle dage. *Færgegården* har 400 års historie bag sig. De rødkalkede mure, man ser i dag, er fra 1838. Indtil for godt hundrede år siden foregik trafikken over fjorden med en trækfærge, der kunne tage 6 hestekøretøjer

– men selvfølgelig måtte give op, når fjorden var islagt. En pontonbro, der dog ikke kunne tage tunge lastbiler, afløste i 1868 færgefarten og den 30. oktober 1935 indviedes den nuværende faste bro. Men intet andet færgested i landet havde befordret så mange fyrstelige personer, hoffolk og højtstående embedsmænd. Der var livlig forbindelse mellem residensen på Jægerspris og de kongelige slotte i Nordsjælland. Jægerspris Færgegård – oprindeligt Sundby Færgehus – fik sin part af glansen. Færgegården har også været feriekro for kunstnere som Th. Lumbye, Kyhn og P. C. Skovgaard. Og den har været brugt som bryllupskro af bl. a. Johanne Luise Pätges og J. L. Heiberg, da de 31. juli 1831 var viet i Slangerup kirke.

Fra trafiklyset foran Færgegården går vejen ind gennem den meget smukke Færgelund, hvor man snart ser høje bakkepartier i skoven, snart har kig ud over Roskilde Fjord. Et par rasteplasser er anlagt på udsigtspunkter. Nordsjællands fjordkyst tager sig godt ud set fra Kignæs med udsigt til begge bredder. Herfra svinger vejen gennem Neder Dråby, en ret stor, blandet bebyggelse, ind til slotsbyen Jægerspris. Vejen går i en bue uden om slottets bygninger og har avlsgården på venstre hånd.

Hornsherred har i fredningsplanlægningen status som udflugtsområde for storbyerne, den nordlige del især for den individuelle motoriserede trafik. Udflugtsmålene er sydligere karakteriseret ved hyggelige, ret uberørte landsbyegne, her mod nord er det helt andre landskabelementer, åbne herregårdsmarker og militære øvelsesarealer, skove, sommerhusland og forskelligartede kyststrækninger. Fælles baggrund er, at Hornsherred har ligget uden for den store trafik, det nordlige område har overhovedet først fra 1600-årene været beboet, så oldtidsminder, lyng og skov har henligget i fred. Til gengæld er der nu så store sommerhusområder, at alle sideveje er lukkede for offentlig bilkørsel og der er planlagt mulighed for 4.700 sommerhuse, rundt regnet en fordobling af det nuværende antal. Samtidig er der planer om alment tilgængelige arealer.

Efter herregårdsmarkerne til Jægerspris Hovedgård på 436 ha og Christiansminde på 326 ha og det militære område på

venstre hånd når man ved hjørnet af Nordskoven en lille landsby med navnet *Skoven*. En kirke i skovbrynet er opført 1897 af Martin Borch og bygget og udsmykket i nyromanske stilformer. Et forgyldt krucifiks på alteret er en kopi af et krucifiks i Gentofte. Skovkirkevejen løber lidt langs skoven, men støder ud i hovedvejen.

I bebyggelsen mellem det store skovområde og endestationen Kulhuse fører en vej til Barakkerne. Det er et landsbynavn, men vejen fører gennem et sommerhusland, der er usædvanligt bakkebølget. Når man er fremme ved *Nordskoven*, står der et stort, frit egetræ som vagtpost. Hertil og ikke længere må der køres. Et skilt viser vej til et vandrerhjem på Lyshøjgård. Ved Skoven og her er gode indgange til spadsereture i Nordskoven.

Man kan køre også ad Strandagervej, som fører til Vikingebyen. Man får en meget smuk tur langs kysten. Kun et brombærhegn og en strimmel strandeng er mellem vejen og Kulhuse-Renden. På den anden side af vandet har man Halsnæs-kysten.

Kulhuse fik sit navn af Christian 4, der lod bygge en lille havn til udskibning af trækul fra Nordskovens miler. Stejlepladsen i Kulhuse er fredet sammen med nogle skanser fra krigen 1807 og høje skrænter oven for stejlepladsens badestrand. Det kan være en barsk pynt her i nord, men udsigten til de nære Lynæs klinger og det lidt fjernere Odsherred er storslået.

Fra Kulhuse er der – undtagen i vintermånederne – forbindelse pr. bilfærge til Sølager på Halsnæs. Herfra går vejen til Hundested-Frederiksværk-vejen. Gennem smukke og afvekslende kystlandskaber, til sidst med udsigten til Frederiksværks høje bakkepartier bag Stålvalseværket, ender vi i det store vejkruds ved indkørselen til Nørregade i Frederiksværk.

RUNDT OM ARRESØ

Arresø er Danmarks største sø, 41 km² i flademål og med en omkreds på omtrent 40 km. Den ynde og poesi, der er over så mange af de sjællandske søer, har Arresø kun enkelte steder. Der er noget ensomt og nøgternt ved den store søflade, og dens lave vandstand forhindrer den sejlads, som ellers kunne have

skabt liv over søen. Der er endda for lavt til dens lerede bund, til at vandet virker blå. Men en rigdom af landskabelige detaljer af stor værdi omgiver Arresø.

En tur omkring søen kan begynde i Frederiksværk. Ad vejen fra Frederiksværk til Hillerød køres til *Kregme Kirke*, som er imponerende ved sin beliggenhed. Her tager vi sidevejen til Brederød. Vi skal ud på den halvø, *Avderødhalvøen*, der udgør den store naturudsmykning i Arresø. Den er da også godt på vej til at blive et naturfredet udflugtsområde.

Det første fredede sted, vi skal til, er *Dragebjerg*. En lille grusvej lige før en skov, Sonnerup Skov, fører til en hyggelig P-plads umiddelbart ved skoven. På en tavle er kort og orientering om stianlæg, der oven for P-pladsen fører gennem Sonnerup Skov og til den stejle bakke Dragebjerg, 45 m over Arresø og med tre anselige gravhøje. Turen herop belønnes med en eventyrlig udsigt over Arresø.

Hele det naturskønne næs, *Arrenæs*, skal være et fritids- og aktivitetsområde og ikke skæmmes af byggeri og beplantning, der slår landskaberne i stykker. Staten har foreløbig erhvervet ca. 300 ha af halvøen, herunder medregnet Sonnerup Skov, 61 ha, og Avderød Skov, 71 ha, på det yderste af næsset, og derudover er 70 ha fredet. Fem gårde, som hører ind under det statsejede, skal fortsat drives som hidtil. Den væsentligste ændring foreløbig er nye vej- og stianlæg. Det er tanken, at der efterhånden skal være offentlige sti-anlæg rundt om hele næsset og i planerne indgår foruden P-pladser og opholdsarealer, også ridestier, campingplads, golfbane og badepladser. Hvis Arresø ikke havde været så lavvandet, ville der også have været planlagt lystbådehavn. Der kommer dog en lille havn for sejlbåde.

I den gamle landsby Brederød, centret på halvøen, skal vi ad en vej til Sonnerup, et par gårde nord for skoven. Fra vejen er der udsigt mod nord over søen til Tisvildeegnen – men også på nærmeste hold til grusgravning og gabende huller i landskabet. Fra Sonnerup kan fortsættes ad en meget primitiv vej lidt højere op i det smukke terræn, der skovklædt falder mod syd-øst, og eventuelt fortsættes til fods, før man vender vognen.

Man kommer ned på en ny vejbane til Avdebo Eksercer-

ANDRE TURE I NORDSJÆLLAND

skole. Ved at følge vejen til venstre langs det militære område får man en køn lille rundtur og kører umiddelbart langs vandet mod Frederiksværk.

Inderst i den bugt, Arresø her danner, må man passe på ikke at køre forbi *Dronningholm ruin* uden at få set den. Er man kørt forbi, vil navnet på en kro minde derom.

Dronningholm kunne fortjene større opmærksomhed, end der ofres på den. Her lå en borg langt større end Absalons borg i København, og lave murrester lader den besøgende få et indtryk af hele anlægget og de enkelte lokaliteter. Nationalmuseet giver i en tavle på ruinen god orientering.

Det var et plovjern, der i 1933 afslørede de helt overgroede ruiner. Det har været en stærkt befæstet kongeborg med en vidunderlig beliggenhed. Valdemar Atterdag gav den i forlening 1342. Drost Henning Podebusk, slægten Jernskæg og en lang række senere stormænd har været herrer her. Men da den i 1540'erne kom under Københavns Slot, gik den i forfald. Gennem lange tider hentede man her som på andre nedlagte borge byggematerialer, herfra bl. a. til Frederiksborg Slot.

På en kunstigt opbygget lille ø inden for vold og voldgrav og omgivet af en vig af Arresø, ser man det 58×80 m store borgområde. Borgen er antagelig anlagt kort efter Søborg og Gurre. Hovedbygningens murrester mod øst viser kongeboligens længde på 31 m og dens ruminddeling. Midt i to sale af beskedent omfang ses fundament af en granitsøjle som støtte for krydshvælv.

Man kan gå rundt på bunden af den dybe voldgrav.

Fra Dronningholm fortsættes til Frederiksværkvejen, som følges til krydset neden for Norske Bakke. Her køres til højre ind gennem den reneste idyl omkring Arresødal i den bakkede Arresødal Skov med kanalen og videre til Vinderød. Man skal her se udsigten fra den højtbeliggende kirkeplads. Kirken er ny, opført 1884 som erstatning for lille middelalderlig kirke. Bevaret er dog et sidekapel, der er åbent mod kirkerummet. Heri er generalmajor Joh. Fr. Classen, som skabte Frederiksværk og boede på Arresødal, gravsat i en sarkofag fra 1795 af billedhuggeren Wiedewelt.

Kapel i Vinderød Kirke med Wiedewelts gravmonument fra 1795 over generalmajor Joh. Fr. Classen. Kapellet blev bevaret, da den middelalderlige kirke blev nedrevet og en ny opført i 1884. Nationalmuseet fot.

Fra Vinderød følges nordkysten af Arresø, dels bakked terræn, dels ganske lavt, hvor søen engang stod i forbindelse med havet. Helsingevejen fører gennem lidt af Asserbo Plantage og langs Tisvilde Hegn og så op i højderne ved Ramløse. Efter Ramløse køres mod *Annisse*. Fra den bakkede vej, navnlig ned gennem en hulvej, har man de dejligste udsigter over Arresø og på en længere strækning har man søen med dens rørbevoksninger på nærmeste hold.

Annisse melder sig i landskabet med sin hvide kirke på en åben bakke uden for landsbyen, begyndelsen til et næs, der rager ud i søen. Videre går turen gennem moseland, engang i

tiden fjordland. Man kommer over Pølå umiddelbart ved dens udløb i Arresø. Det har før været en betagende idyl. Kønt er her endnu med en båd mellem rørene ved det lille hus ved åen, men selve åen er reguleret og broen moderniseret og forsynet med højt rækværk. Det naturskønne, højtliggende Vittenbjerg er sammen med kyststrækningen fra Pølå, ialt 45 ha, fredet.

Vejen bugter sig i et utal af bratte sving gennem dette smukke landskab, før man gennem Nejede når ud til vejen fra Frederiksværk. Undervejs til Hillerød har man lejlighed til at stoppe op ved *Æbelholt Kloster*, der ligger til venstre for vejen. Det blev flyttet hertil o. 1175 af abbed Vilhelm. Biskop Absalon – og efter ham mange andre – skænkede omfattende jordegodser til Augustiner-kannikerne. Yderligere blev abbed Vilhelm kanoniseret som helgen efter sin død i 1203. Da klosteret i 1560 blev nedlagt, blev jorden bl. a. benyttet til stuttevange under Hillerødsholm. Bygningsmaterialerne blev i tidens løb anvendt til andet byggeri. I 1935 indledte dr. med. Vilhelm Møller Christensen en undersøgelse ved udgravninger, især af skeletter i kirken og klostergården, og i forbindelse med Nationalmuseet fortsattes undersøgelserne. I et museum, en lille hvid bygning med rødt tag ved vejen, er samlet interessante resultater af udgravninger og skeletundersøgelser. En sti fører til de sparsomme ruiner, som giver et indtryk af klostret i omrids. Ved museet er anlagt en klosterhave, hvor 800 år gamle lægeurter er suppleret med andre. Den besøges af mange interesserede.

OMKRING ESRUM SØ

Med Hillerød som udgangspunkt følges Helsingørvejen, til man har krydset et par af de moderniserede store trafiklinier til nordkysten og passeret en af de gamle milepæle fra en svunden tids trafik og er ved *Egelund*. Det er en statelig trefløjet rød bygning, der indtil 1909 var overførsterbolig. Enkedronning Louise købte Egelund og Stenholt Vandmøllegård. Efter hendes yngste søn prins Gustav blev arveprins Knud ejer af Egelund. Lige efter Egelund følges sidevejen Stenholtvej. I gammel tid har her ligget en landsby Stenholt, nu fører vejen forbi et stort sav-

værk m. v. Man kører gennem et usædvanlig naturskønt landskab med moser og søer og vigen Møllekrogen fra Esrum Sø.

Ad Nødebovej kommer vi først forbi kirken, så kroen. Den lille romanske kirke med tagrytter har kalkmalerier.

Man må stoppe på P-pladsen nær kroen, følge en sti til højre, og nyde udsigten over Esrum Sø, inden vejen fører ind gennem *Gribskov*. Det er en charmerende skovvej for dem, der ikke har altfor travlt. I udkanten i nord følges Helsinge-Helsingør-vejen. Her er vi i åbent land med storslåede udsigter over Esrum Sø og de nærmeste kyster. Esrum Sø dækker et areal på 1730 ha og måler i længden 9 km, i bredden 2–4 km. Søen er lavvandet ved kysterne, men ca. 100 m ude er dybden 15 m og i det centrale parti indtil 21 m. Afvandingen sker ad den kanal, der passerer ved Esrum. Ad vejen til højre efter Esrumgård, først mod Tikøb, så Jonstrup, Søvejen, kører vi langs søens bred med udsigt til Gribskov, og mod sydøst til Danstrup Hegn. Det er en skøn og afvekslende tur, der dog mest går i nogen afstand fra søen. Fra Endrup skal man forbi nye, store bebyggelser øst om Fredensborg Slotspark og gennem lidt af byen, før der kan drejes ind til slottet. Fra slotsvejen kan vi nogenlunde følge søen til *Sørup*. Her kan parkeres så tæt ved søen, at man fra vognruden kan fodre svanerne og de mange andre svømmefugle, der nyder godt af stedets popularitet. En lille bådhavn ligger mellem de yderste træer – ved gamle dages promenadesti fra slottet og det kongelige Skipperhus til Sørup. Et andet gammelt billede fra Sørup er de vaskerkoner, hvis tidlige morgenstøj med banketræer H. C. Andersen klagede over. Det var dengang almindeligt, at agtværdige københavnerfamilier fik deres tøj vasket i det særligt egnede vand i Esrum Sø.

Enfamilieshusene presser hårdt på ud mod de sydlige bredder af Esrum Sø. Vi ser det bl. a. langs vejen fra Sørup ud til Hovedvejen A 6 til Helsingør.

LANGS KYSTEN FRA HELSINGØR TIL
FREDERIKSVÆRK

Fra Helsingør er der Øresundskyst til Gilleleje. Det er fortalt, at Frederik 7 og hans gode ven og nabo Carl 15 af Sverige stredes om, hvem af dem, der havde den smukkeste udsigt. Mange andre har efter dem gjort det samme. En turistmand skrev, at ad landevejen fra Helsingør til Hellebæk skal man gå, for der er ikke mage til spadseretur i Danmark. Hos Achton Friis læser man: „Nordsjællands yderste kyst fra Helsingør til Gilleleje er i næsten hele sin udstrækning ødelagt af villaer og sommerhuse. Der er en forværreret fortsættelse af strækningen København-Helsingør“!

Det er altså en kyststrækning, man selv må opleve.

Med Kronborg i ryggen mærker man sig fra Nordre Strandvej både huse, strand og udsigter – og på landsiden Teglstrup Hegn med den gamle kystskrænt. Meget lavt ved vejens højre side ligger et lille rødt, stråttækt hus i bindingsværk. Det hedder Halvvejshuset, for her er man halvvejen til Hellebæk. Her boede i mange år Robert Storm Petersen. Den åbne strand ved *Julebæk* er det smukkeste parti – et populært udflugts- og bade-paradis. Herfra udgår også – ved Julebækshuset – de gå-ture, Statsskovdirektoratet har afmærket i Teglstrup Hegn. Oppe på skrænten ligger lidt efter det gamle landsted *Sophienholm*, i sin tid direktørbolig for Hellerup Klædefabrik.

Hellebæk

Hellebæk på hjørnet, hvor Øresund breder sig ud mod vest, er det ældste landsted nord for Helsingør. Her er noget af alt i gammel og ny skikkelse, kro, fabrik, landligger- og fiskerhuse. Allerede Herman Bang skrev i 1885, at han kunne lide *Hellebæk* i september, når sporene af sommergæsternes sidste flyttevogne var slettet ud. Blandt pionererne som krogæster var Johanne Luise Heiberg, der har fortalt derom i sine erindringer.

Vi skal lige efter den moderne udgave af kroen til venstre over det trekantede torv og ind i skoven ad *Bøssemagergade*. Her ligger langs den ene side nyboderagtige gule huse med rødt

tag. Et enestående miljø er med disse huse og deres omgivelser bevaret fra dengang, man skulle sørge for industrimæssig forsyning af våben m. v. Man måtte have vandmøller som drivkraft. De tildels ved opstemning skabte søer i skoven, beliggende i forskelligt niveau, var indbyrdes forbundet og vandstrømmen drev vandmøller til flere formål, bl. a. kornmølle, kobbermølle og stampemølle. Blandt jernprodukterne var bl. a. gitteret på Rundetårn. Efter svenskekrigene var her udelukkende geværfabrik. Og det var ikke småting, her blev produceret. I 1807 sendtes to dage før englændernes angreb 11.000 geværer herfra til København.

Den gamle stampemølle og meget mere ligger her endnu i skoven overfor arbejderne gule og mestrenes mere anselige hvide huse. Hvor Bøsemagergade svinger lidt mod vest ser man et lille stykke brolagt vej, der ender blindt i skoven, en rest af den gamle Helsingevej. Går man her nogle få skridt ind i skoven, ser man med nyt stråtag *Hammermøllen*. Den bærer årtallet 1765 og har sit mølleværk stort set intakt. Den er under restaurering, så hammeren en dag igen vil give genlyd i skoven. Hammersøen vil levere vand til mølledammen. Nærmere Strandvejen ser man fra Bøsemagergade et lille hvidt hus med høj skorsten. Det er Probérhuset, hvor gevæerne blev prøvet. Meget lavt i forhold til vejen uden for det brolagte stykke, ligger Slibehuset, hvor bajonetter blev slebet. Det kaldtes også Trompetehuset, fordi diligencen standsede her og ved trompet

meldte sin ankomst til Bøsemagergade. Materialet til Kronborg Geværfabrik kom fra malmlejer i Norge til en lille havn udfor Hellebækgård. En skildring af det gamle Hellebæk omkring Hammermøllen er givet af Alexander Svedstrup i den kulturhistoriske roman Erik Gudmand.

Hellebækgård, den store hvide bygning, der ses fra Strandvejen lidt længere fremme, blev opført som hovedbygning for geværfabrikken i 1747. Efter at skatmesteren, greve H. C. Schimmelmann i 1768 havde erhvervet værket, Kronborg Geværfabrik og Hellebæk Fabrikker, efterfulgtes han af sønnen Ernst Schimmelmann, i en årrække finansminister. Her og i sit palæ i København, senere Koncertpalæet, samlede han sin tids mest fremragende personligheder, og Hellebæk blev kendt både som sommeropholdssted og i litteraturen. I 1949 blev den Schimmelmannske ejendom konfiskeret af staten, og Opfostningshuset overtog Hellebækgård. Af Hellebæk Gods er ca. 250 ha fredet, men benyttes som militært øvelsesområde.

I den bestående sidefløj i Hellebækgård – den anden fløj brændte 1906 – var indrettet kapel. Inventaret flyttedes til den Palæ-kirke, der 1920 blev opført på en gammel stejleplads vestligere i byen. Bindingsværkshuset neden for den højtliggende kirke er bygget af træ fra Tordenskjolds skibe.

Hvor et skilt ved Nordre Strandvej markerer, at her går grænsen mellem Hellebæk og Ålsgårde, ligger *den gamle smedje*, en dekorativ kvadratisk bygning med hvide mure og rødt tag med træklædte højder bagved. Dens alder anslås til ca. 250 år. Men nu er den også i forfald, og smeden har forladt den.

I *Majorgården* boede i femten år den svenske digter Pär Lagerkvist, som altid sørgede for at være her, når bogen sprang ud – men der knytter sig kunstnernavne til så mange af de gamle huse, her passeres: digterne Carsten Hauch, Molbech, Verner v. Heidenstam, Ernst v. d. Recke, Soya, malerne Carl Bloch, Frants Henningsen, skuespillerne Olaf Poulsen og sønner og mange flere.

Hornbæk, Gilleleje og Rågeleje

Et frisk pust fra det åbne Øresund – med udsigter til hele den

Stranden ved Hornbæk. Havet er der altid, evig foranderligt. Pigerne er der også altid – også de skifter, i dragt og i udseende. Stender fot. 1908. Det kgl. Bibliotek.

nordlige svenske Øresundskyst – møder der pludseligt den, der svinger ud af Alsgårde-Boderne-Ellekilde; et øjeblik efter er vi i *Hornbæk Plantage*. Det er udflugtsskov med talrige P-pladser mellem træstammerne, også helt ude ved stranden. Mod land er skoven op ad skråningerne mere eventyrlig. Man kan køre op ad hulvejen mod Saunte og se mere af den.

Hornbæk er et meget vidt spændende begreb, og det er kun små fragmenter, man fanger ind ved en langsom tur gennem den tæt befærdede hovedgade – af fiskerlejet, digterne, mallerne, havnemolen, stejlepladsen og det både koncentrerede og meget individuelle ferieliv.

Efter Tangvejene er der et pusterum med kig ud over vandet. Ådalen langs Pandehave Å er et minde om dengang, en fjordarm gik ind i landet. Et minde om flyvesandet kan ses et par km mod syd. I Dronningmølle kører vi ud for den røde, vingeløse mølle mod *Villingerød*. Før man når kirken, viser vejskilt til Tegners museum. Det er et tungt, gråt beton-mausoleum, hvor Rud. Tegner er begravet, og hans kunst kan ses.

Flyvesandsbakken her og i det tilstødende „Rusland“, som det nu engang hedder, er bevokset med lyng og krat og fredet i et naturskønt område på 185 ha med stier, man kan følge, bl. a. til et bakkefald ved Pandehave Ådal.

Lidt før Gilleleje, hvor man i tide forstod at sikre adgang til fine naturområder, drejes af mod Fyrbakkerne ad Fyrvejen. Der er P-plads på grønsværet, og man kan til fods frit opholde sig på et 80 ha stort område, omfattende Fyrbakkerne, Nakkegård, Lyshøjgård og Næsgård. Først og fremmest skal man op til *Nakkehoved Fyr* fra 1898, 22 m højt. Her har været fyr siden 1772, før den tid tændte man blus for at vise indsejlingen til Øresund. Ved fyret, som man mod entré kan komme op i, er der sandgryder oven for de stejle skrænter. Et stianlæg, Fyrstien, følger højderyggen langs havet til Gilleleje.

I Gilleleje fører vejen forbi museet i en køn gammel bygning, og man kan over kanalen fra Esum Sø køre til havnen og gennem byens centrum tæt derved. *Gilleleje* ligger i en kløft mellem to store bakkedrag. Også vestpå går et stianlæg, Gilbjergstien, i randen af den høje klint. Man kan fra Torvet køre forbi kommunekontoret ad Rågelejevej og ad Sommerlystvej ud til en P-plads; herfra er det en let spadseretur ad den rosenhegnede sti at nå den mindsten på *Gilbjergshoved*, der fortæller, at her var Søren Kierkegårds yndlingsplads.

Ved Rågelejevejen vest for Gilleleje angiver et fredningskilt, at man er ved Gilbjerg. På en åben græsslette er en stor P.-plads, og en kortskitse viser stier til opholds- og badesteder på det 48 ha store område Gilbjerggård, som staten har købt og stillet til publikums rådighed – og under dets beskyttelse.

Turen fortsættes gennem enkeltmandsland, underholdende med de mange variationer af sommerhuse i et delvis fællespræg af bevoksninger. Efter Smidstrupstrand er der ved Udsholt Strandvej igen et skilt fra Fredningsplanudvalget for Frederiksborg, Københavns og Roskilde amter og en primitiv lille vej fører ind til parkering på grønsvær neden for *Rågegården*. Også her er kortskitse over arealet på 15 ha, hvoraf noget dog er udlejet. Det er eventyrligt naturområde, søer, mose, krat og skov i fri tilstand, men endnu næppe opdaget af ret mange. Råge-

gård er et sidste minde om en landsby Råge. Indtil 1. verdenskrig var her øde moseegne. Grosserer Oderwahn købte da 30 tdr. l. og lod oppe på skrænten bygge en romantisk lille herregård med stråtag og røde mure om en lukket gård. Den blev nogle år senere købt af generalkonsul Glad, der indrettede gården overordentlig smukt. Neden for gården var efterhånden vokset en frodig naturskov op omkring søer, vandløb og græsletter. Rågegården er i dag naturpark i aller bogstaveligste forstand. Et mindre areal ved kysten hører med til området.

Før de næste „oaser“ har man den festlige køretur langs med Rågeleje strand neden for høje kratbevoksede skrån timer med husene deroppe knapt synlige. Vejen går så nær sandklitterne, at der kan ligge flyvesandsdriver over den.

Rågeleje by har sin egen vej, den fine Helsingevej. Vi skal prøve den et par km, ikke for vejens skyld, men fordi vi skal ad Bakkebjergvej gennem Hesselbjerg op til vel nok Sjællands mest imponerende samling gravhøje. De 10 høje, der ligger tæt samlet, er ikke så dekorative som mange andre oldtidshøje, men de virker overvældende ved deres størrelser og mængde på den åbne mark. Højene med omgivelser, ialt 30 ha, er fredede.

Kort efter Rågeleje er der på venstre hånd en meget stor P-plads og til højre orienteringstavle over det frit tilgængelige rekreative område ved *Strandbjerggård*, som staten har købt. Der er græs og plantage og fin badestrand. Arealet er 18 ha.

Nabo til Strandbjerggård er det kommunalt ejede og fredede 35 ha store *Heatherhill-område* mellem vejen og Kattegat. Der er P-plads ved foden af Studebjerg inden for vejen, et dejligt forbjerg ud mod mose og sommerhusland.

Heatherhill var navnet på en englænders villa på grunden. En fredningssag gav stødet til, at stat og kommune sikrede dette store og skønne friluftsområde for befolkningen. Her er søer og bakker, lyng og mosedrag, men ikke mindst værdifuld er det, at man ser, hvordan et landskab her så ud før opdyrkning og beplantning begyndte.

Vejby, Tisvilde og Tibirke

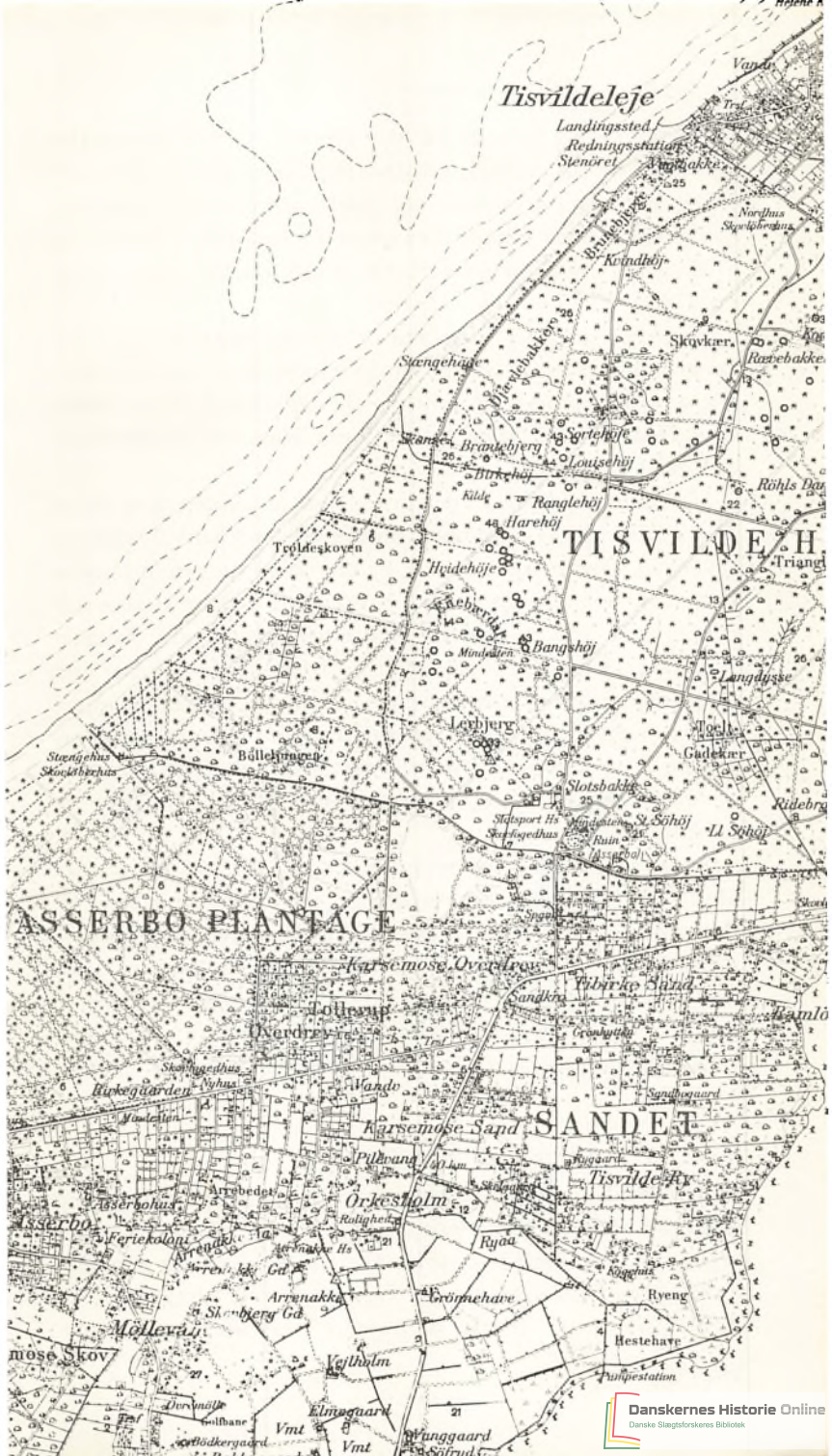
Den offentlige trafik skærer herfra en kile ind til *Vejby* og til-

Den nordlige del af Fogedgården i Tisvilde. H. Zangenberg fot. 1927. Dansk Folkemuseum.

bage til kystvejen ved Solgårdshøj. Man bør benytte lejligheden til at se Vejby kirke, antagelig bygget af en stormand i 1100-årene. Den er opført af skånsk sandsten og antagelig af en engelsk bygmester. Den fik kun én indgang, men med prægtig portal. Et romansk tårn med herskabspulpitur over en forhal med dobbeltarkader er i 1400-årene afløst af det nuværende tårn. Kirken er rig på interessant gammelt inventar. Ad vejen fra *Salgårdshøj* er man midt i det tæt og stærkt varieret tilbyggede sommerland inden for Vejby strand. Det er et af de yngste og største sommerhusområder. Over Holløselund når man ud af det og kører ind i *Tisvilde* by og fortsætter til højre mod Tisvildeleje. Midt imellem byerne viser et skilt til *Skt. Helenes Grav*. Vejen hedder Pilevej, en anden har hendes navn. Man ser nogle sten og må supplere idyllen med sin fantasi – og med, hvad man husker om Skt. Helenes Kilde ude ved kysten og valfarterne dertil.

Tisvildeleje får man et ret samlet indtryk af ved en tur til havnen og P-pladsen og tilbage: et festligt, sammentrængt vir-

Tisvildeleje

Landingssted
Redningsstation
Stenøret

Vindblæke

25

Nordhus Skov

Kvindhøj

Sjangehøj

Djervebakke

Skovkr.

Razebakke

Frank

Brævehøj

Ortehøj

Louisehøj

Röhls Bø

Birkehøj

Kilde

Ranglehøj

Harehøj

TISVILDE H.

Triangl

Tejdeskov

Heidehøj

Kærhøj

Banghøj

Langdysse

Lerbjerg

Slotsbakke

Gudekr.

Stengræs
Skov

Ballekær

Stadsport Hs

St. Søhøj

Ridebrø

Stadsgræs

Ruin

L. Søhøj

ASSERBO PLANTAGE

Karsemose Overdr.

Fibrikke Sand

Løttrup

Sandkro

Hamlø

Overdr.

Grønby

Skovgræs

Burkegården

Nyhus

Sandhøjsgaard

Mølleå

Karsemose Sand

SANDET

Pilevang

Ryggegaard

Tisvilde Hs

Asserbo

Orkestholm

Rygaard

Ferietekoloni

Arrebedet

Rygaard

Arrebedet

Arrenakke Hs

Rygaard

Arrenakke Hs

Arrenakke Gd

Rygaard

Arrenakke Gd

Arrenakke Gd

Rygaard

Arrenakke Gd

Arrenakke Gd

Rygaard

Arrenakke Gd

Arrenakke Gd

Rygaard

Arrenakke Gd

Arrenakke Gd

Rygaard

Arrenakke Gd

Arrenakke Gd

Rygaard

Arrenakke Gd

Arrenakke Gd

Rygaard

Arrenakke Gd

Arrenakke Gd

Rygaard

Arrenakke Gd

Arrenakke Gd

Rygaard

Arrenakke Gd

Arrenakke Gd

Rygaard

Arrenakke Gd

Arrenakke Gd

Rygaard

Arrenakke Gd

Arrenakke Gd

Rygaard

Arrenakke Gd

Arrenakke Gd

Rygaard

var af bakker og hulveje, Tisvilde Hegns forblæste frontrække, den dejligste badestrand, lidt fiskerleje, men især ferieby med friske farver og i sæsonen et tæt mylder af mennesker og biler.

Tisvildes gamle gård-idyl er vejet for vejtrafik. I svinget ud af byen går en stejl allé op til et 6 m højt sandflugtsmonument fra 1738.

Vejen går mellem Ellemosen og Tibirke Bakker, men uden rasteplasser, så man i ro ville kunne standse og nyde skrænternes enebærbuske og udsigten over mosen, der efterhånden er blevet skov. Den var i sin tid en vig af Arresø. Kun ved Tibirke Kirke er P-pladser.

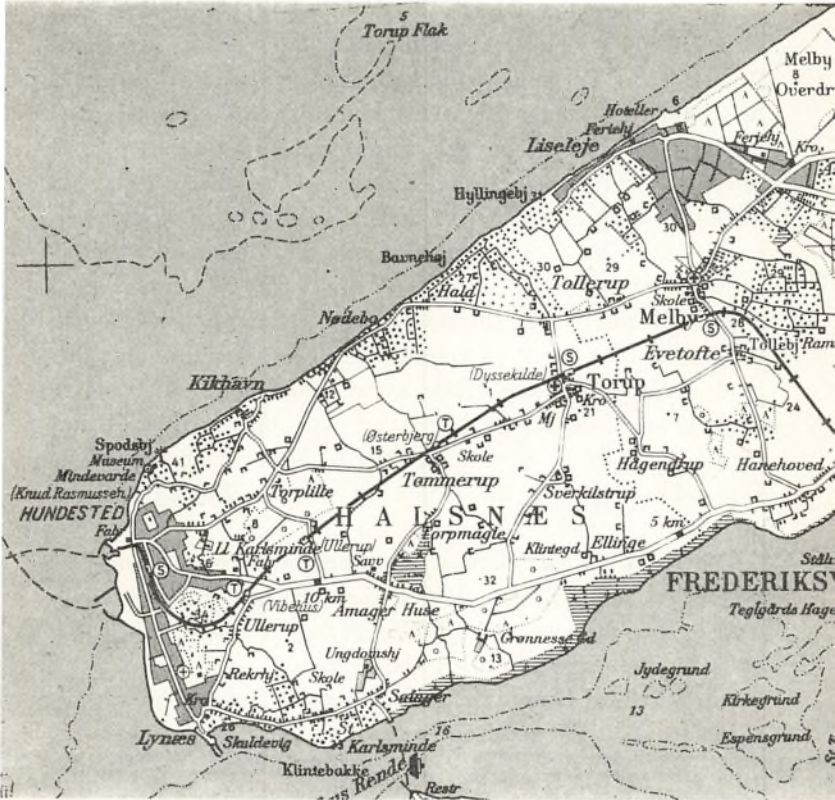
Sandflugten gav med tiden grundlaget for megen skøn natur. Ved *Tibirke Kirke*, som holdt stand med sandflugt til tagskægget, mens gårdene overgav sig, er den store katastrofe ligesom mere nærværende. En fornem lukket loge inde i kirkens kor minder om, hvilken anseelse sandinspektøren havde. Årstallet 1742 står på hans fyrstelige plads i kirken. Stolestaderne viser i udskæringer på mandssiden sognemændenes bomærker, stole- ne er i øvrigt blandt landets ældste, fra 1562. Men kirkens fornemste udsmykning er en prægtig altertavle, strålende med guld og farver. Den er fra 1400-årenes sidste halvdel og antagelig et lybsk træskærerarbejde.

Neden for den højt og ensomt liggende kirke, ved det vestlige hjørne af den åbne plads, er der ud mod vejen et kildevæld. Det er efter sagnet guden Tirs væld, derfra navnet Tisvilde.

Efter kirken kommer man til et lille skilt, der viser vej til en *oldtidsvej*, der har gået over mosen og sten for sten er afdækket. Den er 4–5000 år gammel. Men man må ikke køre ad den lille vej. Udflugterne til fods må hovedsagelig udgå fra P-pladsen ved kirken.

Fra Tibirke til Hundested og Sølager

Tibirke Bakker ser man glimtvis fra vejen, før man gennem en pragtfuld lille birkeskov svinger ud på *Helsing-Frederiksværk-vejen*. Lige efter ligger det privatejede naturhistoriske museum, *Nordsjællands Naturmuseum*. Og snart efter drejes ind til *Asserbo Slotsruin*. Asserbo Slot ejedes i 1100-årene af Hvide-

slægten og senere af Sorø Kloster. Brand og sandflugt ødelagde bygningerne. Ruinerne er beskedne, men dejlige spadsereveje går ind i skoven.

Også ad landevejen har man en smuk tur langs plantagens dekorative birketræer og forbi Sandkroen, før vi svinger til højre gennem plantagen mod Liseleje.

Vi kan ikke herfra følge kysten videre vestpå, men må ind gennem *Melby*. Herfra sætter vi kurs skråt fremefter mod halvøen Halsnæs' nordkyst, som vi rammer ved Nøddebos sommerhuse og i den henrivende lille by *Kikhavn*. Den er ganske lille og har bevaret sit intime præg af fisker- og bondeby, selv om den er nok så søgt af feriefolk.

Bag Kikhavn, som ligger helt ud til vandet, går „Sandvejen“ til Spodsbjerg. Den er asfalteret, men fører gennem et sandflugtsområde. Et dejligt landskab; man arbejder sig forsigtigt op i højderne – vejen har faktisk kun bredde til en enkelt voksen bil – med *Spodsbjerg Fyr*. Fra vejen må man gå det sidste stykke til fyret og til den storslåede klintekyst, hvor stenvarde til minde om grønlandsforskeren *Knud Rasmussen* trodser den barske blæst. Varden er bygget af sten fra Grønland, samlet af venner efter hans død.

Her i Nordsjællands yderste hjørne i nordvest er vi på Spodsbjerg 34 m over havet, på Dyssebakke 41 m. Her er sommerhusland som på de fleste andre kyststrækninger. Ved Thulevej kommer vi til en P-plads. Tæt ved læses på et vejskilt Knud Rasmussens vej. En idyllisk sti fører til Knud Rasmussens hus. Her sad han og skrev sine bøger ind imellem Grønlandsturene, og huset er museum.

Yderst på klinten hører beplantningen op. Her går man på skanser fra 1807 og har udsigten ikke alene over Kattegat, men også Isefjordsindløbet med Rørvigegnen på den anden side. En campingplads har trappe ned til Stranden.

Ad Skansevej kører vi ned i *Hundested*, forbi en meget benyttet trekant med sand og badestrand, og forbi det ret store havneparti med fiskerihavn og færgelejer til Grenå- og Hundested-færgerne.

Vil man fortsætte kystturen til Frederiksværk – og det er en både smuk og interessant kyst, vidt forskellig fra nordkysten – følges Isefjorden gennem Hundested til *Lynæs*. Det er sammenhængende bebyggelse med feriehuse inden for, men også med bevarede lyngbakker. Det ser vi, når vi følger vejen op ad Kirkebakken i Lynæs og drejer mod *Carlsminde*. Man kommer forbi smukke skrænter langs kysten ved Kulhuse Rende mellem Halsnæs og Hornsherred. Ved Carlsminde standser vi. Her er et åbent areal med stejleplads og opholdsplads – og udsigt mod øst til høje lerkliner og mod syd Kulhuse.

Fra Store Carlsmindevej skal vi til *Sølager* med overfart til Kulhuse. Fra Sølager ud til Hundested-Frederiksværk-vejen.

Stedregister

- Abrahamstrup 48
Annisse 35, 129
Arrenakke Å 8f
Arrenæs 126
Arresø 4, 8, 40f.,
45, 54, 125f.
Arresødal 55, 57
Arresø Skov 128
Asminderød 35, 108
Asserbo 9, 36–39
Asserbo Overdrev 54
Asserbo Slotsruin 140
Avderød 106
Avderød halvøen 126
Babylone Skov 103
Bassebækken 106
Bielidt 122
Blistrup 118
Brederød 126
Brudevælte Mose 13
Brødemose 8–9
Bure Sø 6
Bøsemagergade 132f.
Carlsminde 142
Christiansminde 124
Danstrup 108
Dragebjerg 126
Dronningholm 128
Dråby 15, 35
Dæmpegård 12
Egebæksvang 104
Egelund 130
Ellemosen 8, 29,
31, 140
Esbønderup 114
Eskilsø 37
Espergærde 103
Esrum 113f.
Esrum Kanal 45,
113ff.
Esrum Kloster 36,
113
Esrum Sø 4, 45,
130f.
Esrumlund 20
Ewalds Høj 97
Favrholm 64, 118f.
Flynderborg 81
Fredensborg 74–80
Fredensborg Slotspark
78–79
Frederiksborg 38,
61, 64, 66–74
Frederiksborg Amt
45f.
Frederiksborg
Højskole 43
Frederikssund 122
Frederiksværk 46,
54–60, 125
Freerslev Hegn 119
Fruebjerg 43
Fyrbakkerne 136
Færgelund 124
Gilbjerg Hoved 9,
12, 136
Gilbjerggård 136
Gilleleje 25f., 28,
44, 46, 114,
131, 136
Gribskov 4, 18f.,
42, 66, 131
Gribskovbanen 28
Græse 13, 35
Græsted 46
Grønholt 107
Grønholt Vang 108
Grønnessegård 55
Gurre 110–112
Gurre Sø 4, 45,
110, 112
Halsnæs 3, 7, 34
Halvvejshuset 132
Hammermøllen 133
Hanebjerg 13
Havelse Å 45, 119,
122
Havreholm 112f.
Heatherhill 137
Helenes Kilde 31
Hellebæk 132–134
Helsingø 46, 118
Helsingør 46, 81–88
Hillerød 38, 43, 46,
61–65
Hillerødsholm 38,
61f., 64, 68
Holbo Herred 29, 45
Hornbæk 27f., 36,
44, 46, 134
Hornbæk Plantage
8, 16, 134
Hornsherrød 8, 34,
45, 48, 122, 124
Hornsved Skov 34
Horsørød Hegn 112
Humlebæk 102
Hundested 46, 142
Højbjerg 42
Hørsholm Slot 99
Indelukket 66
Julebæk 6, 132
Julianehøj 12, 50
Jægerbakken 66

STEDREGISTER

- Jægerspris 48–53,
124
Jægerspris Færgedgård
124
Kagerup 46, 118
Karlebo 106f.
Kignæs 124
Kikhavn 5, 7, 9, 141f.
Kirkelte 107
Kokkedal 98
Kongeegen 16
Kongestjerne 18
Kongevejen 96
Kregme Kirke 126
Krogen 81, 83, 89
Krogerup 102
Kronborg 38f.,
89–95
Kulhuse 25, 46, 125
Kulhuse Rende 10
Langerød 108
Lave Skov 100
Lille Dyrhave 17, 66
Lille Havelse 122
Lille Lyngby 35
Liseleje 9
Louisiana 100
Majorgården 134
Marienlyst Slot 82
Melby 4, 141
Melby Enghave 11
Melby Overdrev 7ff.
Møllekrogen 131
Nakkehoved Fyr 136
Neder Dråby 124
Nivå 8, 99
Nivå Bugt 45
Nivåen 98, 100
Nivågård 99
Nordmandsdal 78f.
Nordskoven 17, 125
Ny Harløse 119
Pålå 45, 130
Ramløse 13, 35, 129
Rappendam Mose 14
Rostgaards
 Bøgeplantage 20
Rostgaards Kilde 103
Rungsted 96
Rungstedlund 96f.
Rågegården 136
Rågeleje 9, 137
Salgårdshøj 138
Sandkroen 141
Sjælsø 4, 45
Skotterup 26
Skoven 125
Skt. Helenes Grav
 138
Skt. Helenes Kirke
 138
Skuldelev 36
Skævinge 119
Slangerup 36, 122
Sletten 26, 100
Snekkersten 26
Snekkersten Kro 105
Snekkerstenen 105
Sonnerup Skov 126
Sophienborg Slot 98
Sophienholm 132
Spodsbjerg 3, 5, 9,
 142
Spodsbjerg Fyr 142
Stokholmsvej 103
Store Dyrhave 17f.,
 66
Store Havelse 122
Storkeegen 16f.
Strandbjerggård 137
Strø Bjerger 5, 121f.
Strø Kirke 120
Strøbylille 122
Svaleklint 12
Søborg 35f., 115f.
Søborg Slot 115f.
Sølager 7, 11, 46,
 125, 142
Sørup 131
Teglstrup Hegn
 5, 132
Tibirke 30f., 39f.
Tibirke Bakker
 29–33, 140
Tikøb 35, 88, 108,
 110
Tibberup Mølle 39,
 103
Tisvilde 8, 31, 43,
 138, 140
Tisvilde Hegn 8,
 16, 40, 138
Tisvildeleje 9, 44,
 46, 138
Tjæreby Kirke 120
Toftekilde 32
Torup 39
Trollesminde 64,
 118f.
Ude Sundby 122
Uggeløse 14
Uvelse 35
Valby 35
Valby Hegn 12
Valby Kirke 118
Vejby Kirke 137f.
Vejby 35, 43
Veksebo 108
Villingerød 113,
 135
Vinderød Kirke 128f.
Vintappergård 106
Vittenbjerg 130
Æbelholt Kloster
 37, 64, 130
Æbelholt A 45
Ørsholt 112
Ørvid Skov 34
Østrup 74

